

Hadobás Sándor

**Hell Miksa és Sajnovics János
bibliográfiája**

**R u d a b á n y a
2008**

Hadobás Sándor

**Hell Miksa és Sajnovics János
bibliográfiája**

**Érc- és Ásványbányászati Múzeum Alapítvány
R u d a b á n y a
2008**

A bevezető tanulmányt írta:
BARTHA LAJOS

A bibliográfiát lektorálta:
DR. SZÍJ ENIKŐ
egyetemi docens
(Eötvös Loránd Tudományegyetem
Finnugor Nyelvtudományi Tanszék, Budapest)
BARTHA LAJOS
tudománytörténész
(*Budapest*)

A borítón:
A *Hell* és *Sajnovics* tudományos pályafutásában meghatározó
jelentőségű hely: *Waardöhuus (Vardø)* egyik korai látképe.
Hans Hansen Lilienskiold (1650 – 1703) *Speculum Boreale* (1694)
c. művéből.

ISBN 978 963 87929 0 7

Kiadta:
Érc- és Ásványbányászati Múzeum Alapítvány
3733 Rudabánya
Petőfi u. 24.

Felelős kiadó: Boza István, az ÉÁBM Alapítvány elnöke. –
Z-Press Kiadó és Nyomda Kft., Miskolc. Felelős vezető: Kása Béla.

Hell Miksa és Sajnovics János

Két barokk tudós portréja

BARTHA LAJOS

Az itt közölt bibliográfia a magyarországi tudománytörténet hézagpótló összeállítása: azoknak az életrajzi, életmű-ismertető és kritikai írásoknak a felsorolása, amelyek a XVIII. század egyik kiemelkedő jelentőségű, magyar származású csillagászának, *Hell Miksának*, valamint tanítványának – és egy ideig munkatársának –, *Sajnovics Jánosnak* a tevékenységét, tudományos érdemeit ismer-tetik.

Hell és *Sajnovics* életműve több szempontból is figyelmet érdemel. Mint természettudósok és mint kultúrpolitikusok, koruknak, a XVIII. század második felének jelentős egyéniségei közé tartoztak, akiknek hírneve túlterjedt a *Habsburg-birodalom* határa-in. *Hell Miksa* elsősorban mint csillagász és mint geodéta szerzett éedemeket, *Sajnovics János* viszont az összehasonlító nyelvtudomány, és mindenekelőtt a finnugor nyelv kutatás úttörői közé tartozik. Kettejük közös eredménye a *Skandináv-félsziget* északi csúcsánál fekvő *Vardő* (norvég helyesírással: *Vardø*) szigetére vezetett expedíció sikeres végrehajtása. Bár az *Északi-Sarkkörön* túl fekvő *Vardőre* elsősorban csillagászati megfigyelés céljából utaztak, az expedíció eredményei közé tartozik a magyar és a lapp nyelv rokonság felismerése és bizonyítása, az *Északi-Jeges-tenger* vidékének földmágneses és meteorológiai vizsgálata, a *Skandináv-félsziget* számos pontjának földrajzi helymeghatározása és egy sor más kutatás is.

Elsősorban az északi expedíció köti össze a két tudós személyét. *Hell Miksa* életének és működésének méltatói nem hagyják említetlenül *Sajnovics Jánost*; viszont a *Sajnovics* nyelvtudományi érdemeiről szóló tanulmányok sem nélkülözhetik *Hell* bemutatá-

sát. Éppen ezért célszerű, de szükséges is volt a két tudós bibliográfiájának együttes közzététele.

Nem lényegtelen szempont azonban az sem, hogy *Hell Miksa* a „modern csillagászat” (ami alatt a *Newton* utáni kor asztronómiáját értjük) első magyar származású művelője. A XVII-XVIII. század fordulóján nem is egy jóképességű, alapos felkészültségű magyarországi természettudós nevére bukkanunk. Ám mindegyikük csak értője és továbbadója volt a *Nyugat-Európában* felvirágzó modern csillagászatnak. Egyébként ez a helyzet nem csupán a szorosan vett *Magyar Királyság* területén állt fenn: ugyanezt látjuk az akkori *Habsburg-birodalom* más részein is.

Túlzás nélkül megállapíthatjuk, hogy *Hell Miksa* volt az első modern csillagász a *Habsburgok* birodalmában, aki már nem csak átvette, de továbbfejlesztette és önálló eredményekkel gyarapította a csillagászat és a geodézia (a matematikai földrajz) tudományát. Bár *Sajnovics János* ilyen vonatkozásban kevésbé jelentős egyéniség, kapcsolata és együttműködése *Hell*-lél feltétlenül indokolja a közös bibliográfia összeállítását.

E bevezetőben kell még szólnunk *Hell Miksa* nemzeti hovatartozásáról is. Az elmúlt évtizedekben *Hell* (eredetileg *Höll*) származása és nemzetisége körül nem kevés vita folyt: egyaránt magukénak vallották a magyarok, az osztrákok és a szlovákok (illetve a csehek) is. Ez a kérdés azonban ilyen formában történelmietlen. *Hell Miksa* a jezsuita rend hű tagja volt, és mindenekelőtt a *Jézus társasághoz* tartozónak vallotta magát. Ezen túlmenően a *Habsburg*-uralkodó (*Mária Terézia*) alattvalója volt. Apja *Höll Máté Kornél* bányamester valószínűleg bajor földön született, *Csehországon* keresztül vándorolt a hazánk területére, és *Selmecbányán* telepedett le, ahol németajkú feleségétől született 22. gyermekként fia, *Miksa Rudolf*. Az anyakönyvi bejegyzések tanúsága szerint *Höll Máté Kornél*t gyermekeivel együtt német nemzetiségüként tartották számon. Ám az 1750-es évektől *Hell Miksa* már következetesen magyarnak írja és mondja magát, amiről számos levél és hivatalos feljegyzés tanúskodik. (Ezzel szemben soha sehol sem fordul elő a szlovák nemzetiség említése.)

Elfogultság nélkül állíthatjuk tehát, hogy *Hell Miksa* magyarországi születésű, önmagát mindvégig magyarnak valló jezsuita tu-

dós volt, aki életének nagy részét *Bécsben* töltötte, ahol megalapozója volt a bécsi tudományegyetem csillagászati kutató- és oktatómunkájának. A nemzeti hovatartozás kérdésének felvetése azonban *Hell Miksa* korában még mindenképpen történelmietlen.

Hell és *Sajnovics* munkásságának legtevékenyebb időszaka a XVIII. század derekára és második felére esik. A természettudományok történetében ez az időszak a francia felvilágosodás korának hatása alatt állt. A csillagászat történetében a XVIII. század a newtoni mechanika eredményei felvirágzásának és egyre szélesebb körű alkalmazásának időszaka. A csillagászati kutatások legmagasabb rendű feladatának az égitestek (a *Hold* és a bolygók, üstökösök) pályaszámítását tekintették. Ám ekkor bontakozott ki a csillagászati megfigyelések gyakorlati alkalmazásának számos lehetősége is: a térképészet és a földmérés, valamint a tengeri navigáció akkor korszerű módszerei egyaránt csillagászati méréseken alapultak.

Mind az égitestek látszólagos (és az ebből számolható valóságos) mozgásának meghatározásához, mind a térképészeti és a tengerészeti helymeghatározásokhoz azonban egy sor alapvető mérésre és táblázatra volt szükség: a csillagok látszólagos égi helyzetének katalógusára, a *Hold*, a bolygók és az üstökösök pontos pozíciójának meghatározására, pontos időmérésre, a *Föld* méreteinek nagypontosságú rögzítésére stb. Ezért elsőrendű fontosságúvá vált a megfigyelő csillagászat eszközeinek és módszereinek kidolgozása.

A XVIII. század közepe táján a felvilágosodás materialisztikus eszméinek ellenhatásaként egyre erősödött az egyházak – mindeinek előtt a katolikus egyház – törekvése arra, hogy bekapcsolódjon a tudományos életbe, elsősorban a világszemléleti jelentőségű csillagászati vizsgálatokba. Ennek a törekvésnek legfőbb megvalósítója a *Jézus társaság* volt, de más szerzetesrendek is fokozott érdeklődéssel fordultak a tudományos munka felé. *Európa-szerte* számos egyházi alapítású (főként jezsuita) obszervatórium létesült az 1730-as évektől, de többségük az évszázad második felében. Különösen jelentőssé vált az egyházi csillagvizsgálók létesítése *Közép- és Kelet-Európában* (a *Habsburg*-birodalomban), ahol korábban nem működtek a kor színvonalán álló obszervatóriumok.

Tény, hogy *Bécsben, Budán, Egerben, Kremsmünsterben, Krakóban, Prágában, Nagyszombatban, Varsóban* és más helyeken is a katolikus egyház, és mindenekelőtt a *Jézus társaság* létesítette az első modern csillagvizsgálót. Az egyházi alapítású intézmények jelentős mértékben járultak hozzá a csillagászat eredményeinek gyarapításához, és működésükkel lényegesen túllépték a kezdeti célkitűzéseket. Az *Európa* keleti felében virágzó, egyházi kezdeményezésű csillagászati tevékenységet említjük itt „barokk csillagászat” elnevezéssel, aminek egyik legjelentősebb egyénisége volt *Hell Miksa*.

Hell Miksa élete és munkássága

Hell Miksa élete mind az európai, mind pedig a magyar történelemnek egy igen jelentős korszakát íveli át. Születése idején még megrendíthetetlennek látszott a francia királyok központosított uralma, halálakor azonban már diadalra jutott a francia forradalom; fiatal korában még közeli esemény volt a *Rákóczi-szabadságharc*, élete végén viszont már csíráznak a magyar polgárosodás és szellemi függetlenség eszméi.

Selmecbánya-Szélaknán (németül *Schemnitz-Windschachton*, ma *Banská Štiavnica, Štiavnické Bane* Szlovákiában) született, 1720. május 15-én. Apja, *Höll Máté Kornél* (1650-1748) jónevű bányagépész-mester volt, aki több találmánnyal tökéletesítette a korabeli bányaművelést. Két idősebb fia is apja mesterségét választotta hivatásul, sőt 22. gyermeke, *Höll Miksa Rudolf* szintén érdeklődött a bányaművelés iránt. (A család eredeti neve *Höll*, csak az 1750-es évektől kezdik *Hell* alakban használni.) A legfiatalabb fiú, *Miksa Rudolf* 18 esztendőskorában kérte felvételét a trencsényi jezsuita rendházba. Az itt töltött hároméves tanulás után a rend a bécsi egyetemre küldte, ahol széleskörű teológiai és tudományos képzést kapott. *Josef Franz* páter mellett ekkor ismerkedett meg az asztronómiával. (*Franz* az első modern bécsi obszervatórium, a postgassei jezsuita csillagda vezetője volt.) Bécsi tanulmányai után *Lőcsére* helyezték az alsóbb osztályok tanítójául, majd 1748-ban újból *Bécsbe* küldték, teológiai ismereteinek ki-

egésztésére. 1751-ben szentelték pappá. Valószínűleg ekkoriban is végzett csillagászati észleléseket.

1752-1755 között *Kolozsvárott* volt hitszónok, egyúttal az új jezsuita rendház és obszervatórium építésében is részt vett. A hagyományok szerint itt is folytatott csillagászati megfigyeléseket, de ekkoriban főleg az elektromos és mágneses jelenségekkel foglalkozott. A mágnességről utóbb egy könyvecskét is írt, amelyben csupán elvi megfontolások alapján felveti a mágnesség és az elektromosság kapcsolatának eszméjét.

A bécsi egyetemen ekkoriban szervezték újjá a csillagászat oktatását és egy modern csillagvizsgáló intézet építését is tervbe vették. Az új csillagda 1755-ben készült el az egyetem frissen épített „aulájának” tetőzetén, műszereit főleg *Hell* egykori tanítója, *Johann Jakob Marinoni* hagyatékának eszközei alkották. (A hajdani aula ma az *Osztrák Tudományos Akadémia* székháza.) Valószínűleg másik oktatója és pártfogója, *Franz* atya, valamint *Josef Liesganig* geodéta javaslatára az új csillagvizsgáló vezetőjévé *Hell Miksát* nevezték ki. *Hell* 1755 őszén foglalta el ezt az állását *Bécsben* – amellyel a „császári és királyi csillagász” rangja is járt –, és 1792. március 14-én bekövetkezett haláláig vezette a bécsi egyetemi csillagvizsgálót, emellett oktatta az egyetemi hallgatókat, köztük sok magyar fiataalt is.

Hell indította meg és szerkesztette a bécsi obszervatórium csillagászati évkönyveit, amelyek latin nyelven, *Ephemerides astronomicae anni... ad meridianum Vindobonensem* címen 1808-ig jelentek meg. Az *Ephemerides* első része az egyes évekre érvényes csillagászati táblázatokat tartalmazta, a második rész többnyire egy-két nagyobb tanulmányt közölt a csillagászat és a földmérés területéről, továbbá itt jelent meg a beszámoló a bécsi és más, ausztriai, magyarországi, utóbb pedig külföldi obszervatóriumok működéséről. A bécsi könyv így nemzetközi szakközlönnyé vált, és világszerte nagy megbecsülésnek örvendett. Ez volt a világon időrendben a második modern csillagászati évkönyv a francia *Connaissance des Temps* után: tíz évvel megelőzte a világhírű greenwichi (angol) *Nautical Almanachot*, és több mint két évtizeddel a berlini *Akadémia* évkönyvét.

Az *Ephemerides Astronomicae Európa-szerte* ismertté tette *Hell* nevét, és tekintélyt szerzett a bécsi egyetem, valamint személyesen *Hell* számára is. Valószínűleg ennek köszönhette 1767-ben a dán királyi udvar meghívását a vardøi expedíció vezetésére. Az évkönyvekből megismerhetjük *Hell* csillagászati és geodéziai munkásságát is.

Sokat foglalkozott a földrajzi helymeghatározások pontosságának fokozásával. Már az 1750-60-as években kidolgozta a földrajzi hosszúság mérésének módszerét, amely a kronométer alkalmazásáig a legjobb eredményt nyújtotta. Vardøi útja során jutott a földrajzi szélesség mérésének egy új eljárására. Ezt a módszert ma *Horrebow – Talcott* eljárásának nevezik. Alapgondolata valóban a dán *Chr. Horrebowtól* ered (aki azonban nem dolgozta ki a módszer részleteit), az amerikai *A. Talcott* viszont csak évtizedekkel később alkalmazta a tökéletesített eljárást. Ezért helyesebb a módszert *Horrebow* és *Hell* nevével jelezni. Eljárását az egri, a budai és a gyulafehérvári csillagvizsgálókban használták először.

Alaposan tanulmányozta *Hell* a *Vénusz* bolygó felfedezni vélt holdjának kérdését, és – igen helyesen! – optikai hibának vélte a holdacska látványát. Nagyon sok „rutin észlelést” is végzett, figyelte például a *Hold* csillagfedéseit, együttállásait, a bolygók helyzetét, a *Jupiter* holdjait, a *Nap* és a *Hold* fogyatkozásait. Évkönyvében rendszeresen közölte a *Hold* térképét, a holdbeli alakzatok névjegyzékével együtt. Ez akkoriban igen értékes volt, mivel a XVIII. század derekán kevesen foglalkoztak *Hold-megfigyeléssel*. Érdekelte az 1781-ben felfedezett *Uránusz* bolygó is.

Hell 1761-ben sikeresen észlelte a *Vénusz* bolygó elhaladását a *Nap* koronája előtt. Mérései alapján közölte ennek a ritkán bekövetkező jelenségnek a helyesbített adatait, és kiszámította az 1769-ben ismét észlelhető *Vénusz-átvonulás* paramétereit. Feltehetően ennek a közleménynek az alapján hívta meg VII. *Keresztély, Dánia és Norvégia* királya, hogy figyelje meg a *Vénusz* áthaladását a *Nap* előtt *Skandinávia* legészakibb vidékéről. *Hell* erre az expedícióra tanítványát, a nagyszombati egyetemi csillagvizsgáló segédcsillagászát, *Sajnovics Jánost* választotta útítársnak. Az expedíció végső célja *Vardø* (norvég helyesírással *Vardø*) szigete volt, az északi szélesség 70° 22' alatt. Itt ugyanis nyáron nem nyugszik le a

Nap, ezért az európai időszámítás szerint éjjél körül lezajló jelenséget figyelemmel kísérhették. A *Vénusz* átvonulását akkoriban azért tartották jelentős eseménynek, mert pontos megfigyelése lehetővé teszi a *Nap* – *Föld* távolság, helyesebben az úgynevezett *Nap-parallaxis* meghatározását, ez pedig a csillagászati mérések egyik fontos alapértéke.

A több mint kétéves expedíción – amelynek költségeit a dán királyi kamara fedezte –, *Hell* vezetésével *Sajnovics János* és a norvég *Jens Finne Borchgrevink* vett részt. A fő programként kitűzött *Vénusz-átvonulás* mellett nagyszámú egyéb tudományos megfigyelést is végeztek. Emellett *Sajnovics János* ekkor kezdett hozzá a magyar és a lapp nyelv összehasonlításához.

Az expedíció *Koppenhágából* kiindulva átszelte *Svédország* és *Norvégia* déli részét, majd *Christiániától* (mai néven *Oslótól*) hajóval folytatták útjukat – nem egyszer életveszély közepette – az *Északi-fokon* túl fekvő *Vardöig*. Utazásuk során rendszeres földrajzi helymeghatározásokat, a hegyvidéken barométeres magasságméréseket végeztek, földrajzi és néprajzi megfigyeléseket jegyeztek fel. *Vardö* szigetén már a megérkezéstől kezdve folyamatos légkörtani észleléseket, méréseket folytattak: ezek az első, hosszabb időre terjedő meteorológiai vizsgálatok a *Sarkkörön* túli területen. Később a mágneses iránytű elhajlását is rendszeresen figyelték. Különösen sokat foglalkoztak a lappok életének, szokásainak tanulmányozásával, a vidék élővilágával, a tenger fénylésével és az északi fényjelenséggel.

Egészében *Hell* olyan gazdag természettudományi észlelő-programot tűzött maga elé, amilyenre utána évtizedekig senki sem vállalkozott. Emellett, szinte csodával határos módon, 1769. június 3-ról 4-re virradó éjszaka sikerült megfigyelniük a *Vénusz* átvonulását (a *Sarkkörön* túl ekkor nappal volt!) Ezekből az adatokból további öt más helyen végzett észlelés felhasználásával *Hell* meghatározta a *Nap* parallaxis-szögét, és arra a maihoz igen közel álló (8,7 ívmásodperces) értéket kapott. Legnagyobb érdeme azonban nem ez a valóságoshoz közelítő érték – jó adatot mások is kaptak! –, hanem az, hogy amikor eredményét a francia csillagászok megtámadták, mérésének pontosságában bízva ragaszkodott az általa nyert parallaxis-adathoz, és annak helyességét sikeresen igazolta is.

Hell Miksa és *Sajnovics János* parallaxis-meghatározása többször váltott ki vitákat és durva támadásokat. Nagytekintélyű kortársuk, a francia *Josepf Jérôme de Lalande* (1732-1807) már az első közleményeket bírálta, és *Hell* adatait hamisításnak minősítette, majd utóbb az észlelési eredmények önkényes megváltoztatásával vádolta a tudóst. Ezeket a rágalmakat *Hell* nem csak visszautasította, de igazát oly eredményesen bizonyította, hogy támadói sajnálkozva vonták vissza vádjaikat.

Jóval *Hell* halála után az akkor még pályakezdő bécsi csillagász, az ifjabb *Karl Ludwig von Littrow* (1811–1877) vizsgálta meg *Hell* naplóját és vardői feljegyzéseit, és abban a mérési eredmények utólagos módosítását vélte felfedezni. Ez a vád sokáig hitelre talált, míg végül az amerikai *Simon Newcomb* (1835–1909) az eredeti feljegyzéseket átnézve megállapította, hogy *Littrow* közlései nem csupán tévesek, de egyszerűen valótlanok és rosszhiszeműek.

Egyébként *Hell Miksa* nemegyszer bonyolódott tudományos vitákba. A parallaxis-kérdés körüli polémiákban ő volt a megtámadott fél, de olykor maga is meglehetősen éles hangon kritizálta mások nézeteit. Ám nem tagadhatjuk meg az elismerést *Helltől*: ellenfeleivel méltányos volt, és ha felfogása hibásnak bizonyult, elismerte saját tévedését. Máskülönben is figyelmet érdemel rendkívül toleráns szelleme, magatartása. Abban a korban, amikor az ellenreformáció még sokszor durva formában lépett fel a reformált egyházak ellen, *Hell* jó barátságban együttműködött a kolozsvári unitárius tanárokkal, később pedig a híres *Hatvani István* debreceni református professzorral.

Az alacsony termetű, élénk tekintetű *Hell Miksa* egyébként is lenyűgöző hatással lehetett ismerőseire. Koppenhágai tartózkodása idején például egyetlen beszélgetés során bizalmas barátságba került a kor híres költőjével, *Klopstockkal* és a nagyhírű *Niebuhr* keletkutatóval. Talán szuggesztív egyéniségének köszönhetette, hogy orvoslási próbálkozásai során – amikor is mágnesekkel kísérelte meg a különféle bajok gyógyítását – nemegyszer jó eredményt ért el.

Nagy érdeklődéssel foglalkozott a magyarság őstörténetének kérdésével is. Valójában *Hell* gondolata volt a magyar és a lapp nyelv összehasonlító vizsgálata, amelyet azonban *Sajnovics* vitt si-

kerre. *Sajnovics Jánossal* együtt megkísérelte a magyarság (voltaképpen a finnugor népek) őshazájának kinyomozását. Érdekes próbálkozása volt a honfoglaló magyar nép letelepedési helyének meghatározása a *Kárpát-medencében*. Ezzel kapcsolatban foglalkozott Béla király névtelen jegyzőjének, *Anonymusnak* a kitételével is.

Hell Miksa tudományos működésének másik nagy területét az oktató- és szervezőmunka alkotja. Már bécsi és kolozsvári tartózkodása idején kiadott matematikai és aritmetikai tankönyveket. Bécsi tanárként nem csak az egyetemen tanított, de a szélesebb nagyközönség számára is tartott előadásokat. A bécsi egyetemen számos magyar fiataalt képezett ki a csillagászati ismeretekre: tanítványai közé tartozott *Madarassy János* egri, *Mártonfi Antal* gyulafehérvári, *Hartmann Nándor* kolozsvári csillagász.

Nagy érdemeket szerzett *Hell* a magyarországi csillagvizsgálók berendezése terén. Valószínűleg már a nagyszombati egyetem csillagvizsgálójának a szervezésében is részt vett. Tervei szerint épült a budai egyetem obszervatóriuma, az egri *Liceum* csillagásztornya, és az ő hatását érezhetjük a gyulafehérvári csillagda berendezésén. Ilymódon is szolgálta szülőföldjét, amelynek tudományos felemelkedéséért más téren szintén sokat tett.

Nagy kortársak árnyékában: Sajnovics János

Hell sokszínű egyénisége mellett némileg elhalványul fiatalabb kortársa, *kálói és tordasi Sajnovics Nepomuki János* alakja. Valóban, *Sajnovics* életének tragédiája az volt, hogy mindig tekintélyesebb vagy híresebb kollégáinak „árnyékában” maradt. Ugyanakkor az is tény, hogy az összehasonlító nyelv kutatás terén *Sajnovics* neve szorította háttérbe a nem kevésbé jelentős *Hell* érdemeit. Csillagászként azonban máig sem kapta meg a méltó megbecsülést.

Sajnovics Nepomuki János nagy vagyonú földbirtokos család negyedik gyermekeként 1733. május 12-én látta meg a napvilágot a *Fejér* megyei *Tordason*. Apját fiatalon elveszítette. Anyja a jóhírnű győri, majd a budai jezsuita gimnáziumba íratta. Alighanem a *Jézus társaság* nevelőinek hatására már 15 esztendőskorában kér-

te felvételét a rendbe (lemondva bátyja javára 20 ezer holdnyi örökrészeről). Magasabb matematikai és csillagászati ismereteket aránylag idős korában, 1762-ben kezdett tanulni Bécsben, rendtárssa, *Hell Miksa* mellett. Előbb a bécsi *Egyetemi Csillagvizsgálóban* volt segédcsillagász, két évvel később pedig *Hell* javaslatára a nagyszombati egyetem csillagász adjunktusává nevezték ki.

A bécsi és nagyszombati csillagvizsgálók közleményeiből jól látható, hogy *Sajnovics János* igen szorgalmas észlelő volt, sok megfigyelést végzett, de igazi munkaterülete az elméleti számítások végrehajtása volt. Elsősorban munkaszeretetének és hozzáértésének köszönhető, hogy 1768-ban *Hell* javaslatára őt jelölték ki a vardői expedíció másik tagjává, szükség esetén *Hell* helyettesévé.

Főként a nyelvtudomány-történeti irodalomban elterjedt az a vélekedés, hogy *Hell* azért döntött *Sajnovics* részvétele mellett, mert egykori tanítvány jól tudott magyarul, s így rábízhatta a magyar és a lapp nyelv összehasonlításának nehéz feladatát. Ezt a nézetet azonban több okból sem fogadhatjuk el. Elsősorban azért nem, mert a korabeli levelezésben ez az indok sehol sem fordul elő. Utóbb viszont *Hell* maga szerencsés véletlennek (Isten csodálatos rendelkezésének) mondta, hogy éppen a magyarul jól beszélő *Sajnovicsot* vitte magával *Vardøre*. Ha előre eltervezte volna a magyar nyelvben járatos útítárs kijelölését, aligha nevezi utólag különös szerencsének ezt a tényt.

Sokkal valószínűbb, hogy *Hell* a jezsuiták tervezett (de soha fel nem épült) budai csillagvizsgálója számára kívánt egy sokoldalúan képzett csillagászt kinevelni. Valóban, a vardői expedíció olyan ismereteket nyújtott *Sajnovicsnak*, amilyenekkel akkoriban csak kevés csillagász rendelkezhetett! Ennek ellenére mégsem érhette el élete vágyát, azt, hogy magyar „királyi csillagász” legyen.

Pedig éppen a vardői utazás mutatta meg *Sajnovics* képességait. *Hell Miksa* olyan széleskörű tudományos programmal indult útnak, amelyeket manapság is legfeljebb egy tucat munkatárssal végezhetnének el. A kitűzött feladatok jelentős részét mégis sikerült teljesítenie, és ez nagymértékben *Sajnovics János* közreműködésének köszönhető. A tudományos méréseken túl *Sajnovics* volt az utazás naplóírója, az ő kezétől származik az expedíció eseményei-

nek részletes feljegyzése. Emellett az út második felében már főként csak a nyelv-összehasonlító munkával foglalkozott.

Mindezek alapján joggal tarthatjuk *Sajnovics Jánost* a kor egyik legjobb képességű magyarországi csillagásznak. A vardői expedícióról hazatérve azonban mégsem lépett előre a szakmai ranglétrán. További két évig adjunktus volt a nagyszombati csillagvizsgálóban, 1773-ban pedig rendje a budai jezsuita gimnázium matematika tanárává nevezte ki. A *Jézus társaság* feloszlata után (1773) a budai jezsuita obszervatórium terve is szertefoszlott. 1777-ben a nagyszombati egyetemet a csillagvizsgáló egy részével együtt Budára telepítették. *Sajnovics*, talán nem is indokolatlanul, arra számított, hogy az egyetemi obszervatórium 60 éves igazgatója, *Weiss Xavér Ferenc* (1717–1785) nyugdíjba vonul, és az új királyi csillagvizsgáló vezetését rábízzák. Rövid ideig adjunktusként dolgozott a budai csillagdában, de a várt kinevezés elmaradt. *Weiss* haláláig megtartotta igazgatói rangját. *Sajnovics János*, reményeiben csalódva, tudományos téren mellőzve visszavonult a nyilvános tevékenységtől, és aránylag fiatalon (53 évesen), szinte elfeledetten hunyt el *Budán*, 1785. március 4-én.

Sajnovics nevét elsősorban a nyelvtudomány tartotta fenn. A magyar és a lapp nyelv (tágabb értelemben a finnugor nyelvek) összehasonlításának gondolata *Hell Miksától* származik ugyan, de annak részletes megvalósítása, a vizsgálat módszereinek kidolgozása és az összehasonlító szókészlet gyűjtése *Sajnovics János* érdeme. (*Hell* maga már korábban értesülhetett a magyarral rokon nyelvek létezéséről, de ezek a tájékoztatások igen kétségesek és alig megalapozottak voltak.)

Sajnovicsnak nagyon sok nehézséggel kellett megküzdenie, hiszen még megfelelő lapp szótárakkal sem rendelkezett, a nyelvészeti munkához pedig sem előzetes ismerete, sem mintája, gyakorlati példája nem volt. Nem csoda, hogy többször is elkedvetlenedett, és csak *Hell* erélyes biztatására látott újra a kutatáshoz. Segítséget valószínűleg az akkor igen alapos latin nyelvtani tanulmányai és matematikai logikája jelentett számára.

E nehézségek ellenére 1770-ben már kimondhatta, hogy a magyar és a lapp nyelv rokonok. Ezt bizonyítja ma már híres, alapvető művében, amelynek címe: *Demonstratio. Idioma ungororum et*

lapponum idem esse; vagyis Bizonyítás. A magyar és a lapp nyelv azonos.

Ez a könyv nem csak itthon, de külföldön is nagy visszhangot keltett. Hazai fogadtatása nem volt egyértelműen kedvező. Főként érzelmi alapon igen sok támadás érte, mivel elsősorban a vakbuzgó patrióták nehezményezték a rokonság gondolatát a „halszagú” finnekkel. Ez a meg nem értés is elkéséríthette *Sajnovicsot*.

A csillagászat területén csupán kisebb, bár a maga korában kétségtelenül érdekes, értékes enciklopédikus munkát adott ki *Idea astronomiae* címmel. Ez a népszerű kézikönyv jó összegzése kora csillagászati ismereteinek.

A mellőzés és az értetlenség mellett nagy csapást jelenthetett *Sajnovics János* számára a *Jézus társaság* feloszlata 1773 őszén. Úgy tűnik, *Sajnovics* kevésbé volt önálló egyéniség. Szívesen fogadta mások vezetését, irányítását (ez a vardói expedíció idején is kitűnt). A jezsuita rendben befogadó, irányító közösségre talált, amely második családjává vált. Amikor rendtársaitól elszakítva egyedül maradt, tudományos kapcsolatai is megszűntek. Ezzel egy ígéretesen induló tudós pályafutása tört derékba.

Sajnovics János munkásságának csúcspontja kétségtelenül a vardói utazás volt. Ennek az expedíciónak az eredményességéhez nagymértékben hozzájárult, sőt állíthatjuk, hogy *Hell* sikereiben jelentős része volt *Sajnovics* csendes, szerény, de tevékeny munkájának. Talán *Hell Miksa* hírneve, szuggesztív személyisége volt az oka annak, hogy *Sajnovics* érdemeit a kelletténél kevesebbre becsülték. *Hell* és *Weiss Ferenc* tekintélye árnyékba borította az inkább visszahúzódó, halk *Sajnovics* értékeit. Az utókor feladata, hogy az őt megillető helyre emelje emlékét: ne *Hell* és *Weiss* ellenében, hanem velük együtt értékelje *Sajnovics Jánost*.

Bibliográfia

E l ő s z ó

Munkánk 1993-ban, illetve 1996-ban már megjelent az összeállító magánkiadásaként, a szerény kivitel és a kis példányszám miatt azonban csak a legszűkebb szakmai körökhöz jutott el mind a nyelvtudomány, mind pedig a csillagászat tekintetében. A második, javított és bővített kiadás elkészülte után „hagyományos” módon és a világháló kínálta lehetőségek felhasználásával tovább gyűjtöttük a két jezsuita tudóssal kapcsolatban napvilágot látó hazai és külföldi irodalmat, amely az utóbbi időben a 2004. június 8-i *Vénusz-átvonulás* nagy eseménye miatt különösen bőséges volt. Ezek mellett sikerült felkutatni a korábbi változatokból kimaradt régebbi írásokat is. A bibliográfia ily módon több tucat címmel bővült, ami indokoltta tette az anyag újabb, reményeink szerint most már minden elvárásnak megfelelő publikálását. A jelen változat azal is gazdagabb, hogy közli *Hell* és *Sajnovics* nyomtatásban megjelent műveinek jegyzékét.

A bibliográfia fő része, a tudósaink életére és munkásságára vonatkozó irodalom szerzők, illetve ezek hiányában címek szerinti abc-rendben tartalmazza az adatokat. A könnyebb és gyorsabb használhatóság érdekében – két hosszú című tanulmánykötet kivételével – a kiadványok, periodikák esetében nem alkalmaztunk rövidítéseket. Ahol szükséges volt, a címleírásokat további információkkal egészítettük ki.

Összeállításunk korántsem tekinthető teljesnek. Bár igyekeztünk minél több adatot felkutatni (könyveket, könyvrészleteket, tanulmányokat, cikkeket, ismertetéseket, fontosabb lexikonokat, bibliográfiákat, lényeges megállapításokat tartalmazó rövidebb értékeléseket, említéseket stb.), a források időbeli és főként térbeli szétszórtsága miatt sajnos nem volt módunk mindenre kiterjedő gyűjtést végezni. (Ugyanis a világon bárhol előfordulhatnak olyan nyelvtudományi vagy csillagászati munkák, amelyek *Hell* és *Saj-*

novics tevékenységét is érintik.) Ennek ellenére reméljük, hogy könyvünk hasznos és megbízható segítője lesz a tudománytörténeti kutatásoknak.

A mellékletként közölt, a bibliográfiákban megszokottnál több illusztráció a száraz könyvészeti anyag gazdagabbá, érdekesebbé tételét szolgálja. Az adatgyűjtést **2008. május 15-én zártuk le.**

A munka elkészítéséhez több éven keresztül nyújtott segítségükért a következő személyeknek és intézményeknek tartozom köszönettel:

Dr. Szij Enikő egyetemi docens (ELTE Finnugor Nyelvtudományi Tanszék, Budapest);

Bartha Lajos csillagászat-történész (Budapest);

Dr. Éder Zoltán egyetemi docens (ELTE Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Budapest);

Martha Birkeland (Finmarksbiblioteket, Vadsø, Norvégia);

Angela Cervanová (Slovenská Národná Knihnica, Martin – Túrócsmárton, Szlovákia);

Per Pippin Aspaas (Universitetet i Tromsø, Norvégia);

Štátna Vedecká Knihnica (Košice – Kassa, Szlovákia);

Vardøhus Museum (Vardø, Norvégia).

Rudabánya, 2008. május 20.

Hadobás Sándor

Rövidítések

Max. Hell 1970. =

[NOVÁK, Ján] (szerk.): *Maximilián Hell 1720 – 1792. Zborník prednášok z konferencie o živote a diele Maximiliána Hella*. [Bratislava, Svépomoc], 1970. 101 p. 13 k. – Német nyelvű összefoglalókkal.

Sajn. eml. 1974. =

GULYA János – SZATHMÁRI István (szerk.): *Sajnovics János. Sajnovics János emlékünnepe és tudománytörténeti szimpozion*. (Székesfehérvár – Tordas, 1970. május 12–14.) Bp. 1974. 157 p. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 131.)

á.	=	ábra	kiad.	=	kiadás
bev.	=	bevezetés	klny.	=	különlenyomat
bibl.	=	bibliográfia	köt.	=	kötet
böv.	=	bővített	l.	=	lásd
Bp.	=	Budapest	old.	=	oldal
c.	=	című	p.	=	pagina (oldal)
é. n.	=	(kiadási) év nélkül	sz.	=	(folyóirat, heti-, napilap) szám
ism.	=	ismertette	szerk.	=	szerkesztő
jav.	=	javított	t.	=	(kép)tábla
jegyz.	=	jegyzetekkel ellátta	u. a.	=	ugyanaz
k.	=	kép	vál.	=	válogatta

1. Hell Miksa és Sajnovics János nyomtatásban megjelent munkái

a. Hell Miksa^{*}

Elementa Algebrae Joannis Crivellii magis illustrata et novis demonstrationibus et problematibus aucta. Vindobonae, 1745. (A szerző neve nélkül. Crivelli könyvének Hell által bővített, javított kiadása.)

Adiumentum memoriae manuale, seu tabulae succinctae historico-chronologico-genealogicae, cui additur brevicula terrae descriptio. Viennae, 1750; Viennae, 1760; Ingolstadt, 1760; Viennae, 1761; Monachii et Ingolstadt, 1763; Viennae, 1772; Viennae, 1774; Viennae, 1775; Viennae, 1789.

U. a. németül: *Chronologisch-genealogisch-historisches Handbuch zum Besuch des Gedächtnisses.* Wien, 1796; Wien, 1797; Wien, 1800.

Compendia varia praxisque omnium operationum arithmeticarum, itemque regulae aureae simplicis, compositae etc. cum primis ad usus mercatorum et civiles applicatae. Claudiopoli, 1755.

^{*} Sajnos nem volt módunk az eredeti Hell-művek kézbevételel elkészíteni a címleírásokat, néhány címlap-fotó kivételével csak másodlagos forrásokból (bibliográfiákból, tanulmányok irodalomjegyzékeiből) dolgozhattunk. Ennek következtében pontatlanságok, hiányosságok és más forrásoktól való eltérések előfordulhatnak, amiért a bibliográfia használoinak elnézését kérjük. Az adatok pontosítását Bartha Lajos, Hell életművének legjobb hazai ismerője végezte el, amiért ezúton is köszönetet mondok.

Elementa mathematica naturalis philosophiae ancillantia, ad prae-fixam in scholis normam concinnata. Pars I. *Elementa arithmeticae numericae et literalis seu algebrae.* Claudiopoli, typ. Acad. 1755. 16, 304 p., 1 ábra.

U. a.: Claudiopoli, typ. edita, nunc reimpressa. Posnaniae, typ. S. J. 1760.

U. a.: Ed. tertia. *Elementa arithmeticae numericae et literalis seu algebrae ad prafixam in scholis nostris normam concinnata.* Viennae, typ. J. Trattner, 1761, 16, 230, 4 p., 1 ábra.

U. a.: *Elementa arithmeticae numericae...* Vindobonae, 1762.

U. a.: *Elementa arithmeticae numericae..., atque ab eo edita tertio Viennae quarto reimpressa Niesvisii,* typ. S. J. 1768, 10, 83 p.

U. a.: Ed. quarta. *Elementa arithmeticae numericae...* Viennae, 1773.

Exercitationum mathematicarum Partes tres. Vindobonae, 1755, 4, 64 p.

U. a.: *Exercitationum mathematicarum Partes tres. Una cum Exercitationibus arithmeticeis et regula rabbatae, anatocismi et juris civilis de quarta falcidia.* Viennae, 1759, typ. Trattner.

U. a.: *Exercitationum mathematicarum pars I^a. Exertitationes arithmeticae, quibus pertractantur varia compendia arithmetica, praxis regulae aureae, quamplurinis quaestionibus oeconomicis et ad usum civilem ac mercatorum applicatis declaratae. His accedit regula rabatae, anatocismi et juris civilis de quarta falcidia, ad usum privatum studiosae juventutis conscriptum.* Claudiopoli impressae reimpressae Posnaniae, typ. S. J. 1760, 61 p.

U. a.: Ed. quarta. Vindobonae, 1773, 56, 58 p., 1 mp.

Ephemerides anni 1757. ad meridianum Vindobonensem jussu auctorum calculis definitae. Vindobonae, [1756], typis J. T. Trattner, 258 p.

– Anni 1758. *Observationibus astronomicis in observatorio Vindobonensis habitis anno 1757*. Vindobonae, typ. Trattner, 264 p. 1 t. – A végén: *Observationes astronomicae anni 1757. Habita in observatorio universitatis Viennensis a Maxim. Hell*. 28 p., 4 l., 1 t.

Ephemerides astronomicae anni 1759. Observationibus astronomicis anni 1758 habitis. Vindobonae, typ. Trattner, 242 p., 2 l., 3 t., 2 l., 94 p.

– Anni bissexti 1760. *Observationibus astronomicis anni 1759*. Vindobonae, typ. Trattner, 242 p., 3 t. *Observationes astronomicis anni 1759 factae in observat. publico ejusdem Univ., adjecta methodo observandi cometas ope micrometri fileris*.

– Anni 1761. *Observationibus astronomicis anni 1760 habitis*. Vindobonae, typ. Trattner, 240 p., 3 t., 95 p.

– Anni 1762. *Observationibus transitus Veneris per discum Solis Vindobonae et aliis Europae locis a viris in observando exercitatis, factis, cum elementis inde deductis etc.* Vindobonae, typ. Trattner, 240 p., 1 t., 123 p.

– Anni 1763. Vindobonae, typ. Trattner, 240 p., 4 t.

– Anni bissexti 1764. *Observationum astronomicarum 1761 et 1762. Appendice tabularum solarium et lunarium*. Viennae, typ. Trattner, 256 p., 1 t. Appendix 344 p.

– Anni 1765. Vindobonae, [1764], typ. J. Trattner, 377 p., 3 t.

– Anni 1766. *Observationibus astronomicis anni 1764. De satellite Veneris*. Vindobonae, 1765, typ. J. Trattner, 270 p., 2 l., 1 t., 91 p.

– Anni 1767. *Eloquim Petri Anich Rustici Oberperfuessensis*. Vindobonae, 1766, typ. Trattner, 291, 32 p.

– Anni 1768. Vindobonae, 1767, typ. Trattner, 286 p.

– Anni 1769. Vindobonae, 1768, 244, 42 p.

– Anni 1770. Vindobonae, 1769, typ. Trattner, 244, 66 p.

- Anni 1771. *Adjecta observatione transitus Veneris, aliorumque illuc pertinentium facta Wardoehusii 1769*. Vindobonae, 1770, typ. Trattner, 277, 96 p.
- Anni bissexti 1772. *Adjectis observationibus astronomicas annorum 1769. et 1770. atque appendice tabularum lunarium Cel. D. Mayeri recens Londini editarum, et in usum commodiorem a P. Pilgram reductarum*. Vindobonae, 1771, typ. Trattner, 265 p.
- Anni 1773. *Adjecta Collectione omnium observationum transitus Veneris ante discum Solis diei 3. Junii 1769. per orbem universum factorum, atque Appendice de parallaxi Solis ex observationibus tarsitus Veneris anni 1769*. Vindobonae, 1773, typ. Trattner, 311, 121 p.
- Anni 1774. *Appendix: Supplementum Dissertationis de parallaxi Solis*. Vindobonae, 1773, typ. Trattner, 266, 162 p.
- Anni 1775. *Adjecta appendice binarum Dissretationum astronomicarum I. De elevatione poli ope solius tubi accurate definienda. II. De vera magnitudine apparente diametri Lunae et Solis libero oculo visae*. Vindobonae, 1774, typ. Tarttner, 266, 53 p.
- Anni bissexti 1776. *Cum appendice observationibus astronomicis*. Vindobonae, 1775, typ. Trattner, 266, 53 p.
- Anni 1777. *Calculatae a Maximiliano Hell et ejus adjuncto r. d. Antonio Mayr. Cum appendice Aurorae Borealis theoria nova*. Vindobonae, 1776, typ. J. T. Trattner, 16, 312, [IV] p.
- Anni 1778. *Calculatae a Maxim Hell et ejus adjuncto Antonio Mayr. Appendix observationum astronomicarum Viennae et alibi locorum factarum*. Vindobonae, 1777, typ. Trattner, 266, 62 p.
- Anni 1779. *Appendix observationum astronomicarum et meteorologicarum barometri et thermometri annorum 1775 – 1777*. Vindobonae, 1778, typ. Trattner, 266, 92 p.
- Anni bissexti 1780. *Appendix observationum astronomicarum et meterologicarum barometri et thermometri*. Vindobonae, 1779, typ. Trattner, 269, 42 p.

- Anni 1781. *Appendix observationum astronomicarum et meteorologicarum*. Vindobonae, 1780, typ. Trattner, 269, 126 p. 1 t.
- Anni 1782. *Appendix tabularum lunationum et observationum astronomicarum*. Vindobonae, 1781, typ. Trattner, 269, 129 p.
- Anni 1783. *Appendix tabularum astronomicarum ex ascensionibus rectis et declinatione supputandi longitudes et latitudes planetarum et fixarum a d. Antonio Pilgram*. Vindobonae, 1782, typ. Trattner, 269, 128 p.
- Anni 1784. Vindobonae, 1783, typ. Trattner, 269, 192 p.
- Anni 1785. Vindobonae, 1784, typ. Trattner, 269, 116 p.
- Anni 1786. *Appendix observationum astronomicarum et meteorologicarum*. Vindobonae, 1785, typ. Trattner, 269, 116 p.
- Anni 1787. *Observationes astronomicis et meteorologicis. Tabulas novi planetae Uraniae dicti cum caeteris ad uraniam spectantibus dissertationibus*. Viennae, 1786, typ. Trattner, 269, 162 p.
- Anni 1788. *I. Historiam novi planetae Uraniae carmine expositam. II. Observationes astronomicis et meteorologicis*. Vindobonae, 1787, typ. Trattner, 455 p.
- Anni 1789. *I. Observationes astronomicis et meteorologicis. II. Elegiam, qua demonstratur, Adamum fuisse primum et maximum astronomum, seu Uraniam esse primogenitam Uranicum notis amplissimis p. Hell conscriptis*. Vindobonae, 1788, typ. Trattner, 356 p.
- Anni 1790. *I. Monumenta aere perenniora: Inter astra ponenda et reipublicae astronomicae dedicata a Max. Hell. II. Observationes astronomicis Viennae et alibi locorum factas. III. Observationes barometricas et thermometricis*. Vindobonae, 1789, typ. Trattner, 435 p., 4 t.

– Anni 1791. *I. Observationes astronomicis longitudinis et latitudinis locorum borealium Daniae, Sveciae, Norvegiae etc. per iter arcticum anni 1768, 1769 et 1770 factas a Max. Hell.. II. Observationes barometricis et thermometricis anni 1789 factas Viennae, in Observat. regia univ. Viennae, 1790, typ. Trattner, 266, 62 p., 2 t.*

– Anni 1792. *I. Observationes astronomicis hic Viennae, et alibi locorum factas. II. Observationes meteorologicis, barometricis et thermometricis anni 1790. Viennae, 1791, typ. Trattner, 419 p.*

– Anni 1793. *I. Observationes astronomicis Viennae et alibi locorum factas. II. Fragmentum secundum expeditionis literariae ad polum arcticum a Max. Hell complectens observationes meteorologicis factas in Insula maris glacialis Wardoehus dicta annis 1768 et 1769. Vindobonae, 1792, typ. Trattner, 489 p.*

Dissertatio complectens calculos accuratissimos transitus Veneris per discum Solis in tertiam junii 1769, praedicti, methodosque varias observationem hanc instituendi. Viennae, 1760.

Kurzer Unterricht der Oster-Feyer für den ungelehrten gemeinen Mann, sammt der gründlichen Wiederlegung einer Schrift, welche Her Christoph Sigmund Schumacher, etc., in Dresden unter der Inschrift: „Untersuchung der Osterfeyer von Anno 1720 bis 2500” verfasst, und anno 1760 in Druck gegeben hat. Wien, 1760, typ. J. Trattner, 4, 64 p.

Transitus Veneris per discum solis anni 1761. Die Astronom. 5 junii calculis definitus et methodo observandi illustratis –. Vindobonae, [1762], typ. J. Trattner, 19 p. (Lásd még: Ephemerides, anni 1762.)

Observatio transitus Veneris ante discum Solis die 5-ta junii 1761. una cum observationibus satellitum Jovis in observatorio caes. reg. publ. universitatis habitus, adjectis observationibus ejusdem transitus Veneris factis a variis per Europam viris observando exercitatis cum appendice aliarum nonnullarum observationum. Vindobonae, typ. J. Trattner, IV, 124 p., 2 t.

Introductio ad utilem usum magnetis ex calybe. Viennae, 1762, van Ghelen.

Anleitung zum nützlichen Gebrauch der künstlichen Stahl-Magneten vom – –. Wien, [1762], gedr. mit d. Ghelischen Schriften, 52, 6 p., 1 t.

U. a.: Grätz, 1770, Widmanstatt, 40 p., 1 t.

Tabulae planetarum Saturni, Jovis, Martis, Veneris et Mercurii ad meridianum Parisinum... Viennae, 1763, typ. J. Trattner. (L. még: Ephemerides, anni 1765.)

De satellite Veneris. Viennae, 1765, typ. J. Trattner, 92 p., 1 t. (L. még: Ephemerides, anni 1766.)

U. a.: In: *Nova Acta eruditorum.* Lipsiae, 1768, 49–126. p.

Elogium rustici Tyrolensis celeberrimi Petri Anich... Innsbruck, 1766; Innsbruck, 1768. (L. még: Ephemerides, anni 1767.)

Observatio transitus Veneris ante discum Solis die 3. junii anno 1769. Wardoëhusii, auspiciis potentissimi ac clementissimi regis Daniae et Norvegiae, Christiani septimi facta et societati reg. scientiarum Hafniensi die 24. Novembris 1769. praelecta a R. P. Maximiliano Hell e S. J.... Hafniae, typ. Orphanotrophii regii, excudit Gerhard Wiese Salicath, 82 p. (L. még: Ephemerides, anni 1770.)

U. a.: Vindobonae, 1770, typ. J. Trattner, 94 p., 1 t.

U. a. dán nyelven: *Observation ober Veneris gang forbi Soelenski-ve den 3. jun. 1769...*; oversat af det latinske i det Danske sprog af Heinrich Hövinghoff. = *Skrifter der Kiøbenhavnske Selskab*, 1770.

Expositio litteraria ad polum arcticum in tres divisa tomos quorum primus historicus, secundus physicus, tertius mathematicus et astronomicus. Viennae, 1771, 4 p.

U. a.: In: *Nova Acta eruditorum*, Lipsiae, 1770, 427–432. p.

De parallaxi Solis ex observationibus transitus Veneris anni 1769. Vindobonae, 1772, typ. J. Trattner, 116 p. (L. még: Ephemerides, anni 1773.)

Methodus astronomica sine usu Quadrantis vel Sectoris aut alterius cujusvis instrumenti in gradus circuli divisi, item sine notitia refractionis radiorum, ope solius tubi instructi micrometro filari singula secunda indicante, et in apto ad hunc usum fulcro mobili applicati, elevationem poli cujusvis loci in continente siti accuratissimum definire. Editio 5. Viennae, 1774.

U. a. németül: Astronomische Art, ohne Gebrauch eines Quadranten, bloss durch Hülfe eines Seherohres, die Polhöhe eines jeden auf dem festen Land gelegenen Ortes zu bestimmen. Von der wahren Größe, die der Durchmesser des vollen Mondes, oder der Sonne zu haben scheint, wenn man ihn mit freyem Auge ansieht. = In: *Beyträge zu verschiedenen Wissenschaften von einigen österreichischen Gelehrten.* Wien, 1775. Verlegt Augustin Bernardi.– Önállóan is megjelent: Wien, 1775, 8 p. *Max. Hell's Schreiben über die alhier in Wien entdeckte Magnetenkur, an einen seiner Freunde.* Wien, 1775, 2 p.

Unpartheischer Bericht der alhier gemachten Entdeckungen der künstlichen Stahlmagneten in verschiedenen Nervenkrankheiten. Wien, 1775, 4 p.

Erklärung über das zweite Schreiben Herrn D. Mesmers die Magnetenkur betreffend an das Publikum, o.O. o.J.;

Der Zucker, ein neues Präservativmittel wider den Scorbut (Scharbock). Nebst einer Zuschrift, darinn des Scharbocks Ursachen etc., und auch des Zuckers Eigenschaften gründlicher erwogen und widerlegt werden, von Herrn von Albertiz. Wien, Leipzig, 1779.

Monumenta, aere perenniora, inter astra ponenda. Primum serenissimo regi Angliae Georgio III. alterum, viro celeberrimo Frid. Wilh. Herschel a – –, Reipublicae astronomicae proposita et dedicata. Viennae, 1789, typ. J. Trattner, 40 p., 4 t. (L. még: Ephemerides, anni 1790.)

U. a. németül: *Drey neue Sternbilder, die als ewige Denkmähler am gestirnten Himmel errichtet werden v. – – 1789 der astronomischen Rebuplik gewidmet.* Aus dem lateinischen übersetzt von Anton Jungwitz. Wien, 1789, gedr. bei Joh. Thomas Trattnern. 47 p., 4 t.

Diplomata, Bullae, Privilegia, libertates, immunitates, constitutiones et statua etc. antiq. universitatis Vindobonensis. Vindobonae, 1791.

Beyträge zur praktischen Astronomie, in verschiedenen Beobachtungen Abhandlungen und Methoden aus den Astronomischen Ephemeriden des Herrn Abbé Max. Hell. Aus dem lateinischen übersetzt von L. Ant. Jungwitz. 4 Theile. Mit kupfern. Bresslau, Hirschberg, 1791 – 1794. J. F. Korn.

Tabula geographica Ungariae veteris ex historia anonimi Belae regis notarii. Pestini, 1801. Prixner sculp.

Hell Miksa levelei. = *Irodalomtörténeti Közlemények*, 3. évf. 1893. 212–224., 237–241. p.

Hell Miksa emlékezete. Születésének kétszázadik évfordulójára, különös tekintettel vardői útjára. 2. köt. Hell levelezése. Mit einem deutschen Auszuge aus dem Werke: *Erinnerung an Maximilian Hell.* Kiadta: Pinzger Ferenc. Bp. 1927. Magyar Tudományos Akadémia, 255+22 p.

Az 1. kötet (1920) Hell élete és működése címmel jelent meg. (Címleírását lásd a két tudósról szóló irodalom jegyzékében.)

Páter Hell Miksa hozzászólása a Vénusz holdjának kérdéséhez. Bevezető és jegyzetek: Szimán Oszkár és Barlai Katalin. Fordította: Boronkai Ágnes. = *Fizikai Szemle*, 39. évf. 1989. 11. sz. 403–412. p. Ábrákkal.

A csillagász Hell Miksa írásaiból. A szövegeket latin eredetiből fordította, szerkesztette, válogatta és jegyzetekkel ellátta Csaba György Gábor. Bp. 1997. Magyar Csillagászati Egyesület, [63] p. – Hell következő műveiből közöl magyar nyelvű részleteket: 1. *Exercitationum Mathematicarum Pars I. Exercitationes Arithmeticae etc. Caput III.* 9–11. p.; 2. *Elementa arithmeticae numericae, et literalis seu algebrae etc.* 12–18. p; 3. *De satellite Veneris* 19–28. p.; 4. *Observatio transitus Veneris ante discum solis etc.* 29–45. p; 5. *Monumenta aere perenniora inter astra ponenda etc.* 46–48. p. – Levelek: 49–59. p. – Bibliográfia: 60–62. p.

b. Sajnovics János

Demonstratio. Idioma ungarorum et lapponum idem esse. Regiae scientiarum societati Danicae praelecta Hafniae mense januario anno MDCCLXX. Hafniae, [1770.] Typis Orphanotrophii Regii, excudit Gerhard Giese Salicath. 1770, 83 p.

Beviis, at ungarernes og lapperernes sprog er det samme. Oversat af det latinske ved M. R. Fleischer. Kjøbenhavn, 1770. Kongelige Waysenhusas Bogtrykkerie, og paa dets Forlag, trykt af Gerhard Wiese Salicath. 652–729. p.

Demonstratio. Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse. Regiae scientiarum societati Danicae praelecta, et typis excusa Hafniae anno MDCCLXX. recusa. Tyrnaviae, [1770?], Typis Collegii Academici Societatis Jesu, 132 p.

Specimen tentaminis mathematici, quod coram... tota Facultate Philosophica subeundem suscepit... Emericus Lovász... philosophiae] et matheseos auditor, praelegente... – – ... Budae. Budae [ca. 1777], ex officina Landererianae, [2] lev.

Idea astronomiae honoribus regiae universitatis Budensis dicata. Budae, 1778, 4 lev., 86, 1 p. Typ. Catherina Landerer.

P. Hell's Reise nach Wardoe bei Lappland und seine Beobachtung des Venus-Durchganges im Jahre 1769. Aus dem aufgefundenen Tagebüchern geschöpft und mit Erläuterungen begleitet von Carl Ludwig Littrow, Assistenten der k. k. Wiener Sternwarte. Wien, 1835, t. u. Verl. bei C. Gerold, 14, 166 p.

A könyv – az ifjabb Littrow nagy vihart kavart bevezetője után – Sajnovics vardői naplóját közli német fordításban.

Uddrag af Pater P. J. Sainovics Dagbog under Opholdet paa Vardø fra 11te Oct. 1768 til 27de Juni 1769. = *Finmarkens Amtstidende* (Vadsø), 1878. 35., 38., 39., 41. sz. 1–2. p.

Részletek Sajnovics vardői útinaplójából, norvég fordításban, Littrow könyve alapján.

VASS József

Sajnovics János két ismeretlen levele. = *Új Magyar Múzeum*, 1857. I. 136–146. p.

Sajnovics János levelei a latin eredetiből fordítva. = Herman Ottó: *Az északi madárhegyek tájáról*. Bp. 1893. K. Magyar Természettudományi Társulat, 516–551. p.

Demonstratio. Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse. Regiae scientiarum societati Danicae praelecta, et typis excusa Hafniae anno MDCCLXX. recusa. Tyrnaviae, [1770?], Typis Collegii Academici Societatis Jesu, 132 p. [Reprint kiadás.] Foreword: Thomas A. Sebeok. The Hague, 1968. (Indiana University Publications. Uralic and Altaic series 91.)

Beweis, daß die Sprache der Ungarn und Lappen dieselbe ist. (Aus dem Lateinischen übertragen von Monika Ehlers.) Mit Anmerkungen und Nachwort herausgegeben von Gyula Décsy und Wolfgang Veenker. Wiesbaden, 1972. Otto Harrassowitz, 163 p. (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica, Bd. 5.) *A Demonstratio német nyelvű kiadása.*

Cesta Maximiliána Hella do Vardö pri Laponsku a jeho pozorovanie prechodu Venuše v roku 1769. Bev. Ján Tibenský. Ford. Frantisek Hattala. Bratislava, 1977. Tatran, 114 p.
Sajnovics naplójának szlovák fordítása C. L. Littrow közlése nyomán.

Sajnovics naplója 1768 – 1769 – 1770. Ford. Deák András. Függelék: 1. Sajnovics János 11 úti levele. Magyarul közzétette Herman Ottó (1893). 2. Bottlik Zsolt: Csillagászok nyomában. A Hell-Sajnovics emlékexpedíció – 1989. 11 illusztrációval. Előszó, jegyzetek, jegyzékek összeáll., szerk.: Szíj Enikő. Bp. 1990. [1991.] ELTE Finnugor Nyelvtudományi Tanszék, 257 p. – Bibliográfia: 249–257. p. (Bibliotheca Regulyana 1.)

Sajnovics János 11 úti levele. 1768. április 16. – 1770. február 10. Közzétette Herman Ottó *Az északi madárhegyek tájáról* c. könyvében (Budapest, 1893. 516–551.: Sajnovics János levelei a latin eredetiből fordítva). = *Sajnovics naplója 1768 – 1769 – 1770*. Bp. 1990. [1991.] 203–232. p.

Idea astronomiae. A csillagászat alapvető ismertetése. Ford., előszó: id. Nagy Resző. Jegyz.: Nagy Resző, Hudoba György. Szekesfehérvár, 1993. Terkán Lajos Bemutató Csillagvizsgáló – A

Szabadművelődés Háza, 55 p. + az eredeti mű 28 oldalának reprodukciója.

Az előző magyar fordítása.

Demonstratio: Sajnovics János... bizonyítása: a magyar és a lapp nyelv azonos. A nagyszombati kiadást latinból magyarra fordította: Constantinovitsné Vladár Zsuzsa. Szerkesztette: Szíj Enikő. Bp. 1994. ELTE Finnugor Nyelvtudományi Tanszék, 157 p. Ábrákkal. (Bibliotheca Regulyana 2.)

2. A két tudós életének és munkásságának irodalma

ADAMŰV, Pavol

K oslavám 250. výročia narodenia Maximiliána Hella. = *Kozmos* (Bratislava), 1. évf. 1970. 2. sz. 26. p.

Megemlékezés Hell Miksa születésének 250. évfordulója alkalmából.

ALSZEGHY Zsolt

Adatok Sajnovics János életéhez. = *Egyetemes Philologiai Köz-
löny*, 32. évf. 1908. 248. p.

ARISTE, Paul

Sajnovics und die Esten. = *Sajn. eml.* 1974. 69. p.

Sajnovics és az észtek.

ARLOT, Jean-Eudes (ed.)

Le passage de Vénus. Paris, 2004. EDP Sciences, 240 p.

*A Vénusz-átvonulások történetéről szóló fejezetben Hell és Sajnovics
vardői expedícióját is méltatja röviden.*

ASHBROOK, Joseph

The reputation of Father Hell. = *Sky and Telescope*, 21. évf.
1961. 4. sz. 213–214. p. 1 arckép.

ASHBROOK, Joseph

The double stars of Christian Mayer. = *Sky and Telescope*, 23.
évf. 1963. 2. sz. 75–76. p.

Hell és Mayer vitája a kettőscsillagokról.

ASPAAS, Per Pippin – JOHANSEN, Nils Vojø

Astronomen Maximilian Hell: Fra Wien til Vardø for å se Ve-
nus. = *Ottar*, No. 249. (2004. No. 1.), 3–11. p.

*Hell és Sajnovics vardői expedíciójáról a 2004. évi Vénusz-átvonulás
ürrügén. (Ottar: a Tromsøi Egyetem Múzeumának tudományos isme-
retterjesztő folyóirata Norvégiában.)*

ASPAAS, Per Pippin – HANSEN, Truls Lynne

Geomagnetism by the North Pole, anno 1769: The Magnetic
Observations of Maximilian Hell during his Venus Transit Ex-

pedition. = *Centaurus. An International Journal of the History of Science and its Cultural Aspects*, Vol. 49. 2007. No. 2. 138–164. p.

AUSTERLITZ, Robert

Remarks on Sajnovics and his age: Data, Methodology and Intellectual History. = *Sajn. eml.* 1974. 73–75. p.

AUTY, Robert

János Sajnovics und William Jones. = *Sajn. eml.* 1974. 65–66. p.

Babuk oder der Volks-Verleumder in den angeblichen Grossen Wahrheiten und Beweisen in einem kleinen Auszuge aus der ungarischen Geschichte. Pressburg, 1792.
Ismeretlen szerző röpirata a finnugor rokonság ellen.

BALÁNYI L.

Két magyar tudós útja az Északi Sark felé. = *A Központi Sajtószolgálat naplója.* Bp. 1941. 80–83. p.
Hell és Sajnovics vardői expedíciója.

BALÁZS Dénes

Sajnovics János szobrának avatása Tordason. = *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok*, 2. Érd, 1986. 61. p. 2 kép.

BALÁZS Dénes

Magyar utazók emlékhelyei a nagyvilágban. = *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok*, 10. Érd, 1991. 53–60. p.
Az 55–60. oldalon Hellről és Sajnovicsról.

BALÁZS Dénes

Kiegészítés a Magyar utazók emlékhelyei a nagyvilágban c. összeállításhoz. = *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok*, 11. Érd, 1992. 54–56. p.
Hell vardői emléktáblája és kiállítása, ausztriai síremléke.

BALÁZS János

Hermész nyomában. A magyar nyelvbölcselet alapkérdései. Bp. 1987. Magvető Kiadó, 716 p.
Sajnovicsról és a Demonstratióról több helyen, főként a 492–499. old.-on.

BALÁZS Katalin

Tordasról indult a tudós polihisztor. Sorsa a csillagokban volt megírva? = *Fejér Megyei Hírlap* (Székesfehérvár), 50. évf. 1994. 121. sz. (május 26.), 11. p. 2 k.

Emlékezés Sajnovics Jánosra.

BÁNHIDI Zoltán

Sajnovics értékeléséhez. = *Sajn. eml.* 1974. 127–128. p.

BARICA, Ján

Maximilián Rudolf Hell (1720–1792). = Barica, J.: *Vede a národu. Malá encyklopedia priekopnikov slovenskej vedy a techniky*. Bratislava, 1988. Smena, 71–74. p. 3 ábra.

BARICA, Ján

Maximilián Rudolf Hell. Matematik a astronóm svetového významu. = *Hlas Slovenska*, (Bratislava), 2. évf. 1992. 33. sz. 4–5. p. 3 á.

A szerző Vede a národu c. könyvéből.

BARNA Ferdinánd

Kapcsolat a magyar és a szuomi irodalom között. Bp. 1878. Magyar Tudományos Akadémia. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből 7/4)

A 6–11. oldalon Hell és Sajnovics vardői útjáról és a Demonstratióról.

BARTHA Lajos

A magyar csillagászat történetéből II. A felvilágosodás korának csillagászata. = *Csillagászati Évkönyv az 1959. évre*. Bp. 1958. Gondolat, 129–142. p.

Hellről és Sajnovicsról is.

BARTHA Lajos

Csillagásztorony és csillagászati múzeum Egerben. = *Technikatörténeti Szemle*, 4. évf. 1965–1967. Bp. 1967. 1–2. sz. 248–261. p.

Hell Miksa egri működéséről is.

BARTHA Lajos

Magyarok a Sarkkörön túl. Hell Miksa és Sajnovics János vardői expedíciójának 200. évfordulójára. = *Élet és Tudomány*, 24. évf. 1969. 26. sz. (június 27.), 1208–1212. p. 4 ábra.

BARTHA Lajos

Hell Miksa expedíciója és a csillagászati egység kérdése. = *Csillagászati évkönyv az 1969. évre*. Bp. 1968. Gondolat, 146–164. p.

BARTHA Lajos

Magyar tudósok a Sarkkörön túl. (Hell Miksa és Sajnovics János vardői expedíciója.) = Havasné Bede Piroska – Somogyi Sándor (szerk.): *Magyar utazók, földrajzi felfedezők*. Bp. 1973. Tankönyvkiadó, 81–84. p. 1 k., 1 térkép.

BARTHA Lajos

Északi úti képek két évszázaddal ezelőtt. = *Képes Újság*, 16. évf. 1975. 22. sz. (május 31.), 21. p. 5 k.
Hell rajzai a vardői útról.

BARTHA Lajos

Az „Anonymus-kérdés”-hez. = *Élet és Tudomány*, 31. évf. 1976. 28. sz. (július 9.), 1298. és 1328. p.
Hell felfogása Anonymus személyéről.

BARTHA Lajos

Hell Miksa orvosi nézetei és működése. = *Orvosi Hetilap*, 117. évf. 1976. 46. sz. 2805–2808. p. 1 k.

BARTHA Lajos

Magyar csillagászok a középkortól a XX. sz. közepéig. = *Technikatörténeti Szemle* 8. 1957–1976. Bp. 1977. Országos Műszaki Múzeum, 71–112. p.
82–83. p.: *Hell (Höll) Miksa*; 101. p.: *Sajnovics János*.

BARTHA Lajos

Az egri „csillagásztoronny” két évszázada. Csillagvizsgálók Európában. = *Élet és Tudomány*, 32. évf. 1977. 10. sz. (március 11.), 291–294. p. 9 k.
Hell Miksa egri működéséről is, arcképe a 292. oldalon.

BARTHA Lajos

Hell Miksa és a földrajzi helymeghatározás pontossága a XVIII. században. = *Technikatörténeti Szemle* 9. Bp. 1977. 89–100. p. 1 k. 2 t.
Angol nyelvű összefoglalóval.

BARTHA Lajos

Északon, Vardőn. = *Tükör*, 17. évf. 1980. 1. sz. (január 6.), 44. p. 1 k.

Hell és Sajnovics vardői expedíciójáról.

BARTHA Lajos

Hell (Höll) Miksa. = *Csillagásztörténet. Életrajzi lexikon (A–Z)*. Szerk.: Gellért András. Bp. 1982. TIT Budapesti Szervezete, 78–79. p.

BARTHA Lajos

Sajnovics Nepomuki János. = *Csillagásztörténet. Életrajzi lexikon (A–Z)*. Bp. 1982. TITI Budapesti Szervezete, 182. p.

BARTHA Lajos

Sajnovics János – a csillagász (születése 250. évfordulójára). = *Föld és Ég*, 18. évf. 1983. 5. sz. 134–137. p. 6 k.

BARTHA Lajos

Sajnovics János, Hell Miksa és a „magyar őstörténet”. = *Nyelvtudományi Közlemények*, 85. évf. 1983. 2. sz. 297–304. p. 1 á.

BARTHA Lajos

A magyarországi első hosszúságmeghatározások és bázismeridiánok. = *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* 3. Érd, 1985. 27–30. p.

Hell Miksáról is.

BARTHA Lajos

Feldolgozás alatt az első magyar sarkköri utazás naplói. = *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* 8. Érd, 1990. 61. p.

Sajnovics feljegyzései a vardői expedícióról.

BARTHA Lajos

Megkerült Sajnovics János arcképe? = *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* 9. Érd, 1991. 49. p. 1 arckép.

BARTHA Lajos

Hell Miksa. (Selmecbánya, 1720. máj. 15. – Bécs, 1792. ápr. 14.) = *Évfordulók a műszaki és természettudományokban* 1992. Bp. 1991. Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége, 109–112. p. 1 á.

BARTHA Lajos

Ünnepség Hell Miksa emlékezetére. – Hell Miksa – a magyar őstörténeti kutatások úttörője. = *Nyelvelő* (Szeged), 1. évf. 1992. 4. sz. 94–97. p.

200 éve hunyt el Hell Miksa Rudolf, a bécsi egyetem magyar csillagásza.

[BARTHA Lajos] B. L.

Hell Miksa Rudolf. = Balázs Dénes (szerk.): *Magyar utazók lexikona*. Bp. 1993. Panoráma, 154–156. p. 1 k. 1 térkép.

[BARTHA Lajos] B. L.

Sajnovics János. = Balázs Dénes (szerk.): *Magyar utazók lexikona*. Bp. 1993. Panoráma, 330–332. p. 1 k.

BARTHA Lajos

Sajnovics Jánosról. Egy matematikus megalapozta az összehasonlító nyelvészetet. = *Nyelvelő* (Szeged), 3. évf. 1995. 6. sz. 90–93. p.

BARTHA Lajos

Hell Miksa és Sajnovics János. Két barokk tudós portréja. = Hadobás Sándor: *Hell Miksa és Sajnovics János bibliográfiája*. Rudabánya, 1993. – 2., bőv. kiad.: Rudabánya, 1996.
Bevezető tanulmány a bibliográfiához.

BARTHA Lajos

Vénusz-átvonulások és magyar megfigyelők. = *Gothard Egyesületi Füzetek*, 3. Szombathely, 2004.
Hell és Sajnovics vardői expedícióját is méltatja.

BARTHA Lajos

Átvonulások magyar szemmel. A magyar vonatkozású Vénusz és Merkúr átvonulások. = Tuboly Vince – Bartha Lajos – Mitre Zoltán – Keszthelyi Sándor – Mizser Attila – Szabó Sándor: *A fekete Vénusz. Vénusz átvonulások a Nap előtt*. Hegyhátsál, 2004. Hegyháti Csillagvizsgáló Alapítvány, 60–75. p. Képekkel.

Hell és Sajnovics vardői expedíciójának eredményeit is méltatja.

BARTHA Lajos, ifj.: Magyar tudósok mágneses megfigyelései a Sarkkörön túl, 1769-ben. = *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok*, 13. Érd. 2004. Magyar Földrajzi Múzeum, 49–55. p. 6 ábra.

- BARTHA Lajos: Hell Miksa légkörtani munkássága. = *Légkör*, 49. évf. 2004. 4. sz. 20–25. p. 4 ábra.
- BARTHA Lajos: A Hell- (Höll) család a magyarországi kultúrában. Esettanulmány. = *Az Érc- és Ásványbányászati Múzeum Közleményei III.* Rudabánya, 2006. 43–54. p.
- BÁTHORI Ferenc
Lappföld és népe. = *Földrajzi Közlemények*, 34. évf. 1906. 5. sz. 149–171. p. 8 k.
A 171. old.-on vardői tartózkodása ürügyén röviden megemlékezik Sajnovics Jánosról.
- BEKE Ödön
Zsirai Miklós: A modern nyelvtudomány magyar úttörői 1. Sajnovics és Gyarmathi. Bp. 1952. [1953.] Akadémiai Kiadó, 55 p. = *Ethnographia*, 64. évf. 1953. 458–461. p.
Könyvismertetés.
- BEKE Ödön
A finnugor rokonság történetéről. = *Magyar Nemzet*, 1960. 223. sz. (szeptember 30.), 4. p.
Sajnovicsról és a Demonstratióról is.
- BÉKÉS István
A magyar nyelvtudomány úttörői. (Sajnovics János – Gyarmathi Sámuel.) = *Hazádnak rendületlenül. A magyar nép aranykönyve.* Bp. 1955. Művelt Nép, 84. p.
- BÉKÉS Vera
„Nekünk nem kell a halzsiros atyafiság.” Egy tudománytörténeti mítosz nyomában. = Kiss Jenő – Szűts László (szerk.): *Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből.* Bp. 1991. Akadémiai Kiadó, 89–95. p.
Sajnovicsról és a Demonstratióról is.
- BÉKÉS Vera
A hiányzó paradigma. Debrecen, 1997. Latin Betűk, 266 p.
Nyelvfilozófiai tanulmányok, foglalkozik Sajnovics Jánossal és a Demonstratióval is.
- BELLAI Sándor
Magyar tudósok Vardő szigetén – 200 évvel ezelőtt. = *Csepel Újság*, 1969. augusztus 8.
Hell és Sajnovics vardői expedíciója.

BELLAI, Sándor

Suomalais-ugrilaisen 200-vuotismuisto. = *Kymen Sanomat*, 54. évf. 1970. 190. sz. (augusztus 21.)

200 éve jelent meg Sajnovics Demonstratiója.

BENEDEKNÉ SZÖKE Amália

Magyar csillagászok Norvégiában. = *Új Magyar Hírek*, 1992. 2. sz. (február), 43–43. p.

Hell és Sajnovics vardői expedíciójáról.

BENEDEKNÉ SZÖKE Amália

Erdély és Fennoskandia 1576–1945. Diplomáciai, katonai és művelődési kapcsolatok. Kolozsvár, 1996. Erdélyi Híradó, 220 p.

A 122–126. old.-on Hell és Sajnovics vardői expedíciójáról.

BENEDEKNÉ SZÖKE Amália

Művelődési érintkezések erdélyi magyarok és finnek között. = *Ághegy*. Skandináviai magyar irodalmi és művészeti lapfolyam. 5. sz. 2003. 561–571. old.

Fejezet a szerző Erdély és Fennoskandia 1576-1945 c. 1996-ban megjelent könyvéből. Az 563-568. old.-on részletesebben ír Hell és Sajnovics vardői expedíciójáról és hatásáról.

BENKŐ József

A' magyar és török nyelv mely keveset edgyezzen; a' magyar szókról való külömb-külobb jegyzésekkel edgyütt. 1791–1792. = Éder Zoltán: *Benkő József nyelvészeti munkássága és az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság*. Bp. 1978. Akadémiai Kiadó, 149–214. p.

A 213–214. old.-on Sajnovicsról és a Demonstratióról.

BENKŐ Loránd

Megjegyzések a magyar nyelv tudomány történetéhez a Sajnovics-évforduló kapcsán. = *Magyar Nyelv*, 66. évf. 1970. 4. sz. 385–396. p.

BENKŐ Loránd

A magyar nyelv tudomány Sajnovicstól Napjainkig. = *Sajn. eml.* 1974. 37–49. p.

BERGSLAND, Knut

Sajnovics János és Hell Miksa norvégiai vonatkozásai. = *Sajn. eml.* 1974. 77–81. p.

BEVILAQUA-BORSODY Béla

A galánthai gróf Eszterházy Károly egri püspök által alapított egri egyetem csillagvizsgálójának története 1762–1883. = *Stella*, 4. évf. 1929. 101–143. p.

Hell egri működéséről is.

BEVILAQUA-BORSODY Béla

Hell Miksa és Eger. = *Nemzeti Újság*, 12. évf. 1930. január 26.

BÍRÓ Ferenc

A „karjeli” rokonság. A magyarság eredetének kérdése Dugonics „Etelkájá”-ban. = *Irodalomtörténet*, 68.(18.) évf. 1986. 1. sz. 51–61. p.

Röviden Sajnovicsról és a Demonstrációról is.

BÍRÓ Ferenc

A felvilágosodás korának magyar irodalma. Bp. 1994. Balassi Kiadó, 446 p. – 2. kiad.: 1995. – 3. kiad.: 1997.

A 182–186. old.-on Sajnovicsról és a Demonstrációról.

BORN, Ignaz

Josephi Sajnovics..., Demonstratio idioma Ungarorum et Laponum idem esse, Tyrnau 1770. = *Prager Gelehrte Nachrichten*, Band 1. 1771. II. 200–206. p.

Könyvismertetés.

BOTEZ, Elvira

Maximilian Hell and the Northernmost Transit of Venus Expedition of 1769. = *The Journal of Astronomical Data*, Vol. 10. 2004. No. 7. 165–174. p.

BOTH Előd

Csillagászok a Sarkkörön. A teljes napfogyatkozás. = *Élet és Tudomány*, 45. évf. 1990. 8. sz. (február 23.), 238–239. p. 1 k. „Tiszteletadás egy nagy elődnek” alcím alatt megemlékezik Hell és Sajnovics vardói expedíciójáról.

BOTH Előd

Teljes napfogyatkozás ’90. Uránia-expedíció Skandináviában. = *Élet és Tudomány*, 45. évf. 1990. 47. sz. (november 23.), 1490–1491. p. 4 k. – A *Kislexikon* rovatban az 1474. old.-on *Hell Miksa* címszó.

Az expedíció tagjai Vardő szigetén megkoszorúzták Hell Miksa emléktábláit.

BOTH Előd

Napfogyatkozás Finnországban. = *Föld és Ég*, 26. évf. 1991. 1. sz. 2–4. p. 5 k.

A magyar csillagászipedíció tagjai megkoszorúzták Hell Miksa emléktábláit Vardő szigetén.

BOTTLIK Zsolt

Csillagászok nyomában. A Hell-Sajnovics emlékipedíció – 1989. = *Sajnovics naplója 1768–1769–1770*. Bp. 1990. ELTE, Függelék. 2. 233–243. p.

BROCK, Henry M.

Maximilian Hell (Höll). = *The Carholic Encyclopedia*, vol. 7. New York, 1910. Robert Appleton Company.

BRUGGENTHEIS, Wilhelm – STEINICKE, Wolfgang

Maximilian Hell und der Venustransit von 1769. = *VdS Journal für Astronomie*, Nr. 15. (III/2004.), 78–81. p.

VdS: Vereinigung der Sternfreunde e V., Németország.

BUDENZ József

– – hagyatékából. = *Nyelvészeti Tanulmányok*, (Kolozsvár), 1. évf. 1905. 1–6. p.

Sajnovicsról a Demonstratio megjelenésének 100. évfordulója alkalmából.

BUKA Adrienne

Három könyvről... és még egy könyvről. = *Nyelvelő*. A JATE Bölcsészettudományi Kara Magyar Nyelvészeti Tudományos Diákkörének nyelvészeti-irodalmi folyóirata. (Szeged). 3. évf. 6. sz. 1995. 110–111. p.

Ismertetés a következő kiadványokról: Hadobás S.: Hell Miksa és Sajnovics János bibliográfiája, 1993.; Hám S.: Sajnovics János élete és Demonstratiója. Reprint, 1993.; Sajnovics J.: Idea astronomiae. A csillagászat alapvető ismertetése, 1993.; Sajnovics J.: Demonstratio... (magyar fordítás), 1994.

BULLA Béla

Néhány szó a magyar földrajztudomány haladó hagyományairól. = *Földrajzi Közlemények*, 78.(2.) évf. Bp. 1954. 1.sz. 1–10. p.
Röviden ír Hell és Sajnovics vardői ipedíciójáról is.

CAVALLONI Ferenc

Hell Miksa, a magyar jezsuita csillagász. = *Katholikus Szemle*, 53. évf. 1939. 31–36. p.

CETTO, Benedictus

De Sinensium imposturis dissertatio. Tom. V. Viennae, 1781.
A 71. old.-on jegyzetben Sajnovicsról és a finnugor népek rokonságáról; említi: Szinnyei J., *NytK* 1896. 225. p.

ČERNÝ, Jiří

Dějiny lingvistiky. Olomouc, 1996. Votobia, 512 p.
Röviden szól Sajnovics János úttörő munkásságáról.

ČERNÝ, Jiří

Historia de la lingüística. (Traducción del autor.) Cáceres, 1998.
Universidad Extremadura, 532 p.
Az előbbi spanyol fordítása.

CHERNEL István

Utazás Norvégia végvidékére. Bp. 1893. A szerző kiadása, 449 p. 57 k.
A 316. old.-on – vardői látogatása kapcsán – röviden megemlékezik Hell és Sajnovics norvégiai expedíciójáról.

Clarissimi ac magnifici viri Iosephi Stepling... litterarum Commercium... Wratislaviae, 1782.

Stepling és Sajnovics levelezéséből 7 db-ot közöl.

COLLINDER, Björn

Introduktion till de uraliska språken. Finskan och dess frändeförhållanden. Stockholm, 1962. Natur och Kultur, 219 p.
A 43. old.-on röviden Sajnovicsról.

COLLINDER, Björn

An introduction to the Uralic languages. Berkeley – Los Angeles, 1965. University of California Press, 167 p.
Az előbbi angol nyelvű változata.

COLLINDER, Björn

Hat das Uralische Verwandte? = *Acta Universitatis Upsalien-sis. Acta Societatis Linguisticae Upsaliensis*. Nova Series 1:4. Uppsala, 1965. 110. p.
Sajnovicsot az összehasonlító történeti nyelvtudomány megalapozójának nevezi.

CONSTANTINOVITSNÉ VLADÁR Zsuzsa

A Demonstratio műfaji, forráskritikai és szóhasználati kérdéseiről. = *Demonstratio. Sajnovics János... bizonyítása. A magyar és a lapp nyelv azonos.* Bp. 1994. ELTE, 117–126. p. (Bibliotheca Regulyana 2.)

Tanulmány a Demonstratio első magyar fordításához.

CORNIDES, Danielis

Vindiciae Anonymi Belae Regis Notarii. Edita aucta a J. Christiano Engel. Budae, 1802. – Melléklet: Tabulae Geographicae Ungariae veteris ex Historia Anonymi Belae Regis Notarii a P. Maximiliano Hell S. J. 1772. c. térkép, G. Ruderstrosser rézmetszete alapján újrametszette Prixner Godofréd Budán.

A 18–19. old.-on hivatkozik Hell tanulmányára a honfoglaló magyarok szálláshelyeiről; a csatolt térkép Hell elképzelése a honfoglalás kori Magyarország történeti földrajzáról.

CSABA György Gábor

Hell Miksa rövid életrajza. = *A csillagász Hell Miksa írásaiból.* Összeállította Csaba György Gábor. Bp. 1997. Magyar Csillagászati Egyesület, 7–8. p.

CSÁKY Károly

Két Hont megyei jezsuita tudósról. = *Remény*, 6. évf. 1995. 7. sz. 4. p.

Éder Xavér Ferenc és Hell Miksa.

CSÁKY Károly

Hell Miksa (1720–1792). = Cs. K.: *Honti arcképcsarnok. Jeles szülöttek kisportréi.* Dunaszerdahely, 1998. Lilium Aurum, 24–26. p.

CSER András

A magyar nyelvtudomány történetének vázlata. = Robins, Robert Henry: *A nyelvészet rövid története.* Bp. 1999. Osiris – Tinta Könyvkiadó, 266–286. p.

A 276–277. old.-on röviden Sajnovicsról és a Demonstrációról.

CSERY-CLAUSER Mihály

Kisbán Emil: Tordasi és kálózi Sajnovics János 1733–1785. Bp. 1942. 56 l. = *Századok*, 78. évf. 1944. 337. p.

Könyvismertetés.

[CSERY-CLAUSER Mihály] –ry

Kisbán Emil: Tordasi és kálózi Sajnovics János 1733–1785. Debrecen – Budapest, 1942. 56 l. = *Irodalomtörténet*, 1944. 25–26. p.

Könyvismertetés.

CSETRI Elek

A kolozsvári csillagda története. = *Korunk* (Kolozsvár), 38. évf. 1979. 3. sz. 220–221. p.

Heinrich J.: *Az első kolozsvári csillagda története (l. ott) c. könyvének ismertetése. Röviden Hell Miksa kolozsvári működéséről is szól.*

CSÓKA J. Lajos

A magyar tudományosság megszervezésének kísérletei a XVIII. században. Pannonhalma, 1942. 60 p. (Klny. a Pannonhalmi Főapátsági Szent Gellért Főiskola Évkönyve az 1941/42. tanévre c. könyvből.)

2. fejezet, 30–46. old.: *Hell Miksa tudományos akadémiaja és a Monarchia kulturális egyesítése.*

CSUPOR Tibor

Csillag és ősi szó. Bp. 1977. Móra Kiadó, 215 p. 54 k.

Ifjúsági ismeretterjesztő mű Sajnovicsról és a vardői expedícióról.

CSUPOR Zoltán Mihály

Sajnovics János életrajzához. = *Magyar Nyelv*, 54. évf. 1958. 4. sz. 517–522. p.

CSUPOR Zoltán Mihály

Sajnovicsról és a Demonstratio dán nyelvű kiadásáról. = *Nyelvtudományi Közlemények*, 63. évf. 1961. 2. sz.. 402–403. p.

CSUPOR Zoltán Mihály

Emlékezés Sajnovics Jánosra, a finnugor nyelvtudomány megalapozójára. = *Congressus Secundus Internationalis Fenno-Ugristarum.* Helsinki, 1968. Societas Fenno-Ugrica, 86–91. p.

CSUPOR Zoltán Mihály

Viták, tények – a finnugor nyelvrokonságokról. (Sic!) = *Ganz-Mávag Dolgozók Lapja*, 1965. 38. sz. (szeptember 24.), 7. p. *Sajnovicsról és a Demonstratióról is.*

CSUPOR Zoltán [Mihály]

Kétszáz éves a Demonstratio. = *Magyar Nyelv*, 65. évf. 1969. 4. sz. 501–504. p.

CSUPOR Zoltán Mihály

Sajnovics János. = *Magyarok a természettudomány és technika történetében. Életrajzi lexikon A-tól Z-ig*. Bp. 1986. 262–263. p. – U. a.: jav., bőv. kiad. Bp. 1992. 449–450. p. – U. a.: Nagy Ferenc (főszerk.): *Magyar tudóslexikon A-tól Zs-ig*. Bp. 1997. Better – MTESZ – OMIKK, 693–694. p.

CSUPOR Zoltán Mihály

Hell Miksa egy ismeretlen levele. = *Meteor*, 21. évf. 1991. 12. sz. 42–44. p.

A szerkesztő jegyzeteivel.

[CZIBULA Katalin] C. K.

Sajnovics János. = *Új Magyar Irodalmi Lexikon*. Főszerk.: Péter László. 3. köt. P–Zs. Bp. 1994. Akadémiai Kiadó, 1755. p.

DAAE, Ludwig

Hells og Sainovics Reise i Norden 1768–1769. = *Historisk Tidsskrift udg. af den Norske Historiske Forening*. R. 3. B. 3. Kristiania [Oslo], 1895. 114–146. p.

Hell és Sajnovics északi útja.

DEÁK Eszter

Born Ignác ismeretlen recenziója Sajnovics János „Demonstratio”-járól. = *Hungarológia* 2. Bp. 1993. Nemzetközi Hungarológiai Központ, 117–121. p.

A Prager Gelehrte Nachrichten 1771. évi évfolyamában.

DECSIOVÁ, Jeanette

Vypočítal vzdialenosť Slnka od Zeme. Z dvoch stoviek pozorovateľov, ktorí na úkaz čakali prišlo šťastie iba M. Hellovi. = *Verejná Správa*, 60. évf. 2007. 7. sz. 26–27. p. III.

Verejná Správa: a Szlovák Belügyminisztérium kéthetente megjelenő lapja (Bratislava).

DÉCSY, Gyula

Auf den Spuren von Sajnovics. = *Ural-Altaische Jahrbücher* (Wiesbaden), Band 42. 1970. Heft 1–4. 153–155. p.

Sajnovics nyomában.

DECSY Sámuel

Pannóniai Fénisz, avagy hamvából feltámadt magyar nyelv. Béts, 1790. XVI, 285 p.

Méltatja Sajnovicsot és Demonstrációját.

DE LUCA, Ignaz

Hell Maximilian. = *Das Gelehrte Oesterreich. Ein Versuch.*
Band I. 1., Wien, 1776. 176–194. p.

DÉREROVÁ, Marta

Z denníka o Hellovom pozorovaní vo Vardö. = *Technické noviny* (Bratislava), 18. évf. 1970. 17. sz. 2. p. és 18. sz. 2. p.
Részletek Sajnovics vardöi útinaplójából.

DEZSŐ Loránt

A magyar csillagászat története. Histoire de l'Astronomie en Hongrie. = *Múzeumi Füzetek*, 1. évf. Kolozsvár, 1943. 4. sz. 261–301. p. – Önállóan is megjelent: Kolozsvár, 1944. Minerva Rt., 261–301. p. /Egyetemi Csillagvizsgáló, Kolozsvár A.) Különlenyomatsorozatok 1. sz./ A kolozsvári m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Csillagvizsgáló Intézetének közleménye.

Hellről és Sajnovicsról is megemlékezik.

DIÓSZEGI György

Csillagászat a nép szolgálatában. Hell Miksa. = *Heti Magyarország*, 29. évf. 1992. 31. sz. 26. p.

DOBROVSKY, Josef

[Levele a magyar, a finn és a lapp nyelv kapcsolatáról.] = *Hírmondó*, Bécs, 1794. április 29.

„Nem lehet kételkedni ezen két nyelvnek atyafiságáról... Sajnovits egybe vetette a' Lappiai Nyelvet a' Magyararral, 's ugyan azon Nyelvnek találta azt...”

DOMOKOS Péter

Szkitiától Lappóniáig. A nyelvrokonság és az őstörténet kérdéskörének visszhangja irodalmunkban. Bp. 1990. Akadémiai Kiadó, 234 p.

A 46–52. old.-on Hellről és Sajnovicsról.

DONNER, Otto

Öfversikt af den finsk ugriska språkforskningens historia. Helsingfors [Helsinki], 1872. 109 p.

Röviden Sajnovicsról is.

DÖBRENTAI Gábor

Hell Maximilián élete. = *Erdélyi Múzeum*, 8. füzet, 1817. 88–95. p. = *Erdélyi Múzeum* 1814–1818. Vál., bev., jegyz. Benkő Samu. Bukarest, 1979. Kriterion, 190–197. p. (Téka.)

DÖMÖLKI Lajos

Föld és Nap – Magyar és Lapp. = *Fejér Megyei Hírlap*, 51. évf. Székesfehérvár, 1995. 110. sz. (május 12.), 5. p.

Emlékezés Sajnovics Jánosra és a vardői expedícióra.

DRUGA, Ladislav

Úvod do dejín astronomie. Hurbanovo, 1995. Slovenská ústredná hviezdáreň, 183 p.

Hellről és Sajnovicsról a 49–51. old.-on.

DRUGA, Ladislav

Hellová Venuša. = *Kozmos*, 34. évf. 2004. 1. sz.

A Szlovák csillagászat története című készülő könyvből kiemelt részlet a 2004. évi Vénusz-átvonulás kapcsán. A Kozmos az ógyallai (hurbanovói) Központi Szlovák Csillagvizsgáló Bratislavában szerkesztett, kéthavonta megjelenő ismeretterjesztő folyóirata.

DUGONICS András

Etelka Karjelben. = D. A.: *Jeles történetek.* 1. köt. Pest, 1794.

A 241. old.-on jegyzetben Sajnovicsról és a Demonstratióról.

DUHR, Bernhard

P. Max Hell. = *Jesuiten-Fabeln.* Vierte, verbesserte Auflage. Freiburg i. Br., 1904. 814–822. p.

A könyv korábbi kiadásának magyar változata: Jezsuita mesék. Ford. Rózsa József. Szeged, 1893. 615 p.

DUHR, Bernhard

Ein Dispensgesuch des Astronomen P. Max Hell S. I. = *Zeitschrift für Katholische Theologie.* Band 52. 1928. 239–241. p.

DUHR, Bernhard

P. Max Hell. = *Geschichte der Jesuiten in den Landern deutscher Zunge.* IV. 2. München – Regensburg, 1928. 135–138. p.

ÉDER Zoltán

A magyar nyelvtudomány történetére vonatkozó munkálatok az utóbbi negyedszázadban. II. Résztudományok. = *Magyar Nyelv*, 68. évf. 1972. 2. sz. 243–255. p.

A 247. old.-on Sajnovicsról.

ÉDER Zoltán

Újabb szempontok a „Demonstratio” hazai fogadtatásának kérdéséhez. = *Beiträge zum IV. Internationalen Finnougristenkongress II.* Istituto Universitario Orientale, Napoli, 1975. 3–

21. p. Klny.: 21. p. – U. a.: É. Z.: *Túl a Duna-tájon*. Bp. 1999. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 47–61. p. – Ism.: A. Jászó Anna, *Études Finno-Ougriennes* 16. 1980–1981. Bp. – Paris, 1983. 255–261. p.

ÉDER Zoltán

Benkő József nyelvészeti munkássága és az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság. Bp. 1978. Akadémiai Kiadó, 336 p.
Sajnovicsról főként a 117–120. old.-on.

ÉDER, Zoltán

Ricordo di János Nepomuki Sajnovics. = *Annali dell' Istituto Universitario Orientale di Napoli. Studi Finno-Ugrici II*. 1996–1998. Napoli, 1998. 153–159. p.

ÉDER Zoltán

Sajnovics és *Demonstratio*ja új megvilágításban. = *Anyanyelv és iskola az ezredfordulón*. Szerk.: V. Raisz Rózsa. Bp. 1996. Magyar Nyelvtudományi Társaság, 77–82. p. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 207.) – U. a.: É. Z.: *Túl a Duna-tájon*. Bp. 1999. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 62–68. p.

EGYED Emese

„Scytha vagyok.” Kéziratos paszkvillus a Demonstratióról – Sajnovicsnak. = *Nyelvtudományi Közlemények*, 97. évf. 2000. 1–2. sz. 246–260. p.

ENCKE, J. F.

Der Venusdurchgang von 1769, als Fortsetzung der Abhandlung über die Entfernung der Sonne von der Erde. Gotha, 1824. 24. p.

Kétségbe vonja Hell és Sajnovics vardői megfigyelési eredményeit.

ENDREY Elemér

Magyar csillagászok a XVIII. században. = *Természettudományi Közöny*, 43. évf. 1911. 651–652. p.

Hell Miksáról is szól röviden.

ERDŐDI József

Kétszáz éve történt... = *Élet és Tudomány* 25. evf. 1970. 21. sz. (május 22.), 988. p.

200 éve jelent meg Sajnovics Demonstratioja.

ERDŐDI József

Sajnovics János, az ember és a tudós. = *Magyar Nyelvőr* 94. évf. 1970. 2. sz. 133–149. p. 7 k. – Klny. is.

ERDŐDI, J ózsef

Sajnovics, der Mensch und der Gelehrte. = *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae*, Vol. 20. 1970. 291–322. p. – Klny. is.

ERDŐDI József

Pro domo annoque. = *Magyar Nyelvőr* 95. évf. 1971. 4. sz. 417–418. p.

Vita Vértes O. Andrással Sajnovics Demonstratiója nagyszombati kiadásának megjelenési évéről; Erdődi ezt 1770-re teszi.

ERDŐDI József

Nyelvészeti kutatás és világnézet. = *Sajn. eml.* 1974. 61–63. p.
Sajnovicsról is.

ERNYEI József

Pinzger Ferenc: Hell Miksa emlékezete. Születésének 200. évfordulójára, különös tekintettel vardói útjára. I. r. Hell élete és működése. Bp. 1920. 145 l. = *Századok* 57. évf. 1923. 175–179. p.

Könyvismertetés.

FALLER Jenő

A magyar bányagépesítés úttörői a XVIII. században. Hell Mátyé Kornél és Hell József Károly főgépmesterek élete és munkássága. Bp. 1953. Akadémiai Kiadó, 100 p.

Hell Miksára és családjára vonatkozó adatokkal.

FARKAS, Julius von

Die finnisch-ugrische Sprachverwandtschaft und die ungarische romantik. = *Ungarische Jahrbücher* 4. 1924. 121–123. p.
Sajnovicsról és a Demonstrationról is.

FASCHING Antal

A legnagyobb magyar csillagász emléke. = *Térképészeti Közöny*, 1. évf. 1932. 279. p.

Hell Miksáról.

FAYE, M.

Examen critique des idées et des observations du P. Hell sur le passage de Venus de 1769. = *Comptées rendus hebdomadeires des séances de l'Académie des Sciences*. Paris, 1869. 282–290.

FEHÉR Erzsébet

A mítosz, a tudomány és az irodalom. Domokos Péter, Szkítiától Lappóniáig. A nyelvrokonság és az őstörténet visszhangja irodalmunkban. Budapest, 1990. Akadémiai Kiadó, 234 lap. = *Magyar Nyelv* 89. évf. 1993. 2. sz. 235–237. p.

Könyvismertetés. Röviden Sajnovicsról és a Demonstrációról is.

FERENCOVÁ, Elena

Maximilián Hell a jeho cesta za pozorovaním Venuše popred slnečný disk. = [Deviaty] IX. zborník dejín fyziky. Šlapanice u Brna, 1991. 91–108. p.

Hell Miksa és utazása a Vénusz napkorong előtti átvonulásának megfigyelésére.

FERENCOVÁ, Elena

Maximilán Hell. = *Významná osobnosti slovenskej vedy a techniky*. Vyd. 1. Bratislava, 1995.

FERENCOVÁ, Elena

Maximilián Hell, významná osobnosť slovenskej vedy a techniky. Bratislava, 1995. Asklepios, [118] p.

FERENCOVÁ, Elena

Maximilián Hell – život a jeho dielo. = Koza, J. (zost.): *Seminár „VENUS TRANSIT 2004”*. Prechod Venuše cez disk Slnka 8. júna 2004. Tatranská Lomnica, 21-22. máj 2004. H. n., 2004. Astronomický ústav Slovenskej akadémie vied, 58–66. p.

FERRARI d'OCCHIEPPO, Konradin

Maximilian Hell und Placidus Fixlmillner. Die Begründer der neuern Astronomie in Österreich. = *Österreichische Naturforscher, Ärzte und Techniker*. Hrsg. von Fr. Knoll. Wien, 1957. 27–31. p.

FERRARI d'OCCHIEPPO, Konradin

Maximilian Hell. = Gillispie, Charles C. (ed.): *Dictionary of Scientific Biography*. Vol. 6. New York, 1965. Charles Scribner and Sons, 233–235. p.

A 16 kötetes műben még a következő helyeken találhatók adatok Hell:
2. köt. 599. p.; 7. köt. 580–581. p.; 10. köt. 34. p.; 13. köt. 39. p.

FERRARI d'OCCHIEPPO, Konradin

Maximilian Hell, ein Begründer der neueren Astronomie in Österreich. = *Der Sternbote*, Wien, 1961.

FERRARI d'OCCHIEPPO, Konradin

Maximilian Hell. = *Neue Deutsche Biographie*. Band 8. Berlin, 1969. 473f.

FERRARI d'OCCHIEPPO, Konradin

Der Astronom Pater Max Hell SJ. = *Freinberger Stimmen* (Linz), Vol. 41. 1971. 99–111. p.

FERRARI d'OCCHIEPPO, Konradin

Maximilian Hell. = Pollak, Walter (ed.): *Tausend Jahre Österreich*. Vol. 1. Wien, 1973. Jugend und Walko, 349–352. p.

FISCHER, Franz, K. A.

Jesuiten-Mathematikern in der deutschen Assistenz bis 1773. = *Archivum Historicum Societatis Jesu*. Vol. 47. Romae, 1978.
Hell Miksáról is.

FISCHER, K.

Príspevok k dejínám astronómie na Slovensku v období feudalizmu. = *Z dejín vied a techniky na Slovensku* 2. Bratislava, 1963. 161–162. p.

Adatok a csillagászat történetéhez Szlovákiában a feudalizmus időszakában. Hell Miksáról is szól.

FODOR L. István

A Vénusz a Nap előtt. = *Élet és Tudomány*, 50. évf. 1995. 28. sz. 872–873. p. 2 á. 3 k.

A Vénusz bolygó a Nap előtti átvonulásának csillagászati jelentősége és a ritka jelenség megfigyelésének története. Bővebben szól Hell és Sajnovics vardői expedíciójáról.

FRENYÓ Zoltán

Sajnovics János műve és hatása. = *Valóság*, 48. évf. 2005. 10. sz. 50–69. p.

FÜR Lajos

Jezsuiták, katonák, bujdosók. = *F. L.: Világjáró magyarok*. Bp. 1990. Népszava, 108–120. p.

A 112–113. old.-on röviden Hell és Sajnovics északi útjáról.

GABELENZ, Georg von der

Die Sprachwissenschaft: Ihre Aufgabe, Methoden und bisherigen Ergebnisse. Hrsg. von Gunter Narr und Uwe Petersen. 3. Aufl. Darmstadt, 1984. Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
Az Arregungen zur Sprachwissenschaft c. fejezetben röviden szól Sajnovics Jánosról is.

GAZDA, István

Creative Minds. = *The Hungarian Quarterly*, Vol. 45. No. 162. 2001.
Röviden Hell Miksa munkásságáról is megemlékezik.

GAZDA István – MARIK Miklós

Csillagásztörténeti ABC. Bp. 1982, 1986². Tankönyvkiadó.
A 49–50. old.-on: Hell Miksa.

Gelehrte Anzeige. = *Pressburger Zeitung*, 1780. 48. sz. (június 14.)
Benne: Hell Miksa kitüntetése a lengyel király által.

GHENO, Danilo

Sajnovics e la Demonstratio. Problemi e caratteri dell' edizione di Trnava. = *Atti e Memorie dell' Accademia Patavina di Scienze, Lettere ed Arti, Classe di Scienza Morali, Lettere ed Arti.* Vol. 87. 1974–1975, puntata 3. Padova, 1975. 45–59. p.

GRAF Rezső

Sajnovics János évfordulója. = *Édes Anyanyaelvünk*, 25. évf. 2005. 1. sz. 5. p.
Megemlékezés halálának 220. évfordulója alkalmából.

GRÄFFER, F.

Kleine Wiener Memoiren. Band 1. Wien, 1845. 89. p.
Hell Miksáról.

GRUSS, Gustav

Z říše hvezd. Praha, é. n.
Hellről több helyen, különösen a 253. old.-on.

GULYA János

Tizenegy ország tudósainak tisztelgése Sajnovics János emléke előtt. = *Magyar Nyelvőr* 94. évf. 1970. 3. sz. 366–367. p.
Emlékünnepség és tudománytörténeti szimpozion Tordason.

GULYA János

A nyelvrokonság tudata a magyar művelődésben és történetben. = *Sajn. eml.* 1974. 131–134. p.

Előadás a tordasi Sajnovics-emlékünnepeken. – Sajnovicsról is.

GULYA János

Sajnovics, Gyarmathi, Körösi Csoma és Göttinga. = *Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon.* 3. köt. Szerk. Békési Imre, Jankovics József, Kósa László, Nyerges Judit. Bp. – Szeged, 1993. Nemzetközi Magyarorságtudományi Társaság – Scriptum Kft., 1287–1294. p.

GULYA János – SZATHMÁRI István (szerk.)

Sajnovics János. = Sajnovics János emlékünnepe és tudománytörténeti szimpozion. (Székesfehérvár – Tordas, 1970. május 12–14.) Bp. 1974. Magyar Nyelvtudományi Társaság, 157 p. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 131.)
Az egyes tanulmányokról külön címleírások találhatók e bibliográfiában!

GUSZMANN Gergely: Hell Miksa, az egri csillagda tervezője. = *Természet Világa*, 127. évf. 1996. 6. sz., a mellékletben [71–73.] p.

GYIMESI Dömötör

A magyar összehasonlító nyelvtudomány megalapítója: Sajnovics János. = *Fejér Megyei Hírlap*, 49. évf. Székesfehérvár, 1993. 135. sz. 6. p. 1 k.

HADOBÁS Sándor

Hell Miksa és Sajnovics János bibliográfiája I–II. = *Meteor*, 1991. 4. sz. 45–47. p. és 5. sz. 42–43. p. 2 á.

Válogatott irodalomjegyzék, elsősorban életrajzi és csillagászati vonatkozású írásokkal.

HADOBÁS Sándor

Herman Ottó 1888. évi norvégiai kutatóútja. = *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* 11. Érd, 1992. 29–32. p. 4 k.

Röviden Herman Ottónak Hell és Sajnovics vardői expedíciójával kapcsolatos kutatásairól is.

HADOBÁS Sándor

Hell Miksa és Sajnovics János bibliográfiája. [A Hell Miksa és Sajnovics János. Két barokk tudós portréja c. tanulmányt írta: Bartha Lajos.] Rudabánya, 1993. 58 p. 9 t. – 2., jav. és bőv. kiad.: Rudabánya, 1996. 70 p. 9 t.

HADOBÁS Sándor

Az éjjéli Nap birodalmában 1-2. = *Déli Hírlap*, 25. évf. Miskolc, 1993. 263. sz. (november 13.), 4. p. 1 k. és 264. sz. (november 15.) 6. p. 1 k. – 1. rész: *Herman Ottó norvégiai expedíciója.* – 2. rész: *Herman Ottó kontra Henrik Ibsen.*
Az utóbbiban röviden a Hell-Sajnovics expedícióról.)

HAGEN, Johann G.

Der Astronom P. Hell S. I. und sein Vertheidiger, Professor Simon Newcomb. = *Stimmen aus Maria-Laach* Vol. 39. 1890. 455–458. p.

HAGEN, Johann G.

Karl Littrow als Geschichtsforscher. = *Stimmen der Zeit*. Vol. 93. 1917. 108–114. p.
Hell Miksával kapcsolatos megnyilatkozásairól is.

HAGER, Josephus

Neue Beweise der Verwandtschaft der Hungarn mit den Lapp-landern, wieder neue Angriffe der Sainovitsischen Abhandlung. Wien, 1793, 2. kiad.: 1794.
Sajnovicsot és a finnugor rokonság elméletét védelmezi hazai támadóival szemben.

HAJDÚ Péter

Bécsi visszhang Sajnovics Demonstrációjára. = *Sajn. eml.* 1974. 85–89. p.
J. Hager könyve.

HALÁSZ Ignác

Sajnovics hatása a magyar költészetre. = *Budapesti Szemle*, 1880. 22. köt. 92–124. p.

HALÁSZ Ignác

A magyar szófejtés és történeti fejlődése. = *Nyelvtudományi Közlemények*, 33. évf. 1903. 1–44. p.
A 25–28. old.-on Sajnovicsról.

HÁM Sándor

Sajnovics János élete és Demonstratiója. = *Magyar Sion* (Esztergom), 1889. 20–34., 124–139., 205–214., 273–281. p. – Klny. is: Esztergom, 1889. 49 p. – Reprint kiadása: hely és év nélkül. [Rudabánya, 1993.]

HAMMERICH, L. L.

In colloquio de Joanne Sajnivics die XIII Maji A. MCMLXX.
= *Sajn. eml.* 1974. 83. p.

HANKÓ Vilmos

Hell: mozgó csillagda tető. = H. V.: *Régi magyar tudósok, tudós eszközök és találmányok*. Bp. 1901. 29–31. p. (*Iparosok Olvasótára*. VII. évf. 4. sz.)

HANKÓ Vilmos

Régi magyar tudósok és feltalálók. Bp. 1905. (Magyar Könyvtár 439.)
A 48–50. old.-on Hell Miksáról.

HANSEN, Truls Lynne – ASPAAS, Per Pippin

Maximilian Hell's geomagnetic observations in Norway 1769. Tromsø, 2005. University of Tromsø, 119 p. (Tromsø Geophysical Observatory Reports, No. 2.)

HEGEDŰS Géza

Halzsírszagú rokonság. = *TV Magazin*. *A Népszabadság melléklete*. 4. évf. 1994. 49. sz. (december 10–16.), 4. p.
A Hell-Sajnovics expedícióról és a Demonstratióról.

HEGEDŰS József

A török-magyar nyelvrokonság korai cáfolatáról. = *Magyar Nyelv*, 55. évf. 1959. 1. sz. 107–110. p.
Benkő József művéről (l. ott); röviden Sajnovicsról és a Demonstratióról is.

HEGEDŰS József

Hiedelem és valóság. Külföldi és hazai nézetek a magyar nyelv rokonságáról. Bp. 2003. Akadémiai Kiadó, 195 p.
Több helyen említi Sajnovicsot és a Demonstratiót, érdemben a 38–39. old.-on.

HEGEDŰS Zsuzsa

„Da mihi animas, caetera tolle” (A tordasi Csupor-gyűjtemény.) = *A Gödöllői Városi Múzeum Évkönyve*, 1992. Gödöllő, 1993. 195–207. p. 4 k.

Dr. Csupor Zoltán Mihály tordasi gyűjteményének Sajnovics Jánosra vonatkozó anyagát is bemutatja.

HEIDRICH, Ota

Cesta Slovákov Hella a Sainovicsa do najsevernejšieho Nórska. (Príspevok k stykom slovensko-nórskym.) = *Nové prúdy*, 2. évf. Bratislava, 1946. 7. sz. (március 31.), 187–189. p.

HEINRICH László

Az első kolozsvári csillagda. Bukarest, 1978. Kriterion, 117 p. Képekkel.

A 28–46. old.-on Höll (Hell) Miksáról.

HEINRICH László

Hell Miksa (Maximilian Hell) kolozsvári tevékenysége. = *Természet Világa*, 119. évf. 1988. 1. sz. 37–39. p. 1 k.

Hell és az ifjabb Littrow. = *Meteor*, Bp. 22. évf. 1992. 9. (195.) sz. 43–45. p.

Az ifj. K. L. Littrow által kiadott könyv (P. Hell's Reise nach Wardoe...) előszavának magyar fordítása, kommentárral. Ford. Litvay Zsuzsanna.

Hell, Maximilian. = Hamberger, Georg Christoph (angefangen) – Meusel, Johann Georg: *Das Gelehrte Teutschland oder Lexikon der jetztlebenden Teutschen schriftsteller*. Zweyter Band. Vierte, durchaus vermehrte und verbesserte Ausgabe. Lemgo, 1783. 86–88. p.

Hell (Maximilian). = Chalmers, Alexander (revised and enlarged): *The General biographical dictionary: containing on historical and critical account of the most eminent persons in every nation...* A new edition, Vol. XVII. London, 1814. 321–324. p.

Hell, Maximilian. = Aikin, John – Johnston, William: *General Biography; or, lives, critical and historical, of the most eminent persons of all ages, countries, conditions, and professions, arranged according to alphabetical order*. Vol. tenth. London, 1815. 368–369. p.

- Hell, Maximilian. = Lieber, Francis et al. (eds.): *Encyclopaedia Americana. A popular dictionary of arts, sciences, literature, history, politics and biography...* Vol. VI. Philadelphia, 1831. Carey and Lea, 227. p.
- Hell, Maximilian. = Gorton, John: *A general biographical dictionary*. Vol. II. London, 1835. Whittaker and Co.
- Hell Maximilian. = F. Gräffer – Czikann (hrsg.): *Österreichische National-Encyklopädie*. Band 2. Wien, 1835. 544. p.
- Hell, Maximilian. = Hoefer, Jean-Chrétien Ferdinand: *Nouvelle biographie Générale depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours...* Tome vingt-troisième, Paris, 1858. Firmin Didot Frères, Fils et Cie, 836-839. hasáb.
- Hell, Maximilian. = Knight, Charles (ed.): *Biography or Third Division of „The English Cyclopaedia”*. Vol. III. London, 1867. 343-344. hasáb.
- Hell, Maximilian. = Bruhns (hrsg.): *Allgemeine Deutsche Biographie*. Band 11. Leipzig, 1880. 691–693. p.
- Hell, Maximilián. = Tibenský, Ján a kolektív: *Bibliografia prírodných, lekárskych a technických vied na Slovensku do roku 1850*. Zv. I. Martin, 1976. 235–245. p.
- Hell, Maximilián. = *Slovenský Biografický Slovník*. 2. zväzok. E-J. Martin, 1987. Matica Slovenská, 313–314. p.
- Hell, Maximilian. = W. Killy – R. Vierhaus (eds.): *Deutsche Biographische Enzyklopädie*. Band 4. München, New Providence, London, Paris, 1996. 561. p.
- Hell Miksa. = *Hont vármegye és Selmeczbánya sz. kir. város*. Bp. é. n. [1906.] 245. p. (Magyarország Vármegyéi és Városai.)
- Hell Miksa. = Domokos Péter (szerk.): *Finnugor életrajzi lexikon*. Bp. 1990. Tankönyvkiadó, 111–112. p.
- Hell Miksa. = *Magyar Nagylexikon*, 9. köt. Gyer – Iq. Bp. 1999. Magyar Nagylexikon Kiadó, 355. p. 1 k.
Hell jelentőségéhez képest rendkívül szűkszavú életrajz.
- Hell Miksa. = Markó László (főszerk.): *Új magyar életrajzi lexikon*. 3. köt. H – K. Bp. 2002. Magyar Könyvklub, 212–213. p.
- Hell Miksa. = *Britannica Hungarica. Világenciklopédia*. 8. köt. Bp. 1997. Magyar Világ, 522. p.

Hell síremléke. = *Magyar Kurir*, 7. évf. 1792. 793. p.

[HELLER Ágost] H. Á.

Egy magyar csillagász kitüntetése száz év előtt. = *Természettudományi Közlöny*, 12. évf. 1880. 235–236. p.

A lengyel király aranyéremmel tüntette ki Hell Miksát tudományos munkássága elismeréseként.

[HELLER Ágost] H. Á.

Hell Miksa. = *A Pallas Nagy Lexikona*. 9. köt. Hehezet-Kacor. Bp. 1895. 24–25. p.

[HELLER Ágost – SIMONYI Zsigmond] H. Á. – S.

Sajnovics Nepomuk János. = *A Pallas Nagy Lexikona*, 14. köt. Pillera – Simor. Bp. 1897. 796–797. p.

HENDRIKSEN, Hans

Sajnovics and the Genetic Linguistic Relationship. = *Sajn. eml.* 1974. 57–59. p.

HERMAN Ottó

Hell Miksáról. = *Pótfüzetek a Természettudományi Közlönyhöz*, 23. évf. 1891. 51–64. p. 1 k. (Hell lapp ruhás képe.)

HERMAN Ottó

Az északi madárhegyek tájáról. Bp. 1893. K. M. Természettudományi Társulat, 572 p. 75 k. 3 színes t. 1 térkép. (Természettudományi Könyvkiadó-Vállalat 50.)

Hellre, Sajnovicsra és a vardői expedícióra vonatkozó részletekkel: 295–310. p.: Vardő felé; 311–321. p.: Péter Hell és társának nyomai; 481–550. p.: Függelék. Hell és Sajnovics magyar csillagvizsgálókról; ebben: 488–510. p.: Hell Miksa és vállalkozása; 511–515. p.: Sajnovics János; 516–550. p.: Sajnovics János levelei. (Az eredeti latin nyelvű leveleket magyarra fordítva közli.)

HERMAN Ottó

Természeti képek. Válogatott írások. Bp. 1959. Magvető. (Magyar Könyvtár.)

A 230–244. old.-on vardői útjáról Sajnovics és Hell nyomában, valamint a lappokról.

HERMAN Ottóné

Hell Miksa (1720–1792). = *Vasárnapi Ujság*, 38. évf. 1891. 19. sz. 297–298. p. 1 k.

Hell lapp ruhás képe – W. Pohl 1771-ben készült rézmetszete – a cikk mellékleteként először itt jelent meg a hazai sajtóban.

HETESI Zsolt

Hell Miksa és Sajnovics János nyomában. = *Természet Világa*, 135. évf. 2004. 11. sz. 514–516. p. 7 k.

Magyar csillagászok látogatása Vardøben a 2004. évi Vénusz-átvonulás alkalmából.

HILLESTAD, Trond Erik – BORDEWICH, Einar et al. (forf./red.)
Venus-passasjen 8 juni 2004. Spesialhefte i forbindelse med Venus-passasjen 8. juni 2004. [Oslo, 2004.] Norsk Astronomisk Selskap, 47 p.

Az Astronomi című szakfolyóirat különszáma (34. évf. 2004. 3. sz.). Norges første observatorium var i Vardø (Norvégia első obszervatórium a Vardøben volt) címmel Hell és Sajnovics expedíciójáról és észleléseiről.

HLAVÁČ, Albert

Dr. Maximilián Hell. (Slovenský astronóm.) = *Matematika a fyzika ve škole*, 1. évf. Bratislava, 1970/71. 1. sz. 40–44. p.

HOFSTRA, Tette

Sajnovics und seine Niederlandischen geographischen Quellen.
= *Ural-Altaische Jahrbücher* 44. Wiesbaden, 1972. 226–229. p.

HOLOVICS Flórián

Sajnovics János a Demonstratióról. = *Magyar Nyelv*, 68. évf. 1972. 4. sz. 493–501. p.

HOLZAPFEL, H.

Pater Maximilian Hell S. J. i Danmark. Et bidrag til kirkens historie i Danmark i sidste halvdel af 18. århundrede. Würzburg, 1979. H. Holzapfel, 20 p., 1 á.

HOPMANN, J.

200 Jahre Astronomie in Wien. = 1756–1956. *Jubilaumsfeier der Universitätssternwarte in Wien am 16. und 17. Juni 1956.* Wien, 1957. 9–41. p.

A 11–16. old.-on Hell Miksáról.

[HORÁNYI, Alexius]

Memoria Hungarorum et Provincialium scriptis editis notorum, quam excitat Alexius Horányi, Hung. Budensis, de CC. RR. scholarum piarum. Pars I–II–III. Viennae, 1776.

Pars I., 81–90. p.: Hell Miksa. – Pars III., 212. p.: Sajnovics János.

HORÁNYI Gábor – PIVÁRCSI István

Hell Miksa és Sajnovics János. = H. G. – P. I.: *Magyar világjárók kalandjai*. Bp. 2000, 2001². Palatinus Könyvkiadó, 60–63. p. Képekkel.

A vardøi expedíció rövid története.

HORMAYR, Joseph von

Hell Maximilian. = *Oesterreichischer Plutarch oder Leben und Bildnisse aller Regenten und der Berühmtesten Feldherrn, Staatsmänner, Gelehrten und Künstler des oesterreichischen Kaiserstaates*. Band 9. Wien, 1807. 151–157. p.

Arcképpel.

HORSKÝ, Zdenek

Maximilián Hell. = *Vesmír* [Prága], 1970. 7. sz. 210–211. p.

Megemlékezés születésének 250. évfordulója alkalmából.

HORSKÝ, Zdenek

Vedecká dielo Maximiliána Hella. = *Max. Hell 1970*. 71–101. p. – Német nyelvű összefoglalóval.

Hell Miksa tudományos munkássága.

HORVÁTH Árpád

Hell Miksa. = *Csillagok Világa*, 1. évf. 1948. 4. sz. 112–114. p.

HORVÁTH Árpád

Csillagnézők. A csillagászat regénye. Bp. 1961. Táncsics Könyvkiadó, 332 p.

A 218–223. old.-on: Hell Miksa és Sajnovics János; a 223–224. old.-on: A nagy per. (A Helék vardøi mérési eredményei körüli vita.)

HORVÁTH Árpád: Hell Miksa a Naprendszer felmérője. = *Nép-szabadság*, 32. évf. 1974. dec. 22. Vasárnapi mell., 11. p.

HORVÁT István

Külföldi irodalom. Könyvismertetés. = *Tudományos Gyűjtemény*, 18. évf. 1834. 11. sz. 128–130. p.

Az ifj. C. L. Littrow által kiadott „P. Hell’s Reise nach Wardoe bei Lappland...” c. könyv ismertetése.

HORVÁTH, Judit

Ungarsk i Danmark. = *Kontur. Tidsskrift for kulturstudier*. 15. 2007. 46–50. p.

Magyarok Dániában. Hell és Sajnovics vardøi expedíciójával is foglalkozik. – Kontur: Aarhusban (Dánia) megjelenő periodika.

HORVÁTHNÉ BERNÁTH Rózsa

Győri nyelvészek. = Kiss Jenő – Szűts László (szerk.): *Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből*. Bp. 1991. Akadémiai Kiadó, 283–286. p.

Sajnovics Jánosról is.

HŐKE Lajos

Hell, Sajnovics és a magyar jezsuiták. = *Athenaeum*, 1. évf. 1873. II. 23. sz. 1472–1475. p.

HUDOBA György – id. NAGY Rezső – NAGY Rezső

Sajnovics János. Matematikus, csillagász, nyelvtudós. = *Természet Világa*, 124. évf. 1993. 9. sz. 427. p.

HUNFALVY Pál

A lapp nyelv, vagy az igazolt és megigazított Sajnovics. = *Akadémiai Értesítő*, 19. évf. 3–59. p.

ILLYÉS Gyula

Bölcsőkutatók. = *Illyés Gyula művei*. 2. köt. *Útirajzok, esszék, tanulmányok*. Bp. 1982. Szépirodalmi, 445–466. p.
Sajnovicsról és a Demonstratióról.

ITKONEN, Erkki

Kieli ja sen tutkimus. Helsinki, 1966. WSOY, 427 p.
A 28. old-on Sajnovics Demonstratióját „igénytelen módszertani teljesítménynek” nevezi!

JACKSON, Francine

The Trials of Hell. = *Griffith Observer* (Los Angeles), 1998. 5. sz. (május), 2–12. p. Képekkel.
Hell Miksa élete, vardøi expedíciója és Vénusz-megfigyelései.

[JALAVA, Antti] A[LMBERG]

Matkamuietelmia Unkarista VIII. = *Uusi Suometar*, 1876. 48. sz.
Magyar és finn nyelvészekről, többek között Sajnovicsról is.

JALAVA, Antti

Unkarin maa ja kansa. Neljakymmanta matkakirjetta, tehnyt —. Liitteena Unkarin valtakunnan kartta. Helsinki, 1876. SKS, 368 p. 1 térkép.
Magyarországi útlevelek. A 34. levélben 1 bekezdés Sajnovicsról.

JANOTA, Dušan

Slovenský jubilant UNESCO (Maximilián Hell). = *Slovenka*, Vol. 23. Bratislava, 1970. 22. sz. 20. p.

Hell Miksa születésének 250. évfordulójáról az UNESCO is megemlékezett.

JANOTA, Dušan

Maximilián Hell. Bratislava, 1970. Obzor, 48 p. + 20 különálló kép a hátsó borítóhoz ragasztott tasakban.

Külön-külön megjelent orosz, francia és spanyol nyelven.

JANOTA, Dušan

Maximilián Hell –hvezdár a matematik. = *Krásy Slovenska*, Vol. 47. Bratislava, 1970. 8. sz. 362–364. 1 á.

JANOTA, Dušan

Život Maximiliána Hella. = *Max. Hell* 1970. 45–69. p. – Német nyelvű összefoglalóval.

JÁSZÓ Anna, A.

Deux études sur János Sajnovics. = *Études Finno-Ougriennes* 16. 1980–1981. Bp. – Paris, [1983.] 255–261. p.

Lakó Gy.: Sajnovics János (Bp. 1973.) és Éder Z.: Újabb szempontok ... c. művének ismertetése. (l. ott.)

JÁSZÓ Anna, A. – LAKÓ György

Sajnovics János. = Telegdi Zsigmond (szerk.): *Újabb nyelvészeti témák*. Bp. 1982. MTA Nyelvtudományi Intézet.

J. D.

Maximilián Hell (1720–1792). = *Hospodárske noviny*, Bratislava, 1994. 131. sz. (július 8.), melléklet: *VT noviny*, 27. sz. 2. p.

Jegyzőkönyvi mellékletek. 1. Jelentés a dán kir. akadémiától küldött okiratokból. = *Akadémiai Értesítő*, 2. évf. 1891. 9. sz. 568–570. p.

Hell és Sajnovics vardői útjával kapcsolatos, Dániában őrzött iratok másolatai.

JUHÁSZ Tibor

Milyen messze van a Nap? Egy ritka csillagászati jelenség 2004. június 8-án. = *A zalaegerszegi Zrínyi Miklós Gimnázium évkönyve 2002-2003*. Zalaegerszeg, 2003. 39–48. p. Képekkel.

A tanulmány nagyrészt Hell és Sajnovics vardøi expedíciójának történetét és eredményeit ismerteti.

KÁCSER Anikó

A mindenség rendjét kutatva. 220 éve halt meg a nyelvész Sajnovics János. = *Új Ember Magazin*, 2. évf. 3. sz. 2005. március-április.

KAFKA, Richard

Maximilian Hell – world-renowned astronomer, native of the village of Štiavnické Bane and his journey to Vardø near Lapp-land. = Kafka, R.: *Bridges to the north: from the history of Slovak – Norwegian cooperation in the area of science and technology*. Žiar nad Hronom, [2003?], 6–21. p.

KÁLLAY Ferenc

Finn-magyar nyelv. Pest, 1844.

Az 1–6. és a 19–25. old.-on Sajnovicsról is.

KÁLMÁN Béla

Sajnovics János emlékezete. = *Sajn. eml.* 1974. 135–136. p.

KAŠJÁK, Milan

Maximilián Hell. = *Lud*, Bratislava, 1970. május 14. 8. p.

Katolikus szemmel. = *Új Ember*, 1959. 7. sz.

Sajnovics Jánosról is.

[KECSKEMÉTI Gábor] K. G.

Hell Miksa. = *Új Magyar Irodalmi Lexikon*. Főszerk.: Péter László. 2. köt. H–Ö. Bp. 1994. Akadémiai Kiadó, 787. p.

KEJŠT, Juraj

Vedec, ktorý predbehol čas... = *Technické noviny*, 40. évf. Bratislava, 1992. 18. sz. 2. p.

Megemlékezés Hell Miksa halálának 200. évfordulója alkalmából.

KELEMEN János

A magyar csillagászat rövid története. = Whitney, Charles A.: *A Tejútrendszer felfedezése*. Bp. 1978. Gondolat, 243–254. p.

A 245–247. old.-on Hellről és Sajnovicsról.

KELÉNYI B. Ottó

A Pázmány Péter Tudományegyetem csillagvizsgáló intézetei. Bp. 1929. 47 p. (A Historia könyvtára 3.)

A 3–14. és a 17–18. old.-on Hellről és Sajnovicsról.

KELÉNYI B. Ottó

A magyar csillagászat története. Bp. 1930. 106 p. 12 t. (A Konkoly-alapítványú Budapest-Svábhegyi m. kir. Asztrofizikai Observatórium csillagászati értekezései. 1. köt. 2. füz.) – Magyar nyelven: 1–50. p., német nyelven: 51–106. p., Tass Antal előszavával, 3–4. p.

Hellről és Sajnovicsról is.

KELÉNYI B. Ottó

Az Egri Érseki Líceum csillagvizsgálójának története. Bp. 1930. Stephaneum, 26 p. 6 t. (Párhuzamos angol szöveggel.)

Hell szerepe is a csillagvizsgáló létesítésében és felszerelésében.

KERTÉSZ Manó

A magyar nyelvhasználat kezdőkorából. = *Magyar Nyelvőr*, 36. évf. 1907. 63–65. p.

Schlözer levele Hell Miksához a Demonstratióval kapcsolatban.

KESZTHELYI Sándor

Hell Miksa sírjánál jártam. = *Meteor*, 1989. 12. sz. 43–45. p.

KESZTHELYI Sándor

Neves csillagászok és a hazai könyvkiadás. = *Meteor*, 20. évf. 1990. 12. sz. 40–43. p.

A 43. old.-on a Hell Miksával és Sajnovics Jánossal foglalkozó könyveket is felsorolja.

KESZTHELYI Sándor

Régi és mai csillagászati expedíciók. = *Meteor*, 21. évf. 1991. 1. sz. 40–43. p.

A 41. old.-on röviden Hell és Sajnovics vardői expedíciójáról.

KESZTHELYI Sándor

Egy régi okkultációs megfigyelés. = *Meteor*, 21. évf. 1991. 7–8. sz. 38–42. p.

Hell és Sajnovics vardői megfigyeléseiről.

KESZTHELYI Sándor

Régi Vénusz-átvonulások magyar szemmel. = *Meteor*, 2004. 4. sz. 50–56. p. 4 k.

Az 52–53. old.-on Hell és Sajnovics vardői expedíciójáról.

KISBÁN Emil

Hell Miksa, a magyar csillagász. = *Jezsuita Történeti Évkönyv*, Bp. 1942. 189–204. p. – Klny. is, 20 p. (Publicationes ad historiam S. J. in Hungaria illustrandam. Lucubrationes 27.)

KISBÁN Emil

Tordasi és Sajnovics János 1733–1785. Debrecen – Budapest, [1942.] 56 p. 5 t. – Ism.: Csery-Clauser M., *Századok*, 78. évf. 1944. 337. p. – [Csery-Clauser M.] –ry: Irodalomtörténet, 1944. 25–26. p. – Reprint kiadása: hely és év nélkül [Rudabá-nya, 1993.]

KISBÁN, Emil

Johann Sajnovics. Leben und werk eines ungarischen Bahnbohrers und Gelehrten. Bp. [1943.] 76, 4 p. 4 t. (Publicationes ad historiam S. J. in Ungaria Illustrandam. Lucubrationes 34.)

KISBÁN Emil

A magyar nyelvtudomány úttörője. (Sajnovics János 1733–1785.) = Gyenis Antal (szerk.): *Hittel és tudással. Jeles jezsuiták életműve.* Bp. [1943.] 117–138. p.

KISBÁN Emil

Jean Sajnovics, voyageur et savant hongrois du XVIIIe siecle. Bp. [1944.] 61, 3 p. 5 t. (Publicationes ad historiam S. J. in Hungaria illustrandam. Lucubrationes 35.)

KISS Imre

Bevezető a csillagászat magyar nyelvű irodalmába (1945–1979). Debrecen, 1981. [Hajdú-Bihar Megyei Könyvtár], 485 p. A 77–78. old.-on: Hell Miksa; a 82–83. old.-on: Sajnovics János.

KISS Péter

Őket őrzik az egri utcanevek. Eger, 1988. Eger Városi Tanács V. B. Művelődési Osztálya, 216 p.
Hell Miksa: 76–79. p.

KISZELY István

Nézetek őstörténetünk finnugor kapcsolatairól. = K. I.: *Honnan jöttünk?* Bp. [1992.] 181–192. p.
A 185. old.-on röviden Sajnovicsról és a Demonstratiótól.

KOCH, L., S. J.

Hell, Maximilian. = *Jesuiten-Lexikon. Die Gesellschaft Jesu einst und jetzt.* Paderborn, 1934. 785–787. p.

KODOLÁNYI János

A vízimadarak népei. Magyar kutatók az uráli nyelvű népek között. Tihany, 1984. [Veszprém megyei Múzeumok Ig.], 16 p.
Kiállításvezető. Az 5. old.-on röviden Sajnovicsról is.

Kopenhagen. = *Göttingische Anzeigen von Gelehrten Sachen unter der Ansicht der Königl. Gesellschaft der Wissenschaften*. 78. [Göttingen, 1770. június 30.]

A koppenhágai tudósítás Sajnovics Demonstrációjának első ismertetése.

KORENCHY Éva

Sajnovics János emlékünnepe és tudománytörténeti szimpozion (Székesfehérvár – Tordas, 1970. május 12–14.) = *Nyelvtudományi Közlemények*, 72. évf. 1970. 2. sz. 437–440. p.

KORHONEN, Mikko

János Sajnovics, vertailevan kielitieteen edelläkärijä. = *Virittäjä*, 1983. 246. s. köv.

KORHONEN, Mikko

A finnugor nyelvtudomány kezdeti szakaszai. = *Barátok, rokonok. Tanulmányok a finn-magyar kulturális kapcsolatok történetéből*. Bp. 1984. Európa, 25–45. p.

Több helyen említi Sajnovicsot (17, 30, 31, 34. p.), egy helyen pedig Hellt is (30. p.).

KORHONEN, Mikko

Suomalais-ugrilaisen kielitieteen alkuvaiheet. = *Ystävät – sukulaiset. Suomen ja Unkarin kulttuurisuhteet 1890–1984*. Helsinki, 1984. SKS, 25–45. p.

Sajnovicsról (29., 30., 31., 34., 43., 44. p.) és Hellről (29. p.) is.

KORHONEN, Mikko

Early Finno-Ugric Linguistics. = *Friends and Relatives. Finnish-Ugric Cultural Relations*. Bp. [1985.] Corvina, 29–51. p. Képekkel.

A 33–34. old.-on Sajnovicsról is.

KORHONEN, Mikko

Finno-Ugric Language Studies in Finland 1828–1918. Helsinki, 1986. 226 p. + térképek.

A 3., 32. és 40. old.-on Sajnovicsról; a 31. old.-on lábjegyzetben Hellről a vardői expedíció kapcsán.

KÓSA László

A magyar néprajz tudománytörténete. Bp. 1989. Gondolat, 332 p.

A 32. old.-on röviden Hell és Sajnovics vardői expedíciójáról.

KOSÁRY Domokos

Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Bp. 1980, 1983². Akadémiai Kiadó, 757 p.

Hell: 180, 181, 499, 564, 568, 586, 591, 625, 628, 664. p.; *Sajnovics:* 575, 589, 591, 592, 625, 662. p.

KOSZORÚS István

Magyarok Vénusz nyomában. = *Interpress Magazin (IPM)*, 1984. 5. sz. (május). 100–105. p. Képekkel.

Hell és Sajnovics vardői expedíciója.

KOVÁCS Sándor

Hell Miksa és Sajnovics János bibliográfiája. Összeállította: Hadobás Sándor. Rudabánya, 1991. Kézirat. = *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* 11. Érd, 1992. 96. p.

Ismertetés.

KÖLESY Vincze Károly – MELZER Jakab

Hell. = *Nemzeti Plutarkus vagy a Magyarország s vele egyesült tartományok nevezetes férfiak életleírásai.* 3. köt. Pest, 1816. 124–132. p.

KÖLESY, Carl Vinzenz – MELZER, Jakob

Hell. = *Ungarischer Plutarch oder Nachrichten von den Leben merkwürdiger Personen des Könugreichs Ungarn und der dazu gehörigen Provinzen.* Bd. 3. Pesth, 1816. 125–132. p.

KÖRNYEI Elek

Emléktáblát lepleztek le Sajnovics szülőházán. = *Természettudományi Közlöny* 2. évf. (89.) 1958. 7. sz. 308. p.

KÖRNYEI Elek

Tordas nagy tudós fia. Sajnovics János emlékét idézi fel a Magyar Tudományos Akadémia a „Demonstratio” kétszázadik évfordulójára. = *Fejér megyei Hírlap*, 25. évf. Székesfehérvár, 1969. 166. sz. (július 20.) 8. p.

KRAGEMO, Helge Bergh

Pater Hell's observasjoner i Vardøhus 1769. = *Norvegica*, Oslo, 1933. 220–226. p.

KRAGEMO, Helge

Pater Hells Vardøhusekspedisjon. Belyst ved Pater Sainovič's dagbok 1768–1769. = *Willoch, G. I. (red.): Vardøhus festning 650. år. Jubileumsskrift.* Oslo, 1960. 92–125. p. 6 á.

KRAGEMO, Helge

Pater Hells ufullendte. = *Festskrift for Harald Tveterås*. Oslo, 1964. 121–123.

KRIZSÁN László

Kutatás a fehér éjszakában. Hell Miksa és Sajnovics János. = K. L.: *Korai magyar utazók Európában*. Bp. 1995. Nemzeti Tankönyvkiadó, 78–83. p. 3 k. 1 térkép. (Távoli tájak magyar utazói.)

KUBASSEK János

„Vendégség” Vardön. = K. J.: *Jeles világgjárók nyomdokain* 1. Érd. 2001. Dénes Natúr Műhely, 161–165. p.

Hell és Sajnovics vardøi expedíciójának rövid története.

KUBIŠ, Pavol M.

Zabudli sme na Maximiliána Hella? = *Smer*, Bratislava, 1970. szeptember 4. 14. p.

KULIN György: Centenáriumok és emlékünnepek 1942-ben. Hell Miksa (1720–1792.) = A Királyi Magyar Természettudományi Társulat évkönyve 1942-re (Stella-almanach) naptárral és csillagászati táblázatokkal. Budapest, [1941.] Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 134–136. p.

KUNITSCH, Michael

Maximilian Hell. = *Biographien merkwürdiger Männer der österreichischen Monarchie*. Band 5. Grätz [Graz], 1805. 84–108. p.

KUNSZERY Gyula

Sajnovics-ünnepség Tordason. = *Új Ember*, 1958. 22. sz. (június 1.) 4. p.

KUNSZERY Gyula

Jubileumi kirándulás Tordasra. = *Új Ember*, 1960. 21. sz. (május 22.) 2. p.

Tisztelgés Sajnovics János emléke előtt szülőhelyén.

KVIKNE, Olav

Da hele Vardø var opptatt av Vanusspassassjen. = *Aftenposten*, Oslo, 1965. 34. sz. (január 21.) 3., 8. p.

Jens Finne Borchgrevinkről, a Hell-expedíció norvég kísérőjéről, arcképevel, továbbá Hellről, Sajnovicsról és az expedícióról is.

LABÁDI, Gizella

Unkarin fennougristiikan historia. Turku, 1987. 153 p. (Turkun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen julkaisuja 32.)
Sajnovicsról és a Demonstratióról is.

LABORC Júlia, H.

Lakó György: Sajnovics János. A múlt magyar tudósai. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973. 248 l. = *Nyelvtudományi Közlemények*, 78. évf. 1976. 1. sz. 167–169. p.
Könyvismertetés.

LACKNER, Karin – MÜLLER, Isolde – KERSCHBAUM, Franz – OTTENSAMER, Roland – POSCH, Thomas

Der historische Buchbestand der Universitäts Sternwarte Wien. Ein illuszierter Katalog. Teil 2: 18. Jahrhundert. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien, 2006. Peter Lang, 430 p.

A bécsi egyetemi csillagvizsgáló 18. századi könyveit mutatja be a kötet, számos helyen Hell Miksára, az intézet korabeli igazgatójára vonatkozó adatokkal.

LACZA Tihamér: A Lappföld első magyar kutatója: Sajnovics János (1733–1785). = Dr. Kiss L. – Ozdogány E. – Lacza T. (összeáll.): A magyar tudomány évszázadai I. Magyar orvosok, mérnökök, tudósok. Tudománytörténeti arcképek és tanulmányok. Pozsony–Bratislava, 1994. Madách–Posonium, 151–172. p.

LACZA Tihamér

A magyarországi csillagászat megteremtője. 275 éve született Hell Miksa. = *Vasárnap.* (Az *Új Szó* melléklete.) 28. évf. Pozsony – Bratislava, 1995. 26. sz. 4. p. 1 á.

LAKÓ György

Sajnovics Demonstratiójának visszhangja Finnországban. = *Nyelvtudományi Közlemények*, 49. évf. 1935. 402–405. p.
H. G. Porthan svéd nyelvű recenziója 1771-ből. (L. ott.)

LAKÓ György

A hazai lappológiáról. = *Magyar Nyelv*, 32. évf. 1936. 291–302. p.
Röviden Sajnovicsról is.

LAKÓ, György

János Sajnovics und die finnisch-ugrische Sprachvergleichung. Vortrag auf der Plenarsitzung Congressus Tertius Internationalis Fenno-Ugristarum am 23 August 1970. Tallinn. = *Sovietskoe Finnougrovedenie*. Vol. 6. Tallinn, 1970. 239–247. p.

LAKÓ, György

Martinus Fogelius' Verdienste bei der Entdeckung der finno-ugrischen Sprachverwandtschaft. = *Ural-Altäische Jahrbücher* 41. Wiesbaden, 1969. 3–13. p.
Sajnovicsról is.

LAKÓ, György

János Sajnovics und seine Demonstratio. = *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae* Vol. 20. 1970. 269–289. p.

LAKÓ György

200 éves Sajnovics János Demonstratiója. = *Nagyvilág*, 15. évf. 1970. 1071–1072. p.

LAKÓ György

Sajnovics János Demonstratiója. = *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei*, 27. évf. 1971. 3–20. p. – Klny. is.

LAKÓ György

Sajnovics János és a korabeli összehasonlító-történeti nyelvészet. = *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei*, 27. évf. 1971. 407–435. p. – Klny. is.

LAKÓ, György

Marcus Wöldike ja János Sajnovics vertailevan kielitieteen uranuurtajina. = *Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Erkki Itkonen sexagenarii...* Helsinki, 1973. SUST – MSFOu 150. 189–195. p. – Klny. is.

LAKÓ György

Sajnovics János. Bp. 1983. Akadémiai Kiadó, 248. p. (A múlt magyar tudósai.) – Ism.: H. Laborc J., *Nyelvtudományi Közlemények*, 78. évf. 1976. 1. sz. 167–169. p. – Szamák A., *Magyar Nyelvőr*, 100. évf. 1. sz. 115–116. p. – A. Jászó. A., *Études Finno-Ougriennes* 16. (1980–1981.) [1983.] 255–261. p.

LAKÓ György

Sajnovics János és Demonstratiója. = *Sajn. eml.* 1974. 9–25. p.

LAKÓ György

Tévédek a Sajnovics Jánosra és Demonstratiójára vonatkozó irodalomban. = *Zalai Tükör*, Zalaegerszeg, 1975. 2. sz. 33–41. p. – Klny. is.

LAKÓ, György

Von der Frage nach Beziehungen der Eskimosprache zum Ungarischen bis zur Erschliessung der Ungarisch-Lappischen Sprachverwandtschaft. = *Fenno-Ugrica Suecana* 2. Uppsala, 1979. 75–84. p.

Sajnovicsról is szól.

LAKÓ, György

Précurseurs oubliés de la grammaire comparee M. Wöldike – J. Sajnovics – Hervas y Banduro. = *Études Finno-Ougriennes* 16. (1980–1981.) Bp. – Paris, [1983.] 5–13. p. – Klny. is.

LAMBRECHT Kálmán

Herman Ottó élete. Bp. [1934, 1939².] Magyar Könyvbarátok. A 144–146. old.-on Herman O. 1888. évi norvégiai útjának Hellre és Sajnovicsra vonatkozó eredményeiről.

LANGKAVEL, Arno

Auf den Spuren von Maximilian Hell. = *Acta Historica Astronomiae*, Vol. 23. 2004. 270–274. p.

LE CALLOC'H, Bernard

Hogyan fogadták a magyarok finnugor eredetük földerítését a XVIII. és XIX. században? = *Somogy* [Kaposvár], 21. évf. 1993. 2. sz. 8–16. p.

Sajnovicsról és a Demonstratio hatásáról is.

LINDINGER, Stefan

Hell, Maximilian ('Pater Hell'). = *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*. Band 17. Wien, 2000. 632–636. p.

LITTROW, Carl Ludwig, [ifj.]

Kurze Biographie des Astronomen P. Max Hell. = *P. Hell's Reise nach Wardoe bei Lappland und seine Beobachtung des Venus-Durchganges im Jahre 1769. Aus dem aufgefundenen*

Tagebüchern geschöpft und mit Erläuterungen begleitet von Carl Ludwig Littrow, Assistent der K. K. Wiener Sternarte.
Wien, 1835. XIV, 166 p.

LITTROW, Karl Ludwig

Beiträge zur Biographie Maximilian Hells. = Sartori, Franz (ed.): *Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat*. Wien, 1819. Nr. 90.

Hell arcképével. (Fametszet J. Blaschke rézmetszete után?)

LONGAUER, Frantisek

Maximilián Hell. = *Říše hvězd*, Vol. 51. Praha, 1970. 11. sz. 215–217. p. 2 á.

LÖRINCZ Zoltán

A finn-magyar rokonság felfedezése. Hell Miksa emlékezete. = *Búvár*, 6. évf. 1940. 1. sz. (január), 3–5. p.

LÖRINCZI Réka

Megjegyzések és újabb adalékok a finnugor nyelvrokonítás fogadtatásához. = *Nyelvtudományi Közlemények*, 97. évf. 2000. 1–2. sz. 261–272. p.

Sajnovics Demonstratiójával is részletesen foglalkozik.

Magyarország története 4/2. 1686–1970. Főszerk.: Ember Győző és Heckenast Gusztáv. Bp. 1989. Akadémiai kiadó.

Sajnovicsról: 1174. p., Hellről: 1181. p.

MAHRT, Haakon Bugge

Rømlingen fra Vardøhus. Oslo, 1961. Gyldendal, 204 p.

A vardøi expedíció történetének regényes feldolgozása. Hell és Sajnovics mellett J. F. Borchgrevink személyét állítja középpontba.

MAOR, Eli

Venus in Transit. Princeton, 2003. Princeton University Press, 185 p.

A könyv a 2004. évi Vénusz-átvonulás kapcsán bemutatja a jelenség tanulmányozásának történetét, méltatja Hell és Sajnovics vardøi expedícióját és eredményeit is.

MARCANTONIO, Angela

The role of János Sajnovics in comparative linguistics: a critical review. = Klesment, P. (ed.): *Myths and Facts in Uralistics.* = *Fenno-Ugristica* (Tartu), 26. 2004. 151–169. p.

MARCANTONIO, Angela

Sajnovics János szerepe az összehasonlító nyelvtudományban.
= *A történeti nyelvészet és a magyar nyelv eredete. – válogatott tanulmányai*. Bp. 2006. Szenzár Kiadó.

MARIAN, Victor

Maximilian Hell (Höll) și activitatea sa la Cluj. = *Gazeta Matematică*, 49. évf. 1943-44. 63–72. p.

Hell Miksa kolozsvári tevékenysége. (Román nyelven.)

MARSHALL, William L.

Notes on Talcott's Methode of Determining Terrestrial Latitudes; including Horrebow's claim thereof. H. n. [Washington,] 1919.

A Horrebow-Talcott pólusmagasság-mérési módszer előzményei, Hell Miksa e téren végzett munkásságának méltatásával.

MARTINČEK, Ladislav

Štavničan za Venušou k Laponcom... = *Technické noviny*, Vol. 15. Bratislava, 1967. 6. sz. 2. p.

Hell és Sajnovics vardői expedíciójáról.

MARTINKÓ András

„Magyar” vártól Magyarvárig. Egy cím, egy eszme, egy évszám és több félreértés genezise. = *Irodalomtörténeti Közlemények*, 68. évf. 1964. 425–447. p.

Sajnovicsról is.

MÁTÉ Jakab

A nyelvtudomány (vázlatos) története az ókortól a 19. század elejéig. Bp. 2003. Nemzeti Tankönyvkiadó, 355 p.

Sajnovicsról és a Demonstratióról is.

Maximilian Hell. = *Bote von und für Ungarn. Blätter für Unterhaltung und Belehrung*. Vol. 2. 1834. 19. sz. (március 9.) 111–112. p. Hell arcképe a 112. p. után.

Maximilián Hell. = *Večerník*, Bratislava, 1970. máj. 15. 9. p.

Megemlékezés születésének 250. évfordulója alkalmából.

Maximilián Hell – hvezdár a matematik. = *Sloboda*, Vol. 25. Bratislava, 1970. 20. sz. 4–5. p. 1 arckép.

Megemlékezés születésének 250. évfordulója alkalmából.

- Maximilián Hell. = *Beseda*, Vol. 10. Bratislava, 1970. 20. sz. 7. p.
Megemlékezés születésének 250. évfordulója alkalmából.
- Maximilián Hell 1720–1792. = *Vlastivedný časopis*, Vol. 20. Bratislava, 1971. 2. sz. 96. p.
A „Zborník prednášok z konferencie o živote a diele Maximiliána Hella” c. kiadvány ismertetése (l. ott).
- MEISTER, Richard
Geschichte der Akademie der Wissenschaften in Wien. Wien, 1947.
A 15–16. old.-on Hell Miksáról.
- MEKIS János
A kantele üzenete. = *Fejér megyei Hírlap* (Székesfehérvár), 26. évf. 1970. 108. sz. (május 10.) 8. p.
Kétszáz éve jelent meg a Demonstratio. – *Emlékezés Sajnovics Jánosra.* – *Látogatás a tordasi Csupor-gyűteményben.*
- MEKIS János
 Nemzetközi rangú tanácskozás. Megkoszorúzták Sajnovics tordasi szülőházát. = *Fejér megyei Hírlap*, 26. évf. 1970. 112. sz. (május 15.) 1. és 5. p.
- MENCSEK Ferdinánd
 Schlözer Ágoston Lajos levelei Hell Miksához, 1772. febr. 29. = *Történelmi Tár*, 6. évf. 1905. 143–147. p.
- MÉSZÁROS István
Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között. Bp. 1981. Akadémiai Kiadó, 671 p.
A 479. és a 481. old.-on Hell Miksáról.
- MEUSEL, Johann Georg
Lexikon der vom Jahre 1750 bis 1800 verstorbenen Teutschen Schriftsteller. Band 5. Leipzig, 1805. 335–338. p.
Hell Miksa.
- MEZEI Márta
Történetiszemlélet a magyar felvilágosodás irodalmában. Bp. 1958. Akadémiai Kiadó, 95 p. (Irodalomtörténeti Füzetek 19.)
Sajnovicsról és a Demonstratióról is.
- MIKESY Sándor
A Sajnovics név eredetéről. = *Sajn. eml.* 1974. 71–72. p.

MIKESY Sándor – LAKÓ György

A tordasi Sajnovics-ünnepség. = *Magyar Nyelv* 55. évf. 1959. 2. sz. 311–315. p.

[MINDSZENTI Sámuel]

Hell. = *Ladvoat apátúrnak... historiai dictionariuma, mellyben... mindenféle tudományben, mesterségben, állapotban híres embereknek életek, írásaik, munkájuk le-írattatnak.* [Fordította, magyar vonatkozású adatokkal kiegészítette Mindszenti Sámuel.] 3. köt. E–G. Komárom, 1795. 73. p.

MITRE Zoltán

Vardøi expedíció 2004-ben I-II. = *Meteor*, 2004. 9. sz. 14–17. p.; 10. sz. 10–13. p. 4 k.

A 2004. június 8-i Vénusz-átvonulás megfigyelésére szervezték az expedíciót magyar amatőrcsillagászok Hell és Sajnovics nyomdokain.

MITRE Zoltán

Hell Miksa és Sajnovics János nyomában, avagy látogatás Vardø-szigetén 2004 júniusában a Vénusz-átvonulás alkalmából. = Tuboly Vince – Bartha Lajos – Mitre Zoltán – Keszthelyi Sándor – Mizser Attila – Szabó Sándor: *A fekete Vénusz. Vénusz átvonulások a Nap előtt.* Hegyhátsál, 2004. Hegyháti Csillagvizsgáló Alapítvány, 154–169. p. Képekkel.

MÓDLY Zoltán

Hell Miksa SJ időszerűsége. = *Hitvallás. A Győri Egyházmegye lapja.* 5. évf. Győr, 2004. 12. sz. 17. p.

MOLBECH, Christian

Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskabs Historie i dens første Aarhundrede, 1742–1842. København, 1843. 618. p.
Több helyen szól Hell és Sajnovics vardøi expedíciójáról.

A modern nyelvtudomány magyar úttörője. = *Új Ember*, 1953. 38. sz.

Sajnovics János.

MONTANUS, P.

Maximilián Hell S. J. pedagóg, hvezdár a matematik. = *Učiteľske noviny*, Vol. 20. Bratislava, 1970. 16. sz. 4. p.

MORTENSEN, Ole

Kanefart. = *Skalk*, 2004. 1. sz. 29–32. p.

Hell és Sajnovics vardøi expedíciójáról a 2004. évi Vénusz-átvonulás ürügyén. (Skalk: Dániában megjelenő tudományos ismeretterjesztő folyóirat.)

MOSEID, Tone Eli

Vardø. En bibliografi. Vardø, 1986. Vardøhus Museumsforening, 110 p.

Az 58–60. old.-on: Hell's ekspedisjon til Vardø 1768–1769. (16 címet sorol fel.)

MOSER Zoltán

Sajnovics emlékezete. = *Egyetemi Lapok*, Bp. 1970. 9. sz. (május 9.) 1. p.

MOUNIN, Georges

Histoire de la Linguistique des origines au XXe siècle. Paris, 1967.

A 146. old.-on Sajnovicsról.

MUNKÁCSI Bernát

Az ugor összehasonlító nyelvészet és Budenz szótára. 3. A magyar összehasonlító nyelvtudomány első virágzása kora a. Sajnovics. b. Sajnovics hatása a hazai irodalomra. = *Magyar Nyelvőr*, 11 évf. 1882. 342–350., 385–393. p.

MÜNZ, Teodor

Kopernikovo učenie na Trnavskej univerzite. = *Otázky marxistickej filozofie*, Vol. 19. Bratislava, 1964. 4. sz. 430–441. p.

Röviden Hell Miksáról is.

NAGYFALUSI Lajos

Sajnovics János S. J. és a kínai nyelvhasználat. (A nagy tudós halálának 150 éves évfordulója alkalmából.) (1785–1935.) = *A Kalocsai Jézus-Társasági Érseki Szent István Gimnázium Értesítője 1935–1936.* Kalocsa, [1936.] 22–31. p. – Klny.: Kalocsa, [1936.] 12 p.

NAGY Károly

Őshazakeresőink nyomában. Bp. 2003. Magyar Könyvklub, 384 p.

NAGY Rezső

A fordító előszava. = Sajnovics János: *Idea astronomiae. A csillagászat alapvető ismertetése.* Ford.: id. Nagy Rezső. Székesfehérvár, 1993. 1–2. p.

NAGY Rezső – id. NAGY Rezső

Sajnovics János emlékezete. = *Andromeda*, 1. évf. 1993. 5. sz. 19–20. p. 3 á.

Születésének 260. évfordulója alkalmából.

NEWCOMB, Simon

On Hell's alleged Falsification of his Observations of the Transit of Venus in 1769. = *Monthly Notices of the Royal astronomical society*, Vol. 43. London, 1883. 371–381. p. = Newcomb, S.: *The Reminiscences of an Astronomer*. Boston – New York, 1903. Harper and Brothers, 151–181. p.

NEWCOMB, Simon

Discussion of Observations of the Transits of Venus in 1761 and 1769. = *Astronomical Papers prepared for the American Ephemeris and Nautical Almanac* Vol. 2. Washington, 1891. 259–406. p.

A 301–305. old.-on Hell és Sajnovics vardői megfigyeléseiről.

NEWCOMB, Simon

An Astronomer's Friendship. = *The Atlantic Monthly*, Vol. 86. New York, 1900. 688–693. p. = Newcomb, S.: *Side-light on Astronomy and kindred Fields of popular Science. Essays and Addresses*. London and New York, 1906. 227–235. p.
Hell Miksáról.

NIELSEN, Axel

Pater Hell og Venuspassagen 1769. = *Nordisk Astronomisk Tidsskrift*, København, 1957. No. 3. 77–97. p.

NOVÁK, Ján

Maximilián Hell. = *Vlastivedný Časopis*, Vol. 19. Bratislava, 1970. 2. sz. 77–80. p. 8. á.

Megemlékezés születésének 250. évfordulója alkalmából.

NOVÁK, Ján

Literárno-vedecké dielo Maximiliána Hella. = *Čítateľ*, Vol. 19. Bratislava, 1970. 7–8. sz. 274–275. p.

Hell Miksa irodalmi-tudományos munkássága.

NOVÁK, Ján

Vysoko nad nami. = *Matičné čítanie*, Vol. 3. 1970. 11. sz. 6. p.
Emlékezés Hell Miksára, születésének 250. évfordulója alkalmából.

[NOVÁK, Ján, szerk.]

Maximilián Hell. Zborník prednášok z konferencie o živote a diele Maximiliána Hella. [Bratislava, Svépomoc], 1970. 101 p. 13 k. Német nyelvű összefoglalókkal.

A kötetben szereplő tanulmányok címeírásail l. a szerzők neve alatt!

NOVÁK, Ján

Vplyv prostredia na formovanie profesionálneho vedeckého zamerania M. Hella. = *Zborník referátov z celoslovenského seminára. Významné osobnosti v dejinách astronómie na Slovensku I.* 25–27. apríl 1989, Ulanka. [Hurbanovo, 1990.] 93–101. p. 1 arckép.

NOVÁK, Ján

Život a dielo Maximiliána Hella. = *Zborník referátov z celoslovenského seminára. Významné osobnosti v dejinách astronómie na Slovensku I.* 25–27. apríl 1989, Ulanka. [Hurbanovo, 1990.] 103–112. p. 2 á.

Hell Miksa élete és munkássága.

ORTUTAY Gyula

Rokonság-kutatók. = *O. Gy.: Halhatatlan népköltészet. Néprajzi vázlatok.* Bp. 1966. Magvető, 40–48. p.

Röviden Hell és Sajnovics vardői expedíciójáról is.

ÖHRLING, E. J.

De convenientia lingvae Hungaricae cum Lapponica. Upsaliae, 1772.

Továbbfejlesztette Sajnovics gondolatait a magyar-lapp nyelvrokonságról.

PAJDUŠÁKOVÁ, L'udmila

Maximilián Hell 15. 5. 1720. – 14. 4. 1792. Slovenská ústredná hvezdáreň, Hurbanovo, 1970.

PALLOS Kornél

XVIII. századvégi szerzetesíróink és a felvilágosodás. Bp. é. n. [1934 után].

A 15–16. old.-on a Demonstratio jelentőségéről nyelvtudományi és irodalomtörténeti szempontból

PALMA, Franc[iscus] Carol[us]

Notitia Rerum Hungaricarum ab origine ad nostram usque aetaten. Tom. I–III. Tyrnaviae, 1770. – 2., bőv. kiad.: u. o., 1775. – 3., jav. és bőv. kiad.: Pest, 1785.

Az I. kiadás az elsők között említi Sajnovics Demonstratióját: „Sajnovicsius Lapponum linguam Hungaricae affinem reperit”, vagyis „Sajnovics a lappok nyelvét a magyarral affinisnek találta.”

PÁPAY József

Nyelvünk finnugor eredetének kérdése Sajnovics és Gyarmathi felléptéig. = *A Debreceni Református Főiskola Évkönyve 1909/10. XXXI.* Debrecen, 1910. 49–80. p. – Önállóan is megjelent: hely és név nélkül, 32 p.

PÁPAY József

A magyar nyelvhasználat története. Bp. 1922. Magyar Tudományos Akadémia, 48 p. (A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve I. 3.)

Sajnovicsról és a Demonstrációról is.

PAPP Márton

Hell Miksa. = *Természettudományi Közöny, 1. évf. 1869.* 343–348. p.

PAULER Tivadar

A budapesti magyar kir. Tudományegyetem története. I. köt. Bp. 1880. IV, 557 p.

Röviden Sajnovics budai egyetemi működéséről.

PETZ Erika

A Vénusz-átvonulás és nyelvünk finnugor rokonsága. Hell Miksa és Sajnovics János expedíciójáról. = *Természet Világa, 135. évf. 2004. 5. sz. LXV–LXIX.* p. 4 ábra. (A XIII. Természet–Tudomány Diákpályázat mellékletben.)

P. Gy.

Egy múlt századi híres magyar csillagász. = *Századunk, 1869.* 176. sz.

Hell Miksa.(Századunk [1868–69]: politikai napilap, az Egyenlőség kör közlönye.)

PINZGER Ferenc

Hell és Sajnovics vardői útja. = *A Jézus-társasági Kalocsai Érseki Katolikus Főgimnázium Értesítője 1911–1912.* Kalocsa, 1912. 3–53. p. – Klny.: Kalocsa, 1912. [2], 53, [2] p.

PINZGER Ferenc

Hell Miksa emlékezete. Születésének kétszázadik évfordulójára, különös tekintettel vardői útjára. 1. köt. *Hell élete és működése.* Bp. 1920. Magyar Tudományos Akadémia, 145 p. – Ism.: Erneyi J., *Századok*, 57. évf. 1923. 175–179. p.

A 2. kötet (1927) Hell levelezését tartalmazza. (L. Hell művei között.)

PINZGER Ferenc

Hell Miksa emlékezete. Zum Gedachtnis Maximilian Hells. = *Stella Csillagászati Egyesület Almanachja*, Bp. 1928. 176–200. p. (magyar), 271–274. p. (német). – Klny. is.

PINZGER Ferenc

Hell Miksa és Sajnovics János északi útja. = *Iffúság és Élet*, 14. évf. 1939. jún. 15. 19-20. sz. pp. 333–334.

PIRINGER Mihály

Die Magyaren Sprache in ihren Grundzügen beleuchtet von P. Wien, 1833.

A könyv 13. fejezetét, amelynek címe: Hat das angarische Idiom irgend eine Verwandtschaft mit anderen bekannten Sprache (146–163. p.) csaknem teljes egészében Sajnovics Demonstrációjának cáfolatára fordítja. Többször idéz a Dem.-ból részleteket, németül!

PIRINGER Mihály

A magyar nyelvnek fényre bocsátott ágazati; németül írt munkáját magyarázván P. Bétsben, 1833. Stausz özvegye betőivel. A könyv 13. fejezetét (Van-e a magyar nyelvnek másokkal valami rokonsága, 88–103. p.) csaknem teljesen Sajnovics Demonstrációjának cáfolására fordítja, s közben többször idéz részleteket a Dem.-ból, magyarul!

PODOBOVÁ, Tatiana

Maximilián Hell. = Podobová, T.: *Astronómia. Súborná bibliografía slovenskej knižnej a časopiskej literatúry za roky 1945–1972.* Košice, 1974. Státná Vedecká Knižnica, 31–34. p.

Válogatott csillagászati bibliográfia. Hellről 23 címet sorol fel.

POGGENDORFF, J. C.

Hell Maximilian. = *Biographisch-literarisches Handwörterbuch zur Geschichte der exacten Wissenschaften, enthaltend Nachweisungen über Lebensverhältnisse und Leistungen von Mathematikern, Astronomen, Physikern, Chemikern, Minera-*

logen, Geologen usw. aller Völker und Zeiten. Band 1. Leipzig, 1863. 1055. p. (Reprint kiadása: Amsterdam, 1970.)

POLGÁR, Ladislaus

Bibliographia de historia Societatis Iesu in Regnis olim Coronae Hungariae Unitis (1560–1773). Romae, 1957. Institutum Historicum S. J. (Subsidia ad historiam S. I. Ser. minor 2.)

Hell: 110–114. p.; Sajnovics: 162–163. p.

POLI, Diego

Il comparativismo come ideale comunicativo nella 'Demonstratio' di János Sajnovics, in una pastorale della comunicazione. = *Atti del Convegno Internazionale Roma – Macerata 24-26 ottobre 1996, a cura di D. Poli.* Roma, 2002. (Quaderni linguistici e filologici 13.)

PONORI THEWREWK Aurél

Hell nyomában Vardø szigetén. = *Föld és Ég*, 20. évf. 1985. 12. sz. 368–370. p. 3 k.

PORTHAN, Henrik Gabriel

Joannis Sainovics S. J. Ungari Tordasiensis e Comitatu Alba-Regalensi, Reg. Scient. Societatis Hafniensis et Nidrosiensis Socii. Demonstratio, Idioma Ungarorum et Laponum idem esse; Regiae Scientis Societati Danicae praelecta Hafniae Mense Januario Anno MDCCLXX. = *Tidningar utgifne af et sällskap.* Abo [Turku], 1771. = *L. H. G. Porthans skrifter. Henrici Gabrieli Porthan Opera Selecta.* Pars quinta. Helsingfors, 1873. 129–139. p. (SKST 21.)

A nagy finn tudós svéd nyelvű recenziója a Demonstratióról.

[PORTHAN, Henrik Gabriel]

Henrik Gabriel Porthan turkui professzor ismertetése a Demonstratio koppenhágai kiadásáról. Kubínyi Kata fordítása. = *Demonstratio. Sajnovics János... bizonyítása. A magyar és a lapp nyelv azonos.* Bp. 1994. ELTE, 150–157. p.

Az előző magyar fordítása.

PRAZÁK, Richard

Josef Dobrovský als Hungarist und Finnougrist. Brno, 1967. 186 p.

A 72. old.-on Sajnovicsról.

PRIKRYL, L'ubomir] V[iliam]

Astronóm a kartográf Maximilián Hell. = *Pravda* (Bratislava), 49. évf. 1968. 287. sz. (október 18.) 5. p. 1 k.

A csillagász és térképész Hell Miksa.

PRIKRYL, L'ubomir Viliam

Počiatky a vývoj kartografie na Slovensku. = *Z dejín vied a techniky na Slovensku* 6. Bratislava, 1972.

A 317. old.-on Hell Miksáról.

PRIKRYL, L'ubomir Viliam

200 rokov od smrti Maximiliána R. Hella. Meno slovenského rodáka na Mesiaci. = *Slovenský denník* (Bratislava), 3. évf. 1992. 89. sz. (április 14.) 5. p.

Megemlékezés Hell Miksa halálának 200. évfordulója alkalmából.

PRIKRYL, L'ubomir Viliam

Slovenský rodák za polárnym kruhom i na Mesiaci. 200 rokov od smrti Maximiliána R. Hella. = *Katolicke noviny* (Bratislava), 107. évf. 1992. 15. sz. 10. p. 1 á.

Megemlékezés Hell Miksa halálának 200. évfordulója alkalmából.

Professor Simon Newcomb on Father Hell, S. J. = *Woodstock Letters*, Vol. 21. 1892. 70–73. p.

PUSZTAI Ferenc

Éder Zoltán, Benkő József nyelvészeti munkássága és az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság. = *Magyar Nyelv*, 76. évf. 1980. 1. sz. 91–94. p.

Sajnovicsról és a Demonstrációról is.

PUSZTAY János

Az „ugor–török háború” után. Fejezetek a magyar nyelvhasználat történetéből. Bp. [1977.] Magvető Könyvkiadó, 185 p. – (Gyorsuló Idő.)

Sajnovicsról és a Demonstrációról is ír.

QVIGSTAD, Just

Uebersicht der geschichte der lappischen sprachforschung. = *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja. Journal de la Société Finno-Ougrienne*, Band 16. Helsinki, 1899. 3. sz. 11–29. p. *Knud Leemről, Sajnovics legfotmosabb forrásainak szerzőjéről a 15–19. old.-on.*

RADÓ György

Finnugor kongresszus Tallinnban. = R. Gy.: *Nyelvrokonok kö-zött.* Bp. 1975. Kossuth, 143–169. p.

Az „Egy csillagász nyomában” c. alfejezetben (143–146. old.) Sajnovicsról, a *Demonstratióról és a vardői expedícióról.*

RAUN, Alo

Sajnovics és a történetfilozófia. = *Sajn. eml.* 1974. 91. p.

RABENALT, Ansgar

Astronomische Forschung im 18. Jahrhundert in Kremsmünster. (Zu der ersten Berechnungen der Bahn des Uranus nach dem Briefwechsel zwischen Placidus Fixlmillner O. S. B. und Maximilian Hell S. J. (1771–1790). = *Mitteilungen des Ober-österreichischen Landesarchiv*, Band 15. H. n., 1986. 93–216. p.
Hell és Fixlmillner levelezése. Hell életrajza: 108–112. p.

[REGULY Antal]

Reguly Antal tudósítása Hell Miksa historiai kéziratai azon részéről, mely a magyar-finn kérdést tárgyalja. = *Új Magyar Muzéum*, 2. évf. 1851–1852. 2. sz. 37–42. p.

REISZ T. Csaba

Magyarország általános térképének elkészítése a 19. század első évtizedében. Bp. 2002. Cartofil, 512 p.

Hellről: 53., 101., 103., 154., 271., 273–274., 329., 420., 425. p.

RÉTHEI PRIKKEL Marián

Sándor István nyelvtudománya. Bp. 1909. 88 p. (Nyelvészeti Füzetek 60.)

Sajnovicsról és a Demonstratióról: 3–4., 9–10., 25–29., 50–51., 85–86. p.

RÉTHLY Antal

A Kárpát-medence földrengései. Bp. 1952. Akadémiai Kiadó. 98. p.

Hell feljegyzései a bécsi földrengésről.

RÉTHLY, A[ntal] – BERKES, Z[oltán]

Nordlichtbeobachtungen in Ungarn (1523 – 1960). Bp. 1963. Akadémiai Kiadó, 189 p.

Északi fény-megfigyelések Magyarországon. – Hell Miksa: 18–22., 27., 64, 65., 70., 164., 165. p. – A 64–65. old.-on közli Hell cikkét a

Pressburger Zeitung 1778. évi 18. számából (március 4.) az 1778. február 25-én Nagyszombatban megfigyelt északi fény-jelenségről.

[RÉVAI Miklós]

Révai Miklós magyar nyelvi és irodalmi kézikönyve, „A’ magyar deáki történet”. Az eredeti kéziratból... kiadta: –. Bp. 1912. (Régi Magyar Könyvtár 12.)

A 42–44., 46., 49., 84. és a 86. old.-on Sajnovicsról és a Demonstratióról.

REZSABEK Nándor

Amikor Vénusz Napba öltözik. Ritka csillagászati jelenség. = *Új Ember*, 60. évf. 2004. 23. (2913.) sz.

A 2004. június 8-i Vénusz-átvonulás kapcsán röviden méltatja Hell és Sajnovics vardei expedícióját is.

REZSABEK Nándor

250 esztendeje kezdte megműködését a nagyszombati egyetem csillagvizsgálója. = *Draco*, 31. évf. 121. sz. (2006. 1. sz., jan.-márc.) 1-2. p.

Röviden Hell Miksának a csillagvizsgálóval kapcsolatos szerepéről. – Draco: Pakson megjelenő amatőrcsillagászati újság.

REZSABEK Nándor

A nagyszombati csillagvizsgáló. = *Természet Világa*, 137. évf. 2006. 3. sz. 102. p.

Röviden Hell Miksának a csillagvizsgálóval kapcsolatos szerepéről.

REZSABEK Nándor

A nagyszombati egyetem csillagvizsgálója. = *Új Ember*, 62. évf. 2006. 29. sz. (júl. 16.) 6. p.

Röviden Hell Miksának a csillagvizsgálóval kapcsolatos szerepéről.

Rokonnépek és őshazák. A finnugor népek hagyományos kultúrája.

Összeáll.: Kerezi Ágnes. Szerk.: Selmeczi Kovács Attila. Bp. 1996. Néprajzi Múzeum, 52 p. Képekkel.

Kiállításvezető. A 7. old.-on: Sajnovics János.

[RÓNAI György] – így –

Sajnovics János. = *Vigilia*, 1959. 299–301. p.

RÓNA-TAS András

A nyelvrokonság. Kalandozások a történeti nyelvtudományban. Bp. 1978. Gondolat, 487 p.

Sajnovicsról több helyen: az 54., 55., 57., 61., 63. és 473. old.-on.

ROSTA István

Fejezetek Magyarország technikátörténetéből. (Szent István korától a XX. századig.) Bp. 1995. Nemzeti Tankönyvkiadó, 361 p.
A 177. old.-on röviden Hell Miksáról.

ROT, Alexander

Sajnovics János jelentősége. = *Sajn. eml.* 1974. 99–100. p.

RUBINYI Mózes

Irodalmunk és a finnugor nyelvhasználat. = *Magyar Nyelvőr*, 65. évf. 1936. 83–85. p.
Sajnovicsról is.

RUBINYI Mózes

Zsirai Miklós: A modern nyelvtudomány magyar úttörői. 1. Sajnovics és Gyarmathi. Budapest, 1952. 55 l. = *Magyar Nyelvőr*, 77. évf. 1953. 280–281. p.
Könyvismertetés.

RUFFY Péter

Nemzetközi találkozó Tordason. = *Magyar Nemzet*, 1970. 108. sz. (május 10.) 10. p.
Sajnovics-émlékkünnepség és tudományos szimpozion.

RUFFY Péter

A lapp Miatyánk. = R. P.: *Bujdosó nyelvemlékeink. A tihanyi alapítólevéltől a bori noteszig.* [Bp. [1977, 1983.] 88–97. p. 5 k.
Hellről, Sajnovicsról és a Demonstratióról.

RUMANOVSKÝ, I[van]

Maximilián Hell – budovatel' hvezdárni v 18. storocí. = *Matičné čítanie*, 1954. 8. sz. 185. p. 2 á.
Hell Miksa, csillagvizsgálók építője a 18. században.

RUMANOVSKÝ, Ivan

Maximilián Hell, astronóm svetovej povesti. = *Smena* (Bratislava), 1955. április 9.

RUMY [Károly György]

Hell, Maximilian. = *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste in alphabetischer Folge von genannten Schriftstellern bearbeitet und hg. von J. S. Ersch und J. G. Gruber.* Section 2. Teil 5. Leipzig, 1829. 152–155. p.

SÁFRÁN Györgyi

Herman Ottó, a kultúrpolitikus. Szemelvények az Akadémiai Könyvtárban őrzött levelezéséből. = *Magyar Tudomány*, 12. (74.) évf. 1967. 197–205. p.

A 203–204. old.-on Kövesligethy Radó két levele Sajnoviccsal kapcsolatban.

Sajnovič, Ján. = *Slovensky biografický slovník*. Zväzok 5. R–S. Martin, 1992. Matica Slovenska, 428. p.

Sajnovics János. = *Élet és Tudomány*, 12. évf. 1957. 8. sz. 255. p.

Sajnovics-emléktábla. = *Kisalföld* (Győr), 1970. 110. sz. (május 13.) 5. p.

Sajnovics János. = *Magyar irodalmi hagyományok szlovákiai lexikona*. Bartislava, 1981. Madách, 112. p.

Sajnovics János. = Domokos Péter (szerk.): *Finnugor életrajzi lexikon*. Bp. 1990. Tankönyvkiadó, 265–266. p.

Sajnovics János. = Székely János (főszerk.): *Britannica Hungarica. Világenciklopédia*. 16. köt. Bp. 1998. Magyar Világ, 7. p.

Sajnovics János. = *Magyar Nagylexikon*, 15. köt. Pon – Sek. Bp. 2002. Magyar Nagylexikon Kiadó, 724. p.

Sajnovics jelentőségéhez képest rendkívül szűkszavú életrajz.

Sajnovics János. = Markó László (főszerk.): *Új magyar életrajzi lexikon*. V. köt. P–S. Bp. 2004. Magyar Könyvklub, 898–900. p.

SAJTOS Lajos

210 éve hunyt el a polihisztor csillagász. Sajnovics János, a finnugor kutató. = *Fejér Megyei Hírlap*, 51. évf. 1995. 105. sz. (május 6.) 8. p. 2 k.

SALÁNKI István

Levél Sajnovicsról. = *Magyar Nyelv*, 60. évf. 1964. 2. sz. 250–252. p.

SARTON, George

Vindication of Father Hell. = *Isis* (Burlington), Vol. 35. No. 2. 1944. 97–105. p.

Hell arcképével.

SCHIEFER, Lieselotte

Londoni közlés Sajnovicsról és Gyarmathiról 1854-ből. = *Magyar Nyelvőr*, 95. évf. 1971. 4. sz. 413–415. p.

Ch. Ch. J. Bunsen „*Outlines of the Philosophy of Universal History applied to Language and Religion*” (London, 1854) c. művének I. kötetében.

SCHIÖTZ, Eiler H.

Utlendingers reiser i Norge. En bibliografi. – Itineraria Norvegica. A bibliography on foreigners' travels in Norway until 1900. Oslo – Bergen – Tromsø, 1970. Universitetsforlaget.

Külföldi utazók norvégiai útleírásainak bibliográfiája 1900-ig. Említi Hell idevágó munkáit (205–207. p.), valamint Herman O. „Az északi madárhegyek tájáról” c. művét (210. p.) további bibliográfiai adatokkal.

SCHLICHTEGROLL, Friedrich

Maximilian Hell. = *Nekrolog auf das Jahr 1792. Enthaltend Nachrichten von dem Leben merkwürdiger in diesem Jahre verstorbener Personen.* Jahrg. 3. Band 1. Gotha, 1793. Den 14 April. 282–303. p.

SCHLÖZER, August L.

Allgemeine Nordische Geschichte. Halle, 1771.

Sajnovicsról és a Demonstratióról is ír röviden.

SCHMIDT, K. H.

Sajnovics und die Vergleichende Sprachwissenschaft. = *Sajn. eml.* 1974. 107–108. p.

SCHREIBER, Johann

Drei Jesuiten des 17. und 18. Jahrhunderts und ihr Verhältniss zur Astronomie. Sonderabdruck aus *Natur und Offenbarung*, Band 49. Münster i. W. 1903. 28 p.

A 27–28. old.-on Hellről.

SCHUBERT, Friedrich T.

Theoretische Astronomie. Band 3. St. Petersburg, 1795.

A földrajzi helymeghatározási módszerek között ismerteti Hell módszerét és hangsúlyozza annak jelentőségét.

SEBEOK, Thomas A.

Editor's Foreword. = Sajnovics, Joannis: *Demonstratio. Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse.* With an introduction Tho-

mas A. Sebeok. Bloomington, 1968. [3–5.] p. (Uralic and Altaic Series 91.)

A Demonstratio hasonmás kiadásának előszava.

SEBESTYÉN Gyula

A magyar honfoglalás mondái. 2. köt. Bp. 1905.

A 292–334. old.-on a finnugor rokonságról, Sajnovics munkájáról és irodalmi hatásáról.

ŠEŠEVIČKOVÁ, L'ubomira

Maximilián Hell 1720–1792. Žiar nad Hronom, 1992. Hvezdárerň Maximiliána Hella. Képekkel, ábrákkal.

Hell Miksa halálának 200. évfordulója alkalmából megjelent kisnyomtatvány.

SETÄLÄ, Emil Nestor

Lisiä suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen historiaan. Helsinki, 1891.

A 170. old.-on Sajnovicsról.

SIMONYI Zsigmond

Révai Miklós és a korabeli nyelvtudomány. = *A magyar irodalom története. Képes díszmunka két kötetben.* Szerk.: Beöthy Zsolt. I. köt.: *A magyar irodalom története a legrégibb időktől Kisfaludy Károly felléptéig.* 2. kiad. Bp. 1899. 666–682. p.

A 669–671. old.-on: Sajnovics János.

SKOTNES, Yngvar

I pater Hell sine fotspor. = *Finnmarken* (Vadsø), 1991. július 2. p. 2 k.

Rune Thuringer svéd jezsuita atya Hell emlékének nyomában Vardø szigetén.

Slovensko. Zväzok 4. Kultúra 2. Bratislava, 1980.

A 109. old.-on Hell Miksáról.

SLOUK, Hubert a spol.

Astronomie v Československu od najstarších dob do dneska. Praha, 1952.

A csillagászat Csehszlovákiában a legrégibb időktől napjainkig. Hell Miksáról is szól röviden.

SOMMERVOGEL, Carolus

Bibliothèque de la Compagnie de Jesus. P. 1. Bibliographie par Augustin et Aloys de Backer. N. éd. par – –. Tom. 1–11. Bruxelles – Paris, 1890–1932.

Tom. 4. (1893), 237–258. hasáb: Hell. – Tom. 7., 408–409. hasáb: Sajnovics.

S[OMOGYI] Gy.

Egy tudós szerzetes szellemi öröksége. = *Új Ember*, 1970. 1247. (22.) sz. 1. p.

A tordasi Sajnovics-émlékünnepegről.

SOÓS Imre – ZÉTÉNYI Endre

A kétszáz éves Specula. = *Természettudományi Közlöny*, 98. évf. 1967. 4. sz. 151–155. p. 5 k.

Az egri csillagvizsgáló; Hell Miksáról is.

STIPA, Günter Johannes

Finnisch-ugrische Sprachforschung von der Renaissance bis zum Neopositivismus. Hrsg. K. Ph. Ruppel. Helsinki, 1990. Suomalais – Ugrilainen Seura, 438 p. + térkép. (Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 206.)

Több helyen Sajnovicsról és a Demonstratióról is, különösen a 209–212. old.-on.

STOEGER, Johann Nep.

Collectio Scriptorum Societatis Jesu. Tom. I. *Scriptores Provinciae Austricae Societatis Jesu ab eius origine ad nostra usque tempora.* Viennae [Bécs], Ratisbonae [Regensburg], 1856. *Hell (128–134. p.) és Sajnovics (309. p.) rövid életrajzával és műveik részletes felsorolásával.*

STOLL Béla – VARGA Imra – V. KOVÁCS Sándor

A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1772-ig. Bp. 1972. Akadémiai Kiadó.

532. p.: Hell Miksa; 549. p.: Sajnovics János.

SZABÓ Emese, B.

Hell Miksa emlékezete. = *Föld és Ég*, 5. évf. 1970. 2. sz. 74. p.

SZABÓ Emília

„Eleget vizsgálgatalk titeket alulról, most felülről kezdelek nézni benneteket.” Hell Miksa, a leghíresebb magyar csillagaász. =

Természet Világa, 139. évf. 2008. 5. sz. Melléklet: XVII. Természet – Tudomány Diákpályázat, LXIX–LXXI. p. Képekkel.

SZÁLA Erzsébet, A.

Sajnovics János (Tordas, 1733. május 12. – Buda, 1785. március 1.) = *Nemzeti évfordulóink 2008*. Főszerkesztő: Estók János. Bp. 2008. Oktatási és Kulturális Minisztérium, 36. p. 1 k.

SZALAI Edit

Hell Miksa szerepe a finnugor nyelvrokonságkutatásának előmozdításában. = *Líceum a szakemberképzésért*. [Az... 1999. november 19-én megtartott tudományos emlékülés előadásai.] [Szerk. és a bevezetőt írta Nagy József.] Eger, 2000. EKF Líceum Kiadó, 43–47. p. [A borítócím: 225 éves az oktatás az egri Líceumban.]

SZAMÁK Ágnes

Lakó György: Sajnovics János. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973. 248 l. = *Magyar Nyelvőr*, 100. évf. 1976. 1. sz. 115–116. p. *Könyvismertetés*.

SZATHMÁRI István

Megemlékezés Sajnovics Jánosról. = *Magyar Nyelv*, 66. évf. 1970. 4. sz. 504–506. p.

A Demonstratio megjelenésének 200. évfordulója alkalmából.

SZAUDER József

A lapon éneke „A lélek halhatatlanságá”-ban és az Edda. = *Irodalom és felvilágosodás*. Bp. 1974. Akadémiai Kiadó. = Sz. J.: *Az éj és a csillagok. Tanulmányok Csokonairól*. Bp. 1980. Akadémiai Kiadó, 318–338. p.

Sajnovicsról és a Demonstratióról is szól a lapp irodalmi témák magyarországi megjelenése kapcsán.

SZECSKÓ Károly

Ezen a napon... Heves megye jeles személyiségeinek naptára. Eger, 1997. Bródy Sándor Megyei és Városi Könyvtár, 116 p. *Hell Miksa: 37. p.*

SZELESTEI N. László

Irodalom- és tudományszervezési törekvések a 18. századi Magyarországon 1690–1790. Bp. 1989. Országos Széchényi

- Könyvtár, 161 p. (Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai. Új sorozat. 4.)
A 101. old.-on Hell Akadémia-tervezetéről.
- SZÉNÁSSY Barna
A magyarországi matematika története. (A legrégibb időktől a 20. század elejéig.) Bp. 1970, 1974². Akadémiai Kiadó, 328. p.
Röviden Hell Miksáról.
- SZENKOVITS, Ferenc
 Maximilian Hell Ia Cluj. = *Lucrările Seminarului Didactica Matematicii*, Vol. 18. 2001. 159–162. p.
Hell Miksa Kolozsvárott. (Román nyelven.)
- SZENKOVITS Ferenc
 Hell Miksa (Maximilian Hell 1720 – 1792). = *Műszaki Szemle*, 30. szám. 2005. 13–26. p.
Műszaki Szemle: Kolozsvárott évente háromszor megjelenő periodika.
- SZENKOVITS Ferenc
 A kolozsvári egyetemi csillagda történetéből. = *A csillagászati tanszék negyed évezrede. Évfordulós kötet. – A quarter millennium of the Department of Astronomy. An Anniversary Volume.* Szerk. – Ed. Petrovay Kristóf. Bp. 2006. ELTE Csillagászati Tanszék, 16. 2006. 103–128. p. (Publications of the Astronomy Department of Eötvös University. Vol. 16.)
Hell kolozsvári tevékenysége, szerepe a csillagvizsgáló létesítésében.
- SZENTPÉTERY Imre
A bölcsészettudományi kar története (1635–1935). Bp. 1935. 715 p. (A Kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története 2.)
Hell nagyszombati, Sajnovics budai egyetemi működéséről is.
- SZERB Antal
 Karjel, Finomország, Esthonnya. = Sz. A.: *A varázsló eltöri pálcáját.* Bp. 1948. 102–105. p. – 2. kiad.: Bp. 1961. 472–477. p. – 3. kiad.: Bp. 1969. 449–454. p.
A finnugor rokonságelmélet korai szakaszáról; Sajnovicsról és a Demonstratióról is.
- SZEVERÉNYI Sándor
Perecsenyi Nagy László. Szombathely, 2002. Berzsenyi Dániel Főiskola Uralisztikai Tanszéke, 96 p. (Az Uralisztikai Tanszék Kiadványai 10.)
51–56. p.: Szakadár Grönlandon. A Demonstratio hatása.

[SZIGETI Endre]

Tordastól a Sarkkörig. = *Új Ember*, 1955. 26. sz. (jún. 26.) 4. p.
Emlékezés Sajnovics Jánosra.

SZIGETI Endre

Nyelvtudományunk és a csillagok. = *Vigilia*, 35. évf. 1970. 8. sz. 517–520, p.
Sajnovicsról és a Demonstratióról.

SZÍJ Enikő

Finnország. Bp. 1979. Panoráma.
A 205. old.-on röviden Sajnovics Jánosról.

SZÍJ Enikő

A Demonstratio és a két tudós jezsuita tudományos tervei. = *Demonstratio. Sajnovics János... bizonyítása. A magyar és a lapp nyelv azonos.* Bp. 1994. ELTE, 138–149. p. 1 térk.
Kísérőtanulmány a Demonstratio első magyar nyelvű kiadásához.

SZILÁGYI Ferenc

Kőrösi Csoma Sándor élete nyomában. Bp. 1987. Gondolat.
Sajnovicsról: 46., 54., 92. p.

SZILY Kálmán

Adalékok a magyarországi természetbúvárok életrajzához. = *Természettudományi Közlöny*, 3. évf. 1871. 27. sz. 448–458. p.
A 454. old.-on: Hell (Höll) Miksa. (Poggendorff életrajzi lexikonának Hellre vonatkozó adatai.)

SZINNYEI József [ifj.]

Révai magyar-ugor nyelvhasználat. = *Nyelvtudományi Közlemények*, 15. évf. 1879. 248–286. p.
Sajnovicsról is.

SZINNYEI József [id.]

Hell Miksa. = Sz. J.: *Magyar írók élete és munkái.* 4. köt. Bp. 1896. Hornyánszky, 659–664. hasáb.

[SZINNYEI József, ifj.] Sz. J.

Sajnovics János Demonstratio-ja. = *Nyelvtudományi Értekezések*, 26. évf. 1896. 225. p.
B. Cetto 1781-ben Bécsben megjelent könyvének megjegyzése Sajnovics művével kapcsolatban.

SZINNYEI József [id.]

Sajnovics János. = Sz. J.: *Magyar írók élete és munkái.* 12. köt. Bp. 1908. Hornyánszky, 38–41. hasáb.

SZINNYEI József [ifj.]

A magyarság eredete, nyelve és honfoglaláskori műveltsége.
Bp. 1910. 77 p. (Olcsó Könyvtár 1569–1571. sz.) – U. a.: ifj.
Kodolányi János (vál., szerk.): *A finnugor őshaza nyomában.*
Bp. 1973. Gondolat, 272–305. p.
Röviden Sajnovicsról és a Demonstrációról is.

SZINNYEI József [id.] – SZINNYEI József [ifj.]

*Magyarország természettudományi és matematikai könyvése-
te 1472–1875.* Bp. 1878.
269–273. hasáb: *Hell (Höll) Miksa; 660. h.: Sajnovics Nep. János.*

SZÖRÉNYI László

Nyelvrokonság, őstörténet és epika a 18. századi magyarorszá-
gi jezsuita latin irodalomban. = *Irodalomtörténeti Közlemé-
nyek*, 1997. 1-2. sz. 16-24. old.
Röviden említi Sajnovicsot és a Demonstrációt.

SZÜCS Géza

Bécsben az egri fizikusok. Hell Miksa évszázados nyomdoka-
in. = *Heves Megyei Hírlap* (Eger), 1991. december 3. 4. p. 1 k.
*Az egri tanárképző főiskola hallgatóinak látogatása a Bécsi Egyetemi
Csillagvizsgáló Intézetben, Hell egykori működésének színhelyén.*

TASS Antal

A magyar csillagászat története. = *Stella*, 3. évf. 1928.
Hellről és Sajnovicsról is megemlékezik.

TERESCSÉNYI Ágoston

Magyar jezsuiták Norvégiában. = *Anima Una*, 7. évf. 1964. 2.
sz. 5–15. p.
*Hell és Sajnovics vardøi expedíciójáról. – Terescsényi (később Teres)
Ágoston (Kecskemét, 1931 – 2007 Oslo): magyar jezsuita csillagász,
a Vatikáni Csillagvizsgáló Intézet tudományos munkatársa.*

TERES Ágoston

Magyar jezsuita asztronómusok Norvégiában. = *Provinciánk Hí-
rei*, 87. sz. 2004. 21–24. p.
Hell és Sajnovics.

TERES Ágoston

Magyar jezsuita csillagászok. = *Életünk*, 2004. 9. sz.
Többek között Hell és Sajnovics.

TERES Ágoston

Magyar jezsuita csillagászok. = *Provinciánk Hírei*, 90. sz. 2005. márc.-ápr., 35–39. p.

Többek között Hell és Sajnovics.

TERES Ágoston

Magyar csillagászok Norvégiában. = *Népújság* (Marosvásárhely), 57. évf. 2005. 8. sz. 6–7. p.

Hell és Sajnovics vardői expedíciója.

TERES Ágoston

Magyar jezsuita csillagászok. = Szilágyi Csaba (szerk.): *A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig*. Piliscsaba, 2006. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kara, 312–328. p.

Hell és Sajnovics életéről és munkásságáról is részletesen ír.

TERTS Ede

Sajnovics János: Demonstratio... = Kollega Tarsoly István (szerk.): *Magyar könyvek – magyar századok*. Bp. 2001. Tarsoly Kiadó, 149–152. p.

THIRION, J.

Les jésuites jugés par le baron de Zach. IV. Les PP. Christian Mayer et Maximilian Hell. = *Précis historiques*, 29. évf. 1880. 232–237. p.

THURINGER, Rune

Dvaja Slováci v Škandinávií. (Ford. V. S.) = *Literárny týždenník* (Bratislava), 7. évf. 1994. 12. sz. 11. p. 3 k.

Hell és Sajnovics vardői expedíciójáról.

TIBENSKÝ, Ján

Príspevok k nemeckym vplyvom na vývoj vedeckého myslenia na Slovensku v 17. a v 18. storočí. = *Slovenský filozofický časopis* (Bratislava), 14. évf. 1959. 2. sz. 179–193. p.

A 191. old.-on röviden Hell Miksáról.

TIBENSKÝ, Ján

Maximilián Hell, viníkjúci astronóm 18. storočia. = *Svet vedy* (Bratislava), 1970. 5. sz. 268–274. p. 5 á.

TIBENSKÝ, Ján

Maximilián Hell – viníkjúci vedec a pedagóg. = *Učiteľské noviny* (Bratislava), 1970. 19. sz. 8. p. 1 á.

TIBENSKÝ, Ján

Pokusy o organizovanie vedeckého života v Habšburskej Riši a na Slovensku v 18 storočí. = *Max. Hell*, 1970. 3–26. p. – Német nyelvű összefoglalóval.

Kísérletek a tudományos élet szervezésére a Habsburg-birodalomban és Szlovákiában a 18. században. Hell Miksa Akadémia-szervezési törekvéseiről is.

TIBENSKÝ, Ján

Dejiny vedy a techniky na Slovensku 11. Na prelome dvoch vekov a svetov. = *Svet vedy* (Bratislava), 19. évf. 1972. 1. sz. 11–15. p. 3 á.

A tudomány és a technika története Szlovákiában c. cikksorozat 11. része. A 11–13. old.-on Hell Miksáról, 3 ábrával.

TIBENSKÝ, Ján

Miesto cisársko-kráľovského astronóma Maximiliána Hella v učenom svete. = *Cesta Maximiliána Hella do Vardö pri Laponsku a jeho pozorovanie prechoda Venuše v roku 1769*. Bratislava, 1977. Tatran, 9–29. p.

Hell Miksa császári-királyi csillagász helye a tudományos világban. (Kísérő tanulmány Sajnovics vardői útinaplójának szlovák nyelvű kiadásához.)

TIBENSKÝ, Ján

Maximilián Hell – astronóm svetovej povesti. = Tibenský, J.: *Dejiny vedy a techiky na Slovensku*. Martin, 1979. Osveta, 138–142. p.

TIBENSKÝ, Ján

Maximilián Hell (1720–1792). = Tibenský, J. a kolektív: *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku* 1. Bratislava, 1986. Obzor, 206–213. p. – Bibliográfia: 396–397. p.

TOMPA József

Sajnovics nyelvhasznításának legfurcsább népszerűsítője. = *Nyelvtudományi Közlemények*, 68. évf. 1966. 2. sz. 437–448. p. – Klly. is.

Perecsenyi Nagy László.

TÓTFALUSI István

A magyar nyelvtudomány jó csillaga. = T. I.: *Bábel örökében*. Bp. 1972. Móra, 24–31. p. – 2. kiad.: Bp. 1976. 22–28. p.

Sajnovicsról és a Demonstratióról.

TÓTH Álmos

A hazai történeti földrajz gyökerei. 200 éve jelent meg Hell Miksa Anonymus-térképe. = *A Nyírség és a Felső-Tiszavidék történeti földrajza*. Nyíregyháza, 2002. Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszéke, 17–22. p.

TÓTH Ime, H.

A nyelvtudomány története a 20. század elejéig. Csomópontok és átvezető szálak. Szombathely, 1996. Savaria University Press Alapítvány, 1996. XIII, 211 p.
Sajnovicsról is szól röviden.

TÖRÖK István

Világhírű csillagász Kolozsvárott. = *A Hét* (Kolozsvár), 1972. 15. sz. (április 14.)
Hell Miksa kolozsvári működéséről.

TRAETTA, Luigi

La forza che guarisce Franz Anton Mesmer e la storia del magnetismo animale. Santo Spirito, 2007. Edipuglia, 120 p.
F. A. Mesmer (1733 – 1815) Hell Miksával együtt a mágneskö gyógyító hatását tanulmányozta. – Hell Miksáról a 20-24. old.-on.

[TRIESNECKER, F. v.]

Maximilián Hell. = *Ephemerides Astronomicae anni 1793 ad meridianum Vindobonensem*. Vindobonae, 1792. 3–5. p.
Nekrológ.

[TRUPKA Zoltán] T. Z.

Sajnovics János emlékülés. = *TELAPO. A székesfehérvári Terkán Lajos Bemutató Csillagvizsgáló kiadványa*. 1. sz. 1993. dec. 6. 3. p.

VÁMSZER Márta

Kétszáz éves Sajnovics János Demonstratiója. = *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* (Kolozsvár), 1970. 2. sz. 229–242. p.

van GENT, Rob

De Nederlandse Venusexpedities van 1874 en 1882. = *Zenit* (Utrecht), Vol. 20. 1993. No. 7–8. 332–337. p.
A 333. old.-on Hell „lapp ruhás” képével és az északi expedíció rövid ismertetésével.

VARGA Lajos

Sajnovics János szülőhelyén. = *Turista Magazin*, 1980. 3. sz. 16. p. Képpel.

Tordason.

VARGHA Domokosné

Hell Miksa. = Nagy Ferenc – Nagy Dénes (főszerk.): *Magyarok a természettudomány és a technika történetében*. Bp. 1986. 121. p.

VARGHA Domokosné

Hell Miksa. = Rácz Árpád (szerk.): *Magyar génusz*. Bp. 2001. Rubicon Kiadó, 24–25. p.

A könyv a Nagy képes millenniumi arcképcsarnok 2. kötete.

VARGHA Domokosné – BARTHA Lajos

Hell Miksa. = Nagy Ferenc (főszerk.): *Magyarok a természettudomány és a technika történetében. Életrajzi lexikon A-tól Z-ig*. – U. a.: jav. és bőv. kiad. Bp. 1992. 204–206. p. – U. a.: Nagy Ferenc (főszerk.): *Magyar tudóslexikon A-tól Zs-ig*. Bp. 1997. Better – MTESZ – OMIKK, 376–378. p.

VARGHA Domokosné – KANYÓ Sándor

...csillagkoronák éjféli barátja. Tittel Pál élete és működése. Bp. 1988. Akadémiai Kiadó, 213 p.

Több helyen Hellről is, különösen a 36–38. old.-on.

VÁRKONYI Ágnes, R.

Vizek és erdők. Egy ökológiai válság természetrajza. = *Liget*, 9. évf. 1996. 10. sz. 76–89. p.

Hell Miksáról is.

VÁRKONYI Nándor

Sajnovics János vardői levele. = *Tolna megyei Népújság* (Szekszárd), 18. évf. 1968. 93. sz. (április 21.) 6. p.

VÁRKONYI Nándor

Sajnovics János és Hell Miksa vardői útja. = *Életünk* (Szombathely), 1968. 2. sz. 79–87. p.

VASNÉ TANA Judit

Albert Ferenc és az egri csillagásztorony. [Eger], é. n. Egeri Csillagásztorony Védelmében Alapítvány, 16 p. Képekkel.

A 3–5. old.-on ismerteti Hell Miksa szerepét a csillagásztorony létesítésében és felszerelésében.

VASS József

Sajnovics János két ismeretlen levele. = *Új Magyar Muzeum*, 1857. I. 136–146. p.

VÉCSEY Zoltán

Magyar felfedezők. = Magidovics, I. P.: *A földrajzi felfedezések története*. Bp. 1961. Gondolat, 767–804. p.

A 772–773. old.-on Hell és Sajnovics vardői expedíciójáról.

VELICS László

Vázlatok a magyar jezsuiták múltjából. Harmadik, záró füzet (1690–1773). Bp. 1914. Szent István Társulat.

14–18. p.: Hell Miksa (lapp öltözetű egészoldalas képével); 18. p.: Sajnovics János.

VENETIANER Lajos

A héber-magyar összehasonlító elmélet. Bp. 1898. (Klny. az Izraelita Magyar Irodalmi Társaság 1898. évi évkönyvéből.)

A 19. old.-on Sajnovicsról és a Demonsratióról.

VERŐ József

A Hell–Sajnovics expedíció naplója. = *Természet Világa*, 129. évf. 1997. 1. sz. 42–43. p.

Cáfolja ifj. Littrow könyvének rosszindulatú megjegyzéseit, feltételezéseit Hell vardői megfigyeléseivel kapcsolatban.

VERŐ, J[ózsef]

Maximilian Hell: an auroral study in the 18th century. = *Acta Geodetica et Geophisica Hungarica*, 32. évf. 1997. 1–2. sz. 235–243. p.

VÉRTES O. András

Mikor jelent meg a Demonstratio nagyszombati kiadása? = *Magyar Nyelvőr*, 95. évf. 1971. 4. sz. 415–416. p.

A könyv megjelenését 1771 első félévére teszi.

VÉRTES O. Augusztina

A finnugorság felfedezése a francia irodalomban. Bp. 1938.

Sajnovics és a Demonstratio nyugati ismertségéről is ír.

[VEZÉR Erzsébet] V. E.

Sajnovics János emléktáblájának leleplezése. = *Nyelvtudományi Közlemények*, 60. évf. 1958. 511. p.

Szüllőhelyén. a Fejér megyei Tordason.

VIDA Mária

Hell Miksa. = *Orvosi Hetilap*, 113. évf. 1972. 44. sz. 2661–2663. p.

VIDA, Mária

Miksa Hell, a polyhistor astronomer. = *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei*, 69–70. sz. Bp. 1973. 209–224. p.

VLACHOVIČ, Jozef

Banská Štiavnica – prostredie, v ktorom vyrastal Maximilián Hell. = *Max. Hell*, 1970. 27–44. p.
Német nyelvű összefoglalóval.

VLADÁR Zsuzsa

Éder Zoltán: Túl a Duna-tájon. Fejezetek a magyar művelődéstörténet európai kapcsolatai köréből. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 1999. 312 lap. = *Magyar Nyelv, Könyvismertetés. A kötet Sajnovicssal és a Demonstrációval foglalkozó két tanulmányát is értékeli.*

VLADÁR Zsuzsa, C.

Affinitas: szerkezeti hasonlóság vagy genetikai rokonság? = *Magyar Nyelv*, 97. évf. 2001. 2. sz. 184–191. p.
Sajnovicsról és a Demonstrációról is több helyen szól.

VLADÁR, Zsuzsa

Sajnovics's *Demonstratio* and Gyarmathi's *Affinitas*: Terminology and methodology. = *Acta Linguistica Hungarica*, Vol. 55. 2008. Numbers 1-2. 145-185. p.

VOJE JOHANSEN, Nils

Da avstanden til sola ble bestemt. = *Forskningspolitikk*, 25. évf. Oslo, 2002. 2. sz.
Az 1769. évi Vénusz-átvonulás megfigyelésének történetét ismerteti, részletesebben szól Hell és Sajnovics vardøi expedíciójáról. – Forskningspolitikk: havonta megjelenő norvég folyóirat.

VOJE JOHANSEN, Nils: Vitenskap som springbrett – Jens Finne Borchgrevink satset og vant. = *Fjell-folk. Årbok for Røros-museet*. Vol. 29. [Røros], 2004. 20–29. p.

Jens Finne Borchgrevink Hell és Sajnovics norvég kísérője volt az északi utazás során. A tanulmány hosszabban foglalkozik a vardøi expedíció előkészületeivel, valamint a szigeten történetekkel.

VOZÁR, Jozef

Veda a viera astronóma Maximiliána Hella. = *Viera a život*, 2. évf. 1992. 3. sz. 204–217. p.

Vynikajúci hvezdár Maximilián Hell. = *Roľnicke noviny* (Bratislava), 1962. április 21. 5. p.

Hell Miksa halálának 170. évfordulója alkalmából.

WEBB, Thomas

The Satellite of Venus. = *Nature* (London), Vol. 14. No. 348. 1876. June 29. 193–195. p.

A Vénusz „fantom-holdjáról” és Hell cáfoló kísérleteiről.

[WENZEL Gusztáv]

Wenzel Gusztáv tudósítása Hell Miksa historiai kéziratai azon részéről, melyek Anonymust s a régi magyar földíratot tárgyalják. = *Új Magyar Muzéum*, 2. évf. 1851–1852. 2. sz. 47–56. p.

WEÖRES, Gyula

Karjala 1700-luvun unkarilaisessa kirjallisuudessa. = *Kalevalaseuran Vuosikirja* (Helsinki), 40. évf. 1960. 53–67. p. – Klny. is.

Sajnovicsról és a Demonstratióról is ír.

WESSEL, A. B.

Maximilian Hells og Johannes Sainovics ophold paa Vardø 18/10 1768–27/6 1769. = Wessel, A. B.: *Smaastykker til oplysning om forholdene i Finmarken i gamle dage*. Vardø, 1905.

Részletek Sajnovics naplójából.

WEYSS, Norbert

Maximilian Hell und sein Fernsehen vor 200 Jahren. 1–3. = *Maria Enzersdorfer Kulturnachrichten*, 1. évf. 1986. nov., 4–6. p.; 1986. dez. 3–6. p.; 2. évf. 1987. febr. 3–6. p. – Képekkel.

WICHMANN, Yrjö

Ein paar bemerkungs zu Gyarmathi's „Affinitas”. = *Journal de la Société Finno-Ougrienne* XXXIII/15. Helsinki, 1905. 4–10. p.

Sajnovicsról és a Demonstratióról is.

WIKLUND, Bo

The history of Uralic Linguistics. = *The Uralic Languages. Description, History and Foreign Influences*. Edited by Denis Sinor. Leiden – New York – København – Köln, 1988. 792–818.

p. (Handbuch der Orientalistik. Achte Abteilung: Hand-book of Uralic Studies. Vol. 1. The Uralic Languages.)

Sajnovicsról és a Demonstratióról a 796–798. old.-on.

WIKLUND, Bo

The history of Uralic Languages. = Wiklund, Bo: *Valda skrifter. Selected writings*. Uppsala, 1997. Finsk-ugriska institutionen Uppsala universitet, 191–217. p. (Ursus. Skriftserie utgiven av Finsk-ugriska institutionen i Uppsala 3.)

Az előbbi tanulmány – a címet kivéve – változatlan utánközlése. Sajnovicsról és a Demonstratióról a 195–198. old.-on.

WOLF, Rudolf

Geschichte der Astronomie. München, 1877.

Több helyen tesz említést Hell Miksáról.

WOOLF, Harry

The Transit of Venus. A study of eighteenth-century Science. Princeton, N. J. 1959. Princeton University Press.

Több helyen Hell Miksáról és a vardői expedicióról, különösen a 176. old.-on.

WURZBACH, Constantin von

Maximilian Hell. = *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche seit 1750 in den oesterreichischen Kronländern geboren wurden oder darin gelebt haben*. Band 8. Wien, 1862. 262–266. p.

WÜNSCHER Ferenc

Sajnovics János. = W. F.: *Tordas. A Balogh Elemér szövetkezeti mintafalu*. Debrecen – Budapest, [1943.] 79–84. p.

ZÁGONI Erzsébet

Az Idea Astronomiae ismeretterjesztő mű első magyar fordítása. Lehozták nekünk Sajnovics csillagait az égből. = *Fejér Megyei Hírlap* (Székesfehérvár), 49. évf. 1993. május 19. 5. p. 3 k. Riport az 1993. május 22-i székesfehérvári Sajnovics-emlékülés szervezőivel, id. és ifj. Nagy Rezsővel. Sajnovics János művét, az *Idea Astronomiae*-t id. Nagy Dezső fordította magyarra.

ZÁGONI Erzsébet

Cicero: Ignoti nulla Cupido. Teremtődnek új értékek, születnek új csillagok. = *Fehérvári Hét* (Székesfehérvár), 1993. május 20. 38. p. 1 k.

Riport az 1993. május 22-i székesfehérvári Sajnovics-emlékülésről és Sajnovics Idea Astronomiae című művének az eseményre megjelent magyar fordításáról.

ZAICZ Gábor

200 éves a Demonstratio. = *Nyelvtudományi Közlemények*, 72. évf. 1970. 1. sz. 218–220. p.

ZAICZ Gábor

A finnugor összehasonlító nyelvtudomány születésnapján. = *Köznevelés*, 26. évf. 1970. 11. sz. 13. p.

200 éve jelent meg Sajnovics Demonstratiója.

ZAICZ Gábor

A szófejtő Sajnovics János. A Demonstratio szójegyzékéről. = *Magyar Nyelv*, 66. évf. 1970. 246–250. p.

ZAICZ, G[ábor]

János Sajnovicsi „Demonstratio” 200-aastane. Teose vastuvõtust ja järelkajadesi. = *Keel ja Kirjandus* (Tallinn), 13 évf. 1970. 498–499. p.

ZAICZ, G[ábor]

The Etymologist Sajnovics. = *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae*, Tom. 20. 1970. 323–327. p.

ZAICZ, Gábor

Two hundred years of Finno-Ugrian comparative linguistics. = *The New Hungarian Quarterly*, Vol. 12. Bp. 1971. No. 41. 175–177. p.

A Demonstratio megjelenésének 200. évfordulója alkalmából.

ZAICZ Gábor

A szófejtő Sajnovics János. A Magyar Nyelvben (LXVI/1970, 246–250 megjelent cikk átdolgozott és rövidített változata. = *Sajn. eml.* 1974. 119–120. p.

ZAICZ, Gábor

János Sajnovics 1735(!) – 1785. = *Analecta Linguistica*, 4. évf. 1974. 2. sz. 163–172. p.

150 címet tartalmazó – elsősorban nyelvészeti szempontú – bibliográfia, német nyelvű bevezetővel.

ZAICZ Gábor

A Bibliotheca Regulyana és Sajnovics naplója magyarul. = *A Reguly Társaság Értesítője*, 3. sz. 1992. febr. 18. 19–20. p. Könyvismertetés.

ZAICZ Gábor

Sajnovics fő műve és tudomány-népszerűsítő munkája magyarul. = *A Reguly társaság értesítője*, 9. sz. 1995. febr. 17. 8–10. p. Ismertetés a *Demonstratio* és az *Idea astronimae* magyar nyelvű kiadásáról.

ZANTHÓ Róbert

Generalia. Szeged, 1994. (Nyelvészeti Füzetek 1.)

A 61., 182., 196. old.-on: Sajnovicsról

ZAVARSKÝ, Jozef

Liečivé magnety Maximiliána Hella. = *Technické noviny* (Bratislava), 31. évf. 1983. 17. sz. 15. p. 8 á.

A cím magyarul: Hell Miksa gyógyító mágnesei.

ZELLIGER Alajos

Sajnovics János. = *Egyházi írók csarnoka. Esztergom főegyház-megyei papság irodalmi munkássága. Bio- és bibliographiai gyűjtemény*. Nagyszombat, 1893. 455. p.

ZEMAN, Peter

Muž s pomníkom na Lune. = *Život* (Bratislava), 20. évf. 1970. 19. sz. 12–15. p. 8 á.

Hell Miksáról, születésének 250. évfordulója alkalmából.

ZEMPLÉN Jolán, M.

Hell Miksa és az első obszervatóriumok Magyarországon a XVIII. században. = M. Zemplén J.: *A magyarországi fizika története a XVIII. században. A fizika szaktudománnyá válik*. Bp. 1964. Akadémiai Kiadó, 364–372. p.

ZEMPLÉN Jolán, M.

Hell Miksa, a XVIII. század nagy magyar csillagásza (1720–1792). = *A Fizika Tanítása*, 9. évf. 1970. 123–125.

Megemlékezés Hell születésének 250. évfordulója alkalmából.

- [ZEMPLÉN Jolán] ZEMPLÉNOVÁ, Jolana
Dejiny fyziky na Slovensku do polovice 19. storočia. Bratislava, 1974. Veda.
A 375–381. old.-on Hell Miksáról.
- ZEMPLÉN Jolán
 Hell Miksa, a természettudós. = *Sajn. eml.* 1974. 67–68. p.
- ZEMPLÉN Jolán, M.
A felvidéki fizika története. Piliscsaba, 1998. Magyar Tudománytörténeti Intézet, 390 p.
Több helyen említi Hellt, egy helyen Sajnovicsot és a vardői expedíciót is.
- ZÉTÉNYI Endre
 Kétszáz éve. Magyar tudósok Vénusz-lesen a Jeges-tenger partján. = *Magyar Nemzet*, 1969. június 1. 8. p.
Hell és Sajnovics vardői expedíciójáról.
- ZÉTÉNYI Endre
 Hell Miksa (1720–1792). = *Természet Világa*, 101. évf. 1970. 5. sz. 210–211. p. Képekkel.
Emlékezés Hell születésének 250. évfordulója alkalmából.
- ZÉTÉNYI Endre
 Hell Miksa csillagász. = *Az Egri Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. Acta Academiae Pedagogicae Agriensis*. 8. Eger, 1970. 439–452. p. Képekkel. – Klny. is: *Az Egri Tanárképző Főiskola Füzetei* 519. sz.
- ZÉTÉNYI Endre
 Az Egri Csillagvizsgáló délvonala. = *Föld és Ég*, 6. évf. 1971. 6. sz. 173–174. p. 3 k.
Hell Miksa egri működéséről is, arcképével.
- ZÉTÉNYI Endre
 Hell Miksa sírját kerestem. = *Heves megyei Népujság*, 1975. április 26. 5. p.
A Bécs közelében levő Maria Enzersdorfban Hell sírja már nincs meg, de sírköve fennmaradt a temetőkápolna falába beépítve.
- ZÉTÉNYI Endre
 Hell Miksa és a 200 éves egri Specula. = *Föld és Ég*, 11. évf. 1976. 3. sz. 77–78. p. 2 k.

ZÉTÉNYI Endre

Kétszáz éve alapították az egri csillagvizsgálót. = *Csillagászati Évkönyv az 1978. évre*. Bp. 1977. Gondolat, 259–266. p. 2 k. *Hell szerepéről is a csillagvizsgáló létesítésében.*

ZÉTÉNYI Endre

A 200 éves egri csillagvizsgáló műszerei. = *Technikatörténeti Szemle*, 10. 1978. Bp. 1978. Orsz. Műszaki Múzeum, 209–210. p. *Hell Miksa leírása a csillagvizsgáló műszereiről.*

ZÉTÉNYI Endre

Hell Miksa és a 200 éves egri csillagvizsgáló. = *Fizikai Szemle*, 28. évf. 1978. 4. sz. 150–151. p.

ZÉTÉNYI Endre

Bolygó- és nyelvkutatás a Sarkkörön. A vardői expedíció. = *Élet és Tudomány*, 38. évf. 1983. 51. sz. (december 23.) 1611–1613. p. 3 k.

ZINNER, Ernst

Die Geschichte der Sternkunde. Berlin, 1931.
Hell Miksáról is ír.

ZRUBEC, Laco

Svetoznámy M. Hell. = *Roľnicke noviny* (Bratislava), 1970. május 22. 4. p.
Emlékezés Hell Miksára születésének 250. évfordulója alkalmából.

ZRUBEC, Laco

Slováci na Mesiaci. = *Život* (Bratislava), 1974. 41. sz. 24–25. p.
Hell Miksáról is ír, a róla elnevezett Hold-kráter kapcsán.

ZSIRAI Miklós

Sajnovics Demonstrációja. = Zs. M.: *Finnugor rokonságunk*. Bp. 1937. Magyar Tudományos Akadémia, 492–497. p. = U. a.: *Reprint kiadás*, Bp. 1994. Trezor Kiadó.

ZSIRAI Miklós

Finnugor tanulmányaink. = *Magyar Nyelv*, 37. évf. 1941. 289–295. p.

A 291. old.-on Sajnovicsról.

ZSIRAI Miklós

A modern nyelvtudomány magyar úttörői. 1. Sajnovics és Gyarmathi. Bp. 1952. [1953.] Akadémiai Kiadó, 55 p. – *Ism.: Rubinyi M., Magyar Nyelvőr*, 77. évf. 1953. 280–281. p. – *Beke Ö., Ethnographia*, 64. évf. 1953. 458–461. sz.

ZSIRAI Miklós

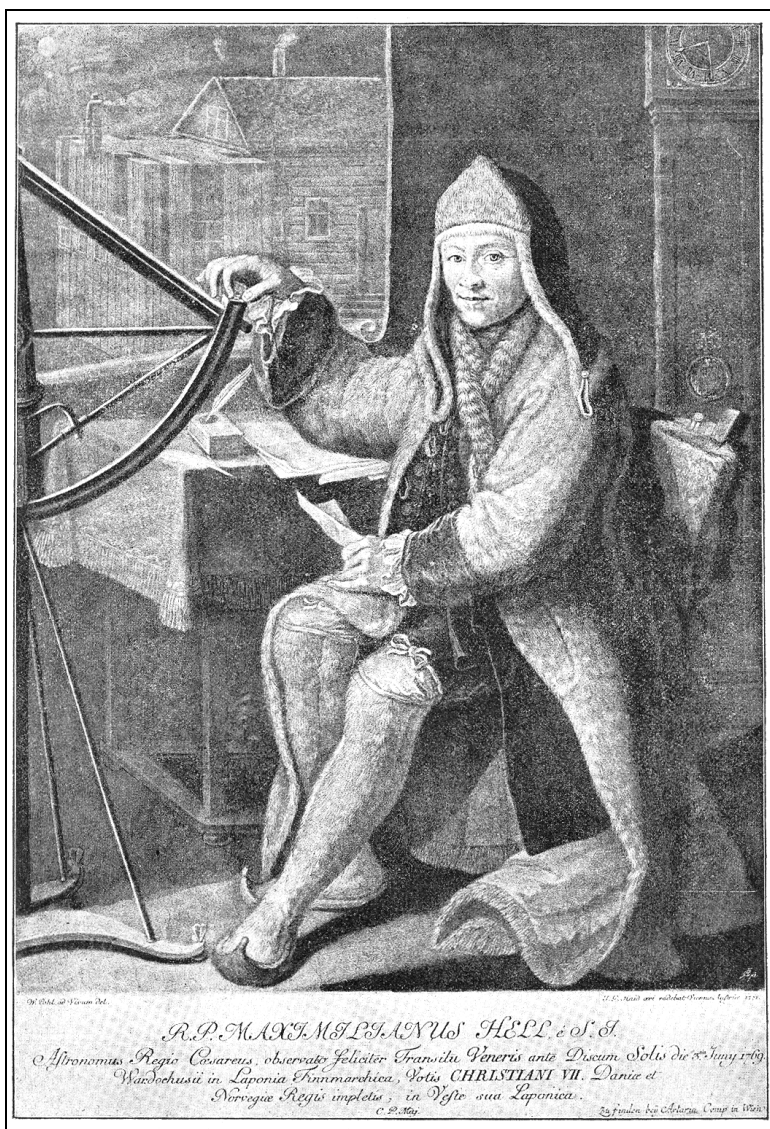
A magyar nyelvtudomány haladó hagyományai. = *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei*, 4. évf. 1953. 3–4. sz. 307–320. p.
Sajnovicsról és a Demonstratióról is.

Mellékletek

Hell Miksa arcképe. (Blaschke János [1770–1833] rézmetszete.)

Hell híres lapp ruhás portréja. Először a Vasárnapi Ujság 1891. évi 19. számában jelent meg Herman Ottóné Hellről szóló írása mellékleteként. (Az eredeti Johann Elias Haid augsburgi művész rézmetszete, 1771.)

Csehszlovák bélyeg Hell Miksa arcképével, születésének 250. évfordulója alkalmából (1970).

*Hell Miksa újabban azonosított arcképe.
(Eredetije a Bécsi Egyetemi Csillagvizsgálóban.)*

*Sajnovics János nemrégiben megkerült állítólagos arcképe.
(Eredetije a Bécsi Egyetemi Csillagvizsgálóban.)*

A tordasi és kálozi Sajnovics-család címere.

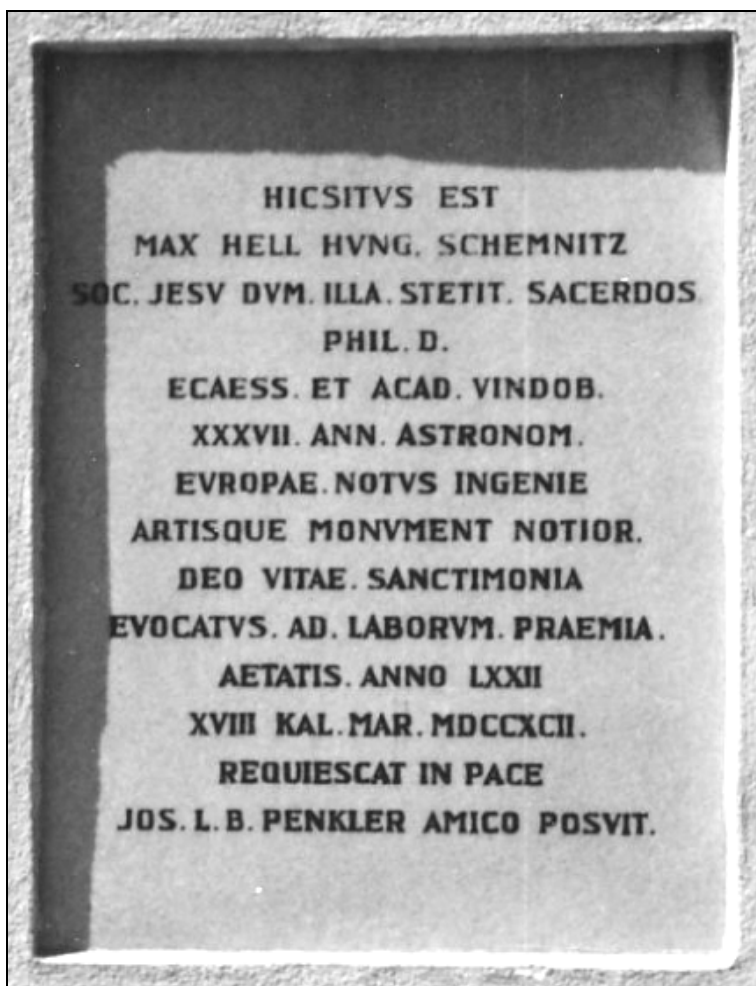

A bécsi császári egyetem „Új Aulája”, tetején a csillagvizsgáló épülete
Hell és Sajnovics korában. (Belotto [G. Bellani] festménye, 1758–62
között. Kunsthistorisches Museum, Bécs.)

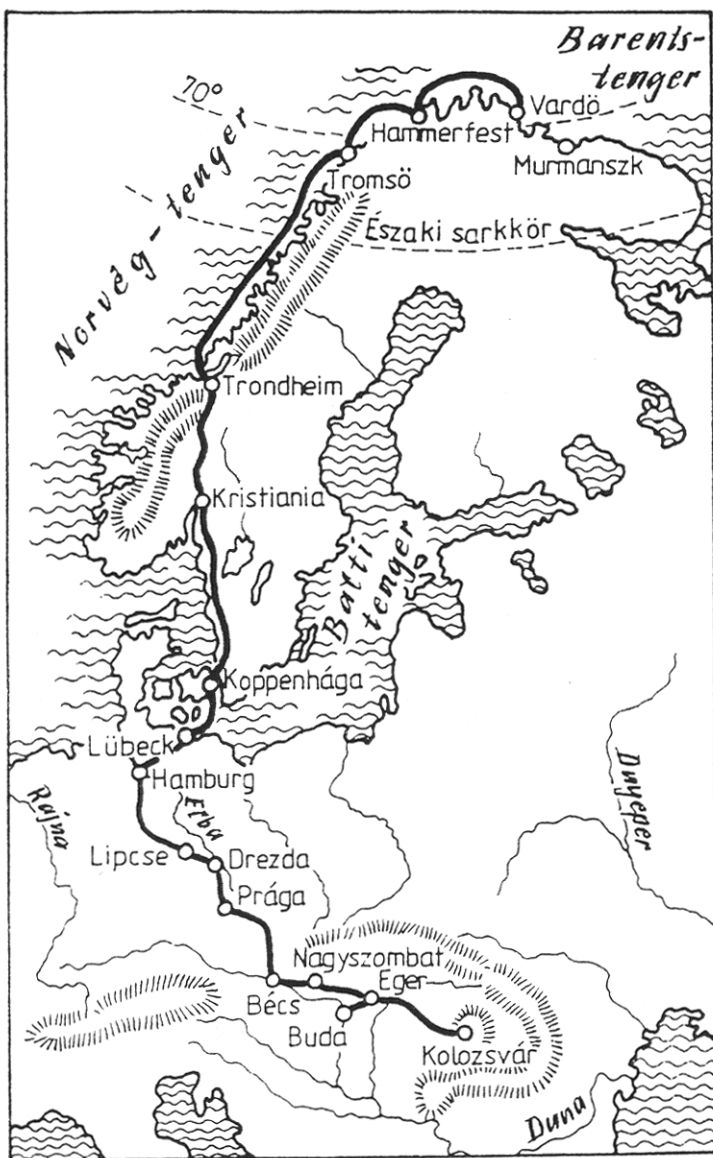
17. Apr. Külf. im. 18. Apr.	Uman oro	In hochwürdigem Herrn Maximilianus Hell St. Altkanon auf der Dom Kathedr. zu Uman Ex jeduit.							
-----------------------------------	-------------	--	--	--	--	--	--	--	--

Ligne ultim.	In 16. Apr. Abend im 9. Uhr rings gerüst und begeben Herr Johann Hebbel	Ich in Uman in der Universität Geben in der Vorlesung in der Hohen ad S. Mariae Lehnem bei der P. Domkirche nach dem Ende der Lectur nach feierlicher Art und Weise
-----------------	--	---

Hell Miksa halálozási bejegyzése a maria-enzensdorfi katolikus egyház
anyakönyvében (1792. április 14.)

Hell Miksa elpusztult sírfeliratának újabban készült másolata a maria-enzensdorfi temető kápolnájának falába helyezve őrzi a magyar tudós emlékét.

Hell és Sajnovics vardői expedíciójának útvonala.

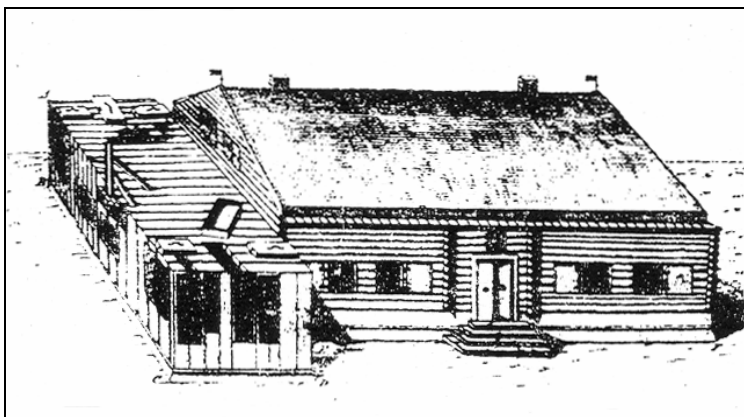
Otto Thott dán főkancellár és belügyminiszter, a Dán Királyi Akadémia elnöke, a vardøi expedíó pártfogója.

Johan Ernst Gunnerus (1718 – 1773) trondheimi püspök, neves botanikus, Hell és Sajnovics vardői expedíciójának támogatója.

Torghatten sziklakapuja.
(*Hell Miksa Observatio transitus Veneris c. könyvéből.*)

Hell és Sajnovics vardői obszervatóriumának rajza.
(*Hell Miksa Observatio transitus Veneris c. könyvéből.*)

*Hell és Sajnovics állítólagos lakóháza a vardøi tartózkodás idején.
(Herman Ottó: Az északi madárhegyek tájáról című könyvéből.)*

Jens Finne Borchgrevink (1737–1819), Hell és Sajnovics norvég segítője, Linné tanítványa, Gunnerus tromsøi püspök titkára, később rørosi evangélikus lelkész. (A rørosi templomban őrzött festményről készült rajz.)

[illegible]

Da das Giebelige abzurufen der Pan. von Nor-
den, und auswärts der an Giebel, und Lenden, den Nordigen
Lenden selbst in Wardoe Pige (Hut), und deutlich offener
werden kann, so gab zu folgen diesen so wohl in der Nation
als dem König. Dänischen Naakta Giebel vielfachen Läng-
baue, genug Menschen von gebildeten Jünglingen aus,
welche letzten, eine ganze Tugend, die gemalte ganze Nor-
den. Aus jeder dieser Schulen, gab es mir sehr aus jeder
Seite der Schulen, die ganze die Pan. Giebel, Tagel zu
überlassen, am meisten letzten, diese letzten sind der
vielfachen Markung, wie auch die Pan. ganze, die
Pan. in Wardoe October 1768 mir Giebel, Tagel.
Die ganze Schulen sind mir mir wieder in gewandten
auf dem mittelganzten von Süden ganze Norden, oder
von Norden ganze Süden auf, kommt 153 Wiener Pige

das ist 79 Dänische Ellen. Jede ist 1 und $\frac{1}{2}$ Dänische Ellen
lang, und $\frac{1}{2}$ Dänische Ellen breit. Die gewandte Tugend ganze
dieser ganzen Schulen gab es unter der Läng, in
das Observatorium, oder man kann ein Giebel-
täfelchen Maß Instrument auf der eine ganze Süden
vorsetzte Tugend nach dem Mittag's Läng, Tagel, so
manig, die ganze Norden, Tagel, Tugend von der
Mittag's Läng, ab ganze Osten, unter man man
von 13 Grad 2 Minuten, oder. manig, das manig
ist, man man auf die ganze Norden, Tagel, Tugend
Tugend das Maß Instrument Tagel, so manig, der
ganzen Süden, Tagel, Tugend von der Mittag's Läng,
ab ganze Osten, unter dem manig, Tagel
von 13 Grad 2 Minuten,

Wardoe den 22ten Juny 1769. Maximilian Hell
Professor Astronomia

Hell Miksa bejegyzése a vardői evangélikus egyház
anyakönyvében.

Hell Miksa könyve a Vénusz-átvonulás megfigyeléséről.
(Bécs, 1770.)

JOANNIS SAJNOVICS. S. J.

UNGARI TORDASIENSIS

E COMITATU ALBA-REGALENSI, REGIÆ SCIENTIARUM
SOCIETATIS HAFNIENSIS, ET NIDROSIENSIS SOCIÏ

DEMONSTRATIO.

IDIOMA UNGARORUM ET LAPPONUM IDEM ESSE.

REGIÆ SCIENTIARUM SOCIETATI

DANICÆ PRÆLECTA

HAFNIÆ, MENSE JANUARIO

ANNO

MDCCLXX.

HAFNIÆ,

Typis Orphanotrophii Regii, excudit GERHARD GIESE SALICATH.

A Demonstratio koppenhágai kiadásának címlapja.

JOHANNIS SAINOVICS

Bevis,

at

Ungarernes og Lappernes Sprog

er det samme.

Oversat af det Latinske ved

M. R. FLEISCHER.

Til det Kongelige Videnskabernes Selskab.

Det Kongelige Videnskabernes Selskab vil maaſtee forundre sig over, at jeg, som ellers har gjort de Mathematike, og i Besonderlighed, de Astronomiske Videnskaber til min Hovedsag, forelægger det en Afhandling, som hører hen til Sprogkonsten. Men dersom det holder det værd at undersøge Tingene nærmere, skal det see: at det ey har kunnet have større Grund til at vente af nogen anden en Undersøgelse af dette Slags, end af mig. Thi man skal aldrig faae bestemt Overensstemmelsen imellem Lappernes og Ungarernes Sprog, med mindre den, som anstifter denne Undersøgelse, emen er en fød Lap, som opholder sig iblant Ungarer, eller en Ungar, som lever iblant Lapper. Alt, hvad endog de kæreſte Mand af andre Folleslag fandt sig herom, bliver alene ved rimelige Gætninger, og kommer aldrig saa vidt, at det fandt ansees for afgjort med nogen Bished. Og heraf tænker jeg det er kommen: At endskønt allerede for lang Tid siden Hr. Rudbeck den Ældre, og efter ham mange andre have været med til at indse, at Ungarernes og Lappernes Sprog kom overens med hinanden, var dette dog meget lidet, end det nu er blevet et særligt opmærksomme. I det ringeste være det mange af dem, der, da jeg var kommen tilbage fra Jimmarcken, og paastod dette samme, aldeles ey vilde troe mig; men

Nnnn 3

andre

JOANNIS SAJNOVICS. S. J.
UNGARI TORDASIENSIS
E COMITATU ALBA - REGALENSI
REGIÆ SCIENTIARUM SOCIETATIS HAFNIENSIS,
ET NIDROSIENSIS SOCI

DEMONSTRATIO.

IDIOMA
UNGARORUM

ET
LAPPONUM

IDEM ESSE.

REGIÆ SCIENTIARUM SOCIETATI DANICÆ
PRÆLECTA, ET TYPIS EXCUSA HAFNIÆ

ANNO MDCCLXX.

R E C U S A

TPRNAVIÆ,
TYPIS COLLEGII ACADEMICI SOCIETATIS JESU.

A Demonstratio nagyszombati kiadásának címoldala.

§. I.

Idioma Ungarorum, & Lapponum idem esse potest, quin loquentes se mutuo intelligant.

Prima multorum, dum de convenientia Idiomatis harum gentium mentionem fieri audiunt, quaestio est: *An Ungarus Lappones loquentes intelligat?* longiores quippe veritatum demonstrationes petenti, tribus, ut ajunt, verbis convinci volunt. Quibus si affirmando respondeam, in meam protinus sententiam abibunt, & gentis utriusque Idioma idem esse fatebuntur. Recte quidem istud, neque enim evidentius argumentum est ullum, diversarum gentium Idiomata congruere quam, si loquentes, se mutuo intelligant. Ac rem sane arduam, & difficilem, imo vero impossibilem hi Judices exposcunt; quainquam enim supponamus, utramque gentem Ungaram nempe, & Lapponicam unum, eundemque olim populum constituisse, eandem linguam, eandemque dialectum locutas fuisse, tamen, cum jam inde ab anno Christi quadringentesimo, adeoque per XII, & quod excurrit, secula ingenti terrarum tractu divisae sint, nulloque sermonis, aut convictus commercio usae, evidenter sequitur, ad hoc, ut Ungarus Lapponem loquentem hodie intelligat, alterutrum ex his duobus

Λ

acci-

A Demonstratio I. fejezetének kezdőoldala.

408. Zhiorra. *ex obs.* 14. Tsorra. Lapponice significat *agmen cervorum Tarandorum*. Ungaris Tsorda est *agmen cornuti pecoris*.

389. Niuol. *ex obs.* 8. Nyuol. significat Lapponibus *sagittam*. Fenni dicunt Nuol, Esthii Nool, Ungari Nyil.

Dolgge. *ex obs.* 11. Tolge. significat *plumam*. Ungari *plumam* vocant Toll.

401. Bæfe. *ex obs.* 4. & 12. *debet omnino scribi* Béfze: & *ex obs.* VI. Félze. Lapponibus significat *nidum*. Ungari dicunt Félzek.

89. Manne. *ex obs.* 2. *scriberetur* Máne. & significat Lapponibus *ovum*. Esthii dicunt Munna Fenni Muna. Ungari Mony.

271. Vuosshiam. *ex obs.* 7. & 17. *scribi debet* Vösam. Sed *ex V.* scribitur Fösam, vel *ex X.* Fözam. Significat Lapponibus, & Ungaris *Coquo*.

Vuosshiatam: *ex obs.* iisdem. Fözatam signif. utrisque *curo coqui*.

Vuosshius. *ex obs.* *superioribus* Fözus. Lapponibus, & Ungaris significat *coctio*.

Vuosshic. *ex obs.* *ut supra* Föze. Lappones vocant *cocum*. Ungaris est Fözö *Coctio*. *Cocum* enim proprie compellant *Szakász*, Lapponibus *Szokos* est *res, quæ sub coctione iunescit*.

Lapponice Ungarice

Tsorra. Tsorda.

Nyuol. Nyil.

Tolge. Toll.

Félze. Félzek.

Mane. Mony.

Fözam. Fözöm.

Fözatam. Fözetem.

Fözus. Fözés.

Föze. Fözö.

DE
SATELLITE
VENERIS.

MAXIMILIANO HELL è S. J. ASTRONOMO
CÆSAREO-REGIO UNIVERSITATIS
VINDOBONENSIS.

*Non semper ea sunt, quæ videntur; decipit
Frons prima multos; rara mentis intelligit,
Quod interiora cunctidit cura angulo.*

Phœdrus in Prologo ad Lib. IV.

VIENNÆ,
TYPIS ET SUMPTIBUS JOANNIS THOMÆ DE TRATTNERN,
CÆL. REG. MAJ. AULÆ TYPOGRAPHI ET BIBLIOPOLÆ.

MDCCLXV.

Hell Miksa könyve a Vénusz holdjáról.

I D E A
ASTRONOMIÆ.
HONORIBUS
REGIÆ
UNIVERSITATIS
BUDENSIS
DICATA.

A

JOA. NEP. SAJNOVICS,

*AA. LL. & Philosophiæ Doctore; SS.
Theologiæ Baccalaureo; Regiarum Societatum
Scientiarum, quæ Hafniæ, & Ni-
drofiæ florent, Membro; Astronomi Re-
gii Universitatis Budensis p. t. Adjuncto.*

BUDÆ,

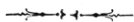
Typis CATHARINÆ LANDERER, Viduæ.

MDCCLXXVIII.

SAJNOVICS JÁNOS ÉLETE

ÉS

DEMONSTRATIOJA.

IRODALOMTÖRTÉNETI TANULMÁNY

IRTA

HÁM SÁNDOR

KEGYES-TANITÓRENDI ÁLDÓZÓPAP, FŐGYMNÁZIUMI TANÁR.

ESZTERGOM, 1889.

BUZÁROVITS GUSZTÁV KÖNYVNYOMDÁJA.

Hám Sándor Sajnovics-életrajzának címlapja. (Esztergom, 1889.)

ZSIRAI MIKLÓS

A MODERN
NYELVTUDOMÁNY
MAGYAR ÚTTÖRŐI

I.

SAJNOVICS ÉS GYARMATHI

Zsiri Miklós könyvének címlapja. (Budapest, 1952.)

CESTA
Maximiliána
HELLA
do Vardö pri Laponsku

a jeho pozorovanie
PRECHODU VENUŠE
V roku 1769

Sajnovics naplójának szlovák nyelvű kiadása. (Bratislava, 1977.)

Vardø látképe napjainkban a tenger felől.

Hell Miksa emléktáblája a vardői városháza falán.

T a r t a l o m

Hell Miksa és Sajnovics János. Két barokk tudós portréja. (<i>Bartha Lajos</i>)	3
Bibliográfia	15
Előszó	17
Rövidítések.....	19
1. Hell Miksa és Sajnovics János nyomtatásban megjelent műveinek jegyzéke	20
a. HellMiksa	20
b. Sajnovics János	29
2. A két tudós életének és munkásságának irodalma	32
Mellékletek	107

